

Skyld og frigørelse

Indsattes udsagn om skyld, straf og soning – teologisk belyst

Interviewundersøgelse i Vestre Fængsel
Rapport af Louise Lysholm

Det projekt, der beskrives i denne rapport, er støttet økonomisk af Justitsministeriets Forskningspulje. Projektets gennemførelse og resultater er alene forfatterens ansvar. De vurderinger og synspunkter, der fremsættes i rapporten, er forfatterens egne og deles ikke nødvendigvis af Justitsministeriet.

Indhold

INDLEDNING	4
Om undersøgelsen.....	5
Strafuegnede	6
Tidligere forskning og inspiration	6
Arbejdsspørgsmål	8
Empirisk forskning med indsatte	8
Metode	9
Rekruttering.....	9
Om gruppesamtaler og interview.....	10
Gruppesamtalerne.....	11
Individuelle interview	12
Afsluttende samtaler	15
Transkribering og anonymisering	15
Analysemetoder og reliabilitet	16
Rapportens indhold	17
1. DEL: SKYLD OG ANSVAR.....	17
Ansvar og menneskesyn	19
”Det etablerede samfund”	20
Hvorfor melder de sig ud?	20
Særligt om de frivillige isolanter	22
Forklaringer	23
William.....	23
Lucas	24
Ansvar og valg.....	25
Offerets ansigt	26
Drabsofferets menneskelighed.....	27
Familien	28

Tilgivelse fra de nærmeste	29
Teodicé-problemet	29
Lucas: Ville du så være der?	29
Emil: Når jeg er i kirke – så tænker jeg over, at han ikke findes	30
Måske-egnede	31
Præstens overvejelser	32
Sebastian: Fængsel er spild af tid	33
Noah	34
Oliver: Skyld og ansvar?	36
Malthe: Ønske om foranstaltning eller straf	37
Opsamlende om de måske-egnede	38
Tanker om mentalundersøgelse og behandlingsdom	38
Korsfæstelse og synd	39
2. DEL: ØNSKE OM FRIGØRELSE.....	40
Anger og soning	40
Afsoning og indre soning	40
Kan skyldfølelsen mod familien åbne for en erkendelse?	43
Fængselspræsterne om syndserkendelse, anger og tilgivelse.....	44
Særligt om drab	47
Om at fortryde	47
Før og efter	48
Efter drabet	48
Tilgivelse	50
Om at leve med det	52
High-five	53
Primær og sekundær religionsdyrkelse	55
Om udfordringer efter løsladelsen	56
Frederik om straffeattesten.....	56
Mikkel: Jeg føler mig som andenrangsborger.....	58
Emil om at være flink.....	59
Christian: Det er vigtigt for mig	59

Magnus: Jeg er et ordentligt menneske	60
William.....	60
Opstandelse.....	62
Løsladelse	62
Håb	64
Fremtiden	64
SKYLD OG FIRGØRELSE	65
LITTERATUR	66

Der er rigtig mange, der har hjulpet mig i forbindelse med projektet, som er beskrevet i nærværende rapport. Med fare for at glemme nogen, vil jeg meget gerne takke Erik Adrian, som var bakket mig op og har været tovholder i fængslet, Vestre Fængsel og alle præsterne der, Kriminalforsorgen, vejleder professor Marlene Ringgaard Lorensen, Teologisk Fakultet, København, Flemming Balvig, som bragte mig på sporet af Justitsministeriets Forskningspulje, Jesper Birkler, som er præst i Østjyllands Fængsel, korrekturlæserne: Mia Geisler, Inge Lykkegaard og Lars Vangslev og alle, som har bidraget med små og store diskussioner og spørgsmål undervejs – eller som har båret over med min travlhed under rapportens udarbejdelse.

Mest af alt: Af hjertet tak til de 16 informanter, som gavmildt har øst af deres tanker og erfaringer. Det har været virkelig stort at møde jer alle sammen.

INDLEDNING

Altertavlen i kirken i Østjyllands Fængsel er et hul i muren¹. Et hul ud til friheden. I hullet står et kors, som man, som præsten, Jesper Birkler, siger, skal passere for at blive fri. Hullet og korset er vigtige symboler i en fængselskirke. Og der kan tolkes forskelligt indhold ind i dem. Mange indsatte ser et konkret hul ud til deres kære og betragter korset som et billede på afsoningen, der er pålagt dem af retssystemet. Om et antal år kommer man ned af korset og ud til opstandelsen – uanset hvordan man forholder sig til sit offer eller til spørgsmål om sit ansvar for det fælles samfund. Andre ser korset som kriminaliteten og hullet som muligheden for at opstå til en anden slags liv – et liv uden kriminalitet. Og andre igen ser korset som et billede på anger og hullet som billede på tilgivelse eller fornemmelsen af at "være kommet videre" – hvad det så end er. Ofte fletter de forskellige tolkninger sig ind i hinanden, så flere bliver mulige samtidig.

Tesen i nærværende rapport er, at der er en sammenhæng mellem ansvar og anger og så det at blive fri i eksistentiel forstand. Kors og opstandelse er billeder på det. Spørgsmålet er, om et sådant teologisk dogme belyser noget, som indsatte opfatter som virkeligt.

Indimellem bruger jeg disse billeder på en lidt utraditionel måde. Tanken er ikke, at jeg med vold og magt vil applicere nogle tilfældige dogmer, men at disse billeder virkelig kan belyse temaer i undersøgelsen. Der er således ikke tale om fyldestgørende redegørelser for de forskellige dogmer, men om at de i denne sammenhæng finder anvendelse til at belyse helt specifikke problemstillinger. "Billede" skal her forstås som en slags analogi. Som det gælder for alle analogier, er der elementer, der lader sig overføre, mens andre ikke gør². Det vil sige, at ikke alle aspekter ved billedet har paralleller i gerningsmændenes soning, mens andre aspekter har (Lysholm 2014).

Baggrunden for projektet er en række spørgsmål, der meldte sig i forbindelse med min specialeskrivning³. Specialet var en teoretisk belysning af problemer omkring strafuegnethed gennem en sammenligning af forskellige grupper af kriminelle (fængsels-, behandlings- og forvaringsdømte) og deres syn på skyld. Det viste sig, at der mangler materiale på dette område, og det er et sådant materiale, nærværende projekt søger at tilvejebringe. Derfor er informanternes udsagn det primære kildemateriale. Især ved vi ikke ret meget om straf-U-egnedes syn på skyld og om denne gruppe kriminelles eget syn på deres situation i det hele taget.

Formålet har været at indsamle empiri. Det betyder, at rapporten indeholder mange citater og udsagn, som ikke behandles dybtgående. I stedet er det tilstræbt at sætte udsagnene i forhold til hinanden og antyde fortolkningsmuligheder, snarere end at trække bestemte teorier ned over dem. Ofte kommenterer informanterne hinandens udsagn, så tendenser eller uenigheder kommer frem.

Dette skyldes til dels projektets økonomiske og tidsmæssige rammer, men især informanternes forkærlighed for den levede virkelighed. Indimellem er der dog små afsnit med korte introduktioner til teologiske teorier, som kan tjene som redskaber til at se informanternes udsagn fra en teologisk vinkel.

Trods det at store mængder af interviewmateriale er frasorteret, er der tale om meget store emnefelt og mange forskellige temaer bliver taget op. Der rejses undervejs en mængde spørgsmål, som ikke besvares her,

¹ Altertavlen er skabt af Øivind Nygaard.

² Fx regner vi normalt med, at Jesus blev korsfæstet uskyldigt, mens ingen af de gerningsmænd, jeg har materiale fra, hævder at være uskyldige.

³ Soning og afsoning – Med særligt henblik på strafegnedes og strafuegnedes situation. Bedømt september 2014.

fordi sigtet netop har været at bringe de indsattes stemmer frem. Rapporten kan derfor også bruges til at pege på spørgsmål og emner, der kan arbejdes videre med.

Undersøgelsens formål er at styrke det samlede vidensgrundlag for, hvordan indsatte tænker om skyld, straf og soning.

Om undersøgelsen

Undersøgelsen er foretaget i Vestre Fængsel, som jeg kendte i forvejen fra en periode som præst i løntilskud, så det var nemt for mig at træde ind i hverdagen der, hvilket, det korte tidsperspektiv taget i betragtning, var praktisk. Vestre Fængsel er et arresthus. Det vil sige, at langt de fleste indsatte her endnu ikke er dømt. Der er et systematisk problem i at interviewe varetægtsfængslede om skyld, idet de ikke er dømt endnu, så juridisk set er det ikke sikkert, at der er en skyld at forholde sig til. Der til kommer, at det er en særdeles skrøbelig periode i fængselsforløbet, hvor store teologiske spørgsmål kan virke mærkelige på de indsatte. De fleste af informanterne i nærværende projekt har været relativt længe i Vestre på interviewtidspunktet og har derfor en ret rolig periode. Min oplevelse er, at informanterne godt tør sige, hvis de har en dårlig dag og ikke har lyst til at blive interviewet. Det har jeg naturligvis respekteret og af og til taget en mere uformel snak med dem i stedet. For de måske-egnede er varetægtsfængslingen en endnu mere skrøbelig periode, og dermed kan der være en vis risiko forbundet med at interviewe om meget tunge spørgsmål som netop skyld og soning⁴. Desuden kunne det muligvis have givet nogle klarere interviewsvar, hvis interviewene havde fundet sted på behandlingsinstitutionerne – efter en eventuel dom – hvor den enkeltes situation ville være mere afklaret.

Undersøgelsen bygger langt overvejende på empirisk materiale, som er indsamlet gennem godt og vel et halvt år. De indsattes egne udsagn er det centrale og stammer fra gruppesamtaler og individuelle interview over det halve år. Projektet undersøger, hvordan 16 indsatte i meget forskellige situationer tænker om skyld og ansvar. Synspunkterne søges belyst teologisk.

Interviewene er ikke sjælesorg⁵, og sigtet er ikke at få informanterne til at ændre trosliv eller skyldsopfattelse som resultat af interviewene. Fængslet er ikke projektets primære fokus – men ofte er det informanternes. Det primære fokus er at undersøge, hvordan informanterne forholder sig til centrale kristne begreber.

Som interviewene skred frem, blev det takket være den fleksible interview-tilgang klart, at flere af informanterne ikke føler skyld overfor samfundet. De har ikke dårlig samvittighed over at have brudt landets love og de føler ikke anger over at have medvirket til at stofmisbruges helbred er blevet ødelagt. Derfor kom mange interview ikke til at handle så meget om skyldfølelse i forhold til samfundet eller ofre, men stillede i stedet skarpt på den skyld, informanterne faktisk føler, nemlig i forhold til deres familie.

⁴ Jeg har interviewet især denne gruppe med en vis varsomhed, hvilket betyder, at jeg i mange tilfælde har afstået fra at få dækket emnerne fyldestgørende.

⁵ Sjælesorg (tysk: "Seelssorge") er en særlig omsorg for den enkelte, der har brug for hjælp, og som udmøntes i fx en afklarende, hjælpende eller trøstende samtale (<https://da.wikipedia.org/wiki/Sjælesorg>).

Strafuegnede

En gruppe, der er særligt interessant, når man taler om juridisk skyld, er de strafuegnede. Det virker umiddelbart ulogisk, at man kan dømmes skyldig uden at være strafegnet – og dermed ikke blive stillet til ansvar for sin kriminalitet. Visse indsatte i tidligere undersøgelser, som har begået alvorlig personfarlig kriminalitet eller drab (fx Leer-Salvesen 1991⁶) giver udtryk for, at straffen er en hjælp for dem med at sone deres kriminalitet. Den hjælp får de strafuegnede ikke. I hvert fald ikke formelt set. Med til at få en dom og en afsoning hører, at ens handling tages alvorligt. Man gør en forskel og kan stilles til ansvar. Er man utilregnelig i gerningsøjeblikket, tages ens handling ikke på samme måde alvorligt. De strafuegnede synes således at blive tilkendt en mindre fri vilje end andre mennesker.

Tidligere forskning og inspiration

Ofte tænker mennesker, der ikke har været i fængsel, måske på indsatte som mennesker for hvem især fortiden må have betydning – det er jo dog gerninger i fortiden, der har forårsaget, at de nu er indsatte. På den anden side ved vi, at mennesker planlægger fremtiden; vi laver aftaler, vi bekymrer os, vi drømmer osv. Det er ikke anderledes for indsatte. Også de har noget for med deres liv. De kan kun lave aftaler i ret begrænset omfang, men de planlægger, de bekymrer sig, og de drømmer akkurat som alle andre. Selvfølgelig.

Det er en implicit tese i nærværende projekt, at alle mennesker har noget for med deres liv og planlægger deres fremtid, samt at denne måde at være til på også gælder for indsatte. Synspunktet er inspireret af den danske psykolog Charlotte Mathiassen's afhandling, *Fanget i tilværelsen*, som igen er inspireret af Preben Bertelsen (Mathiassen 2004).

Opdeling af informanterne i drabsmænd og de andre typer af kriminalitet ligger helt i forlængelse af Leer-Salvesens (Leer-Salvesen 1991). Informanterne bekræfter opdelingen og begrundet det i, at det springende punkt er, om der er ansigt på offeret. Fx:

LL: Du må endelig modsige mig, men jeg fornemmer, at det er to forskellige ting (drab og det andet).

Lucas⁷: Det er to forskellige verdener. Man kan aldrig sammenligne noget som helst, når det kommer dertil (28/2-16).

Inspirationen til at bruge teologien til at kaste lys over temaer, som relaterer sig til kriminalitet og fængsler er især hentet fra Leer-Salvesens forskning. Hans metode er overvejende empirisk. Han har lavet en interviewundersøgelse af 13 drabsdømte (fx Leer-Salvesen 1991). En af hans teser er, at gerningsmanden kan bruge sin straf konstruktivt ved at betragte straffen som bod.

Blandt de drabsmænd, Leer-Salvesen har talt med, er der et gennemgående behov for at tage skylden på sig (jf. Fx Leer-Salvesen 2011: 50). Leer-Salvesen ser her en parallel til den katolske bodsforståelse, hvor anger er en forudsætning for tilgivelsen. I sammenhæng med at synderen modtager tilgivelse – eller absolution,

⁶ Paul Leer-Salvesen er en norsk teolog, som gennem flere år har skrevet om skyld, tilgivelse og forsoning. Bl.a. har han i en undersøgelse interviewet 13 drabsmænd om skyld og soning.

⁷ Lucas har tidligere afsonet for drab.

pålægges han eller hun en bod⁸. Leer-Salvesen ser her en parallel til retssystemet: Erkendelse, straf og rehabilitering svarer til bodssakramentet: Anger, bod og tilgivelse (fx Leer-Salvesen 2011: 282).

Jeg er meget enig i – og her inspireret af Leer-Salvesen – at der kan drages mange oplysende paralleller mellem teologi og jura.

Informanternes tro relaterer sig til selve det at være fængslet, og de religiøse billeder, de bruger, knytter sig ofte til fængsel, retssystem og dom. Christine Tind Johannessen-Henry kalder det i sin afhandling, *Hverdagens polydoksi*, for en "situeret kristendom". Det er en pointe hos Johannessen-Henry, at kristentro altid er situeret, hvilket vil sige, at den altid hænger sammen med den livssituation man er i. Hendes informanternes situation er, at de er kræftoverlevende. Mine informanternes situation er en helt anden. Pointen er, at de billeder og forestillinger, de har om skyld og soning, i høj grad relaterer sig til deres situation som varetægtsfængslede (Johannessen-Henry 2013⁹).

Informanterne i nærværende undersøgelse giver udtryk for, at de på den ene side opfatter kristendom som noget, der giver endeligt svar på tilværelsesspørgsmål og på den anden side, at de ikke selv er kristne lige på *den* måde. Undersøgelser viser, at denne opfattelse er særdeles udbredt blandt danskere¹⁰. Nærværende rapport antager implicit, at diversiteten er en ressource, der bør dyrkes, snarere end bekæmpes og ensrettes¹¹. Det betyder, at det ikke undervejs diskuteres, om informanternes trosopfattelser "hører hjemme" i kristendommen, men at de umiddelbart tolkes som kristne trosopfattelser.

Arbejdsspørgsmål

Interviewene har søgt at undersøge, hvordan indsattes tanker om skyld hænger sammen med teologisk tale om skyld. Med andre ord: Er der en sammenhæng mellem på den ene side en systematisk-teologisk tale om synd, skyld og soning og på den anden side det, der sker i de indsattes hoveder. Og omvendt: Hvad siger indsatte til teologiske tolkninger af skyld og straf?

⁸ Modsat gengældelsestraf, som pålægges gerningsmanden, er han selv subjekt for boden.

⁹ Johannessen-Henry står delvist på skuldrene af Keller og Schneider og forklarer: "Polydoksi betyder, at der ikke gives én samlet forståelse af kristendom. I stedet hævdes det, at kristendom altid allerede udfolder sig og er til som flere – hvilket ikke er det samme som én masse af vilkårlige former for tro. Polydoksi er således ikke ensbetydende med neutral pluralitet, men er i stedet at forstå som multiplicitet, dvs. som forskellige eksisterende dele, der forbinder sig med hinanden i et netværk. Heri ligger, at de enkelte linjer ikke kan reduceres til én, men som specifikke forbliver forskellige. Med dette åbne perspektiv på kristendom tilbyder Keller og Schneider et udkast til en teologi, som giver plads til usikkerhed og uvished. Der er tale om at forstå multiplicitet som en teologisk ressource frem for som et problem" (Johannessen-Henry 2013: 20).

¹⁰ Opfattelsen kaldes af Cecilie Rubow for den "dominerende version". Hun har interviewet præster om deres erfaringer af menighedens tro. Hun forklarer: "I den dominerende version opfattes bibelske tekster som beretninger om historiske begivenheder i den forstand, at de har en historisk kerne, der kan læses bogstaveligt, for så vidt som teksten beskriver begivenheder, der engang fandt sted" (Rubow 2000: 147). Det, det handler om, er at "der (er) mange mennesker, som ikke selv deler denne tro, men som alligevel opfatter den som den rigtige eller egentlige måde at tro på i en kristen, religiøs sammenhæng" (Rubow 2000: 149). Den måde at tro på, som den dominerende version beskriver, er således ikke den mest udbredte. Pointen er, at den er den dominerende opfattelse af, hvordan man skal tro for at være rigtig kristen.

¹¹ Det synspunkt er i høj grad inspireret af – eller i det mindste systematisk beskrevet hos – Johannessen-Henry, som netop tager sit udgangspunkt i diversiteten (Johannessen-Henry 2013: 18).

Udgangspunktet var, at der i forhold til spørgsmålet om ansvar systematisk set, er forskel på, om man står til straf, behandling eller forvaring. Og spørgsmålet til det var, om det udelukkende er en teoretisk forskel? Er det dejligt at slippe for ansvaret? Eller er det netop et problem?

Empirisk forskning med indsatte

Det er min erfaring, at mange indsatte finder det vigtigt, at et givent udsagn har bund i noget virkeligt. De har ikke stor respekt for teorier, men spørger i høj grad til historien bag teorien.

Et eksempel på det er Frederik¹²s indvendinger overfor undervisere, han har mødt:

Ham der læreren i anger-management. Han har aldrig været oppe at slås. Hvordan kan han så undervise i det? Jeg spurgte ham, hvornår han sidst har været oppe at slås. Det har han aldrig, men han har engang råbt ad en. (...) Ham fra SSP¹³, som skulle tale med mig. Han havde læst om vold i en bog! (14/12-15)

Frederik ironiserer over, hvordan det kan hænge sammen. Han fortæller, at han har mere respekt for en anden underviser, som han ved, har optrådt voldeligt tidligere, og som derfor har personlig erfaring med det, han underviser i.

Et andet eksempel stammer fra en fokusgruppesamtale, som var planlagt til at tage udgangspunkt i en sang fra Fangekoret (Kildentoft 2011). Før vi kunne komme i gang med at tale om teksten, ville deltagerne imidlertid gerne vide noget om ham, der havde skrevet den: Hvad sidder han fx i fængsel for? Hvor længe har han siddet inde? osv. Desværre blev jeg dem svar skyldig, hvilket betyder, at de ikke kan tage teksten helt alvorligt. Mathias¹⁴ føler sig fx overbevist om, at tekstforfatteren ikke rigtigt mener, det han har skrevet. Mathias siger:

Jeg kan høre – jeg skriver selv sange – jeg kan høre, at den sang, der har han tænkt på, hvad der kan lyde godt at skrive. Det er vigtigt at vide, at en person mener det, han synger. Hvis du skriver noget direkte fra hjertet, så kan du mærke det. Du kan mærke, at det er noget, man mener. Især hvis det er hjerte smerte. Det der, det har bare været noget – lidt for sjov. Spørgsmålet er, om han efterlever det, han synger. Man kan høre, om folk de mener det (2/5-2016).

Selvom tekstens indhold ligner Mathias og de øvrige informanternes historier til forveksling, diskvalificerer det i deres øjne sangen, at der kan sås tvivl om forfatterens motiver.

De indsattes holdning til at en teori bør tage udgangspunkt i virkeligheden, understreger nødvendigheden af at drive netop empirisk forskning i fængslerne.

¹² Frederik er sigtet for vold.

¹³ Samarbejde mellem skole, socialforvaltning og politi.

¹⁴ Mathias er sigtet for handel med narko.

Metode

Rekruttering

I et fængsel er det vanskeligt at komme i kontakt med mange informanter og få et bredt udvalg at vælge ud fra. Jeg har valgt at gøre brug af den hjælp, jeg har kunnet få af fængselspræsten, sygeplejerskerne og betjentene på afdelingen, hvor de frivillige isolanter normalt sidder. Det betyder, at jeg ikke helt har overblik over, hvad jeg evt. er "gået glip af".

Da andre undersøgelser (fx Leer-Salvesen: Tilgivelse, s.11-12) peger på, at mange, som begår personfarlig kriminalitet og især drab, forholder sig anderledes til skyld end andre kriminelle¹⁵, ville jeg især gerne have informanter fra disse grupper, så at både personfarlig og ikke personfarlig kriminalitet var repræsenteret.

For at lette kommunikationen har jeg efterspurgt dansksprogede indsatte, og det har i vid udstrækning kunnet lade sig gøre. Kun Malthe har ikke et flydende dansk sprog.

De strafegnede – gruppen

Jeg har rekrutteret strafegnede informanter ved at dukke op ved en aftenandagt og forklare lidt om projektet og tage imod tilmeldinger. Efterfølgende har fængselspræsten sat mig i forbindelse med indsatte, som han mente, ville være relevante¹⁶. Det resulterede i en gruppe på i alt otte informanter, med forskellige sigtelser, men som alle forventer at få dom til fængselsafsoning. Disse informanter har udgjort min samtalegruppe.

Afsonere

Udover gruppen af strafegnede varetægtsarrestanter har jeg været heldig at kunne lave interview med to afsonere, der ved et tilfælde har haft midlertidigt ophold på Vestre. De afsonere for hhv. drab og røveri og optræder under de to kategorier: Drab og "restgruppen"¹⁷.

De måske-egnede

Sideløbende med rekrutteringen ved aftenandagten og gennem præsten, gav sygeafdelingen mig en liste over varetægtsfanger, som var i udredning m.h.p. surrogatanbringelse¹⁸, dom til behandling, eller som tidligere har været i surrogat. Det resulterede i en gruppe på i alt fem måske-egnede informanter.

¹⁵ Leer-Salvesen sporer forskelle mellem drabsdømte og andre dømte. Han skriver: "Det er (...) sandt, at ikke alle, der har begået drab, siger 'mea culpa'. Men påfaldende mange siger det, hvis vi sammenligner drabsdømte med andre grupper: De, der er dømt for voldtægt eller seksuelle overgreb for eksempel (...)" (Leer-Salvesen 2004: 11).

¹⁶ Om udvælgelsen skriver han: "Deltagerne til fokusgruppen er fortrinsvis plukket pga deres interesse for at være med ved stillegudstjenesterne" (Erik Adrian, mail 27/5 2016).

¹⁷ "Restgruppen består af nakohandlere, en voldssigtet og en, som sidder i fængsel for bl.a. røveri.

¹⁸ At surrogatfængsle betyder, at "anbringe i lukket afdeling under socialforsorgen i stedet for fængsel" (http://ordnet.dk/ddo/ordbog?entry_id=11051540&query=surrogatf%C3%A6ngsling).

De frivillige isolanter

Den type af kriminalitet, som informanterne fra fokusgruppen alle nævner som helt utilgivelig, er pædofili. Derfor tog jeg kontakt til betjentene på den afdeling i Vestre, hvor de indsatte, der er sigtet for sædelighedsforbrydelser typisk sidder, og de hjalp med kontakt til to informanter, som dog ikke er sigtet for pædofili, men for forskellige typer af sædelighedsforbrydelser: Elias, der er sigtet for voldtægt af et voksent familiemedlem og Christian, der er sigtet¹⁹ for anden kønslig omgang med en mindreårig teenager²⁰. Indsatte, der er sigtet for forskellige former for sædelighedsforbrydelser, bliver typisk rådet til at gå i frivillig isolation, fordi vagterne ellers ikke kan garantere for deres sikkerhed. Ingen vil være hovedperson i et afsnit om "pædofile" eller "voldtægtsforbrydere", derfor blev fællesbetegnelsen for de to "frivillige isolanter", selvom det her ikke specifikt handler om problemer omkring det at sidde isoleret. Der kan naturligvis være andre grunde til at sidde i frivillig isolation; der kan ikke sættes lighedstegn mellem sædelighedsforbrydere og frivillige isolanter. Men her blev vi tre, der var involveret i afsnittene, enige om, at det var den mest dækkende betegnelse.

Om gruppesamtaler og interview

Jeg har vekslet mellem gruppesamtaler og individuelle interview. Det har vist sig at være hensigtsmæssigt. Informanterne tilkendegiver, at de slapper af ved at vide, hvilke emnefeltter, vi skal tale om, når jeg kommer hen på cellen. De individuelle samtaler bliver således afdramatiseret af den forudgående gruppesamtale. Nogle fængselsforskere foretrækker gruppeinterview²¹, idet de har erfaret, at gruppen fastholder hinanden på en højere grad af realisme og ærlighed. Det er en erfaring, jeg genkender fra mine egne gruppesamtaler med indsatte. På den anden side er det vigtigt, at informanterne kan tale frit og åbent. Det giver individuelle interview bedst mulighed for. Ved senere igen at mødes i gruppen, bliver det tydeligt, hvor enkelte informanter foretrækker at fremstå på en lidt anden måde overfor medindsatte end over for mig. Det giver anledning til efterfølgende at spørge til nuancer i informantens syn på tingene. Fx fortæller Lucas i et individuelt interview:

Det her var en fuldstændig vanvittig handling, jeg lavede, men jeg havde tænkt det igennem og ja, jeg bliver ramt af det. Og jeg bliver ramt af det og det gør jeg... Jeg bliver rigtig rigtig ked af det nogen gange. Det gør jeg sgu. Og det er svært at forklare, hvordan man bliver ked af det, fordi det foregår mere på et spirituelt plan. Fordi det var et valg, jeg selv tog. Jeg tænkte det hele igennem. Ville jeg gøre det? Og ja. jeg gjorde det. Og fortryder det. På nogle områder. Ja. jeg fortryder det rigtig rigtig rigtig rigtig meget. På mange områder (7/12-15).

Kort forinden har han deltaget i følgende ordveksling ved en gruppesamtale:

Alexander²²: Det (tilgivelsens kraft til at fjerne synd) kommer igen an på hvilken type kriminalitet det er.

¹⁹ Det er vigtigt at understrege, at der er tale om sigtelser – altså om beskyldninger, som mine informanter understreger ikke er bevist, og der er endnu ikke faldet endelig dom.

²⁰ Sigtelsen hedder "voldtægt af mindreårig". Ordet "voldtægt" forstår vi i daglig tale som noget i retning af tvungent samleje. I Christians tilfælde er der imidlertid tale om "anden kønslig omgang".

²¹ Fx Alford 1997.

²² Alexander og Magnus er begge narkohandlere.

- Lucas: Lige præcis.
- Magnus: Der er jeg igen der, hvor jeg tænker, at hvis jeg kan retfærdiggøre det over for mig selv, så har jeg ikke noget, at blive tilgivet for.
- Lucas: Men selvom jeg synes, at jeg kunne retfærdiggøre det overfor mig selv, så bliver jeg stadig ramt af det. På grund af den idiot, er mit liv fucked up! Jeg kunne have været udenfor og haft et normalt liv.
- Magnus: Jo, men igen: Begår du kriminaliteten, fordi du tror, du kan slippe? Eller er du ligeglad?
- Lucas: Nej nej nej nej nej. Jeg var 100% klar over det, da jeg gjorde det.
- Magnus: Nå, men ok, så har du også taget konsekvensen.
- Lucas: Og jeg fortryder intet. Men jeg reflekterer stadig over det og er stadig ramt af det (Gruppesamtale 1, 30/11-15).

Senere spørger jeg Lucas, hvad der skete i gruppen. Han svarer, at der er mange flere ting i gang på én gang i gruppen. Når vi taler sammen på tomandshånd får han bedre ro til at mærke efter, hvad han faktisk mener og føler (Feltnote 21/7-2016).

I interviews og gruppesamtaler fokuserer jeg sjældent primært på selve den kriminelle handling, men mere på informantens holdning til den eller til skyld som begreb.

Udover selve interviewene og sideløbende med dem, har jeg gennem hele perioden deltaget i aftenandagter og en studiekreds, hvor en del af mine informanter også deltog. Desuden har jeg gennem hele perioden været i Vestre hver mandag og i øvrigt jævnligt haft min gang der, og har derfor ofte haft lejlighed til at tale mere uformelt med informanterne. Det har givet mulighed for, at vi har kunnet lære hinanden at kende og hurtigt er blevet trygge ved hinandens måde at tænke og tale på.

Gruppesamtalerne

Gruppen er mødtes tre gange, hvor jeg har stillet små opgaver, som gruppen skulle løse i fællesskab. Opgaverne har handlet om forskellige aspekter omkring skyld, straf og soning. Det var fx at lægge nogle udsagn i rækkefølge efter, hvor enige deltagerne var i udsagnet. Opgaven skulle løses som gruppe, så deltagerne var nødt til at diskutere både hvordan udsagnene skulle forstås og rækkefølgen, de skulle lægges i. Gruppesamtalerne er blevet optaget på en diktafon, der lå midt på bordet. Formålet med gruppesamtalerne er ikke, at opnå enighed i gruppen, men at få forskellige synspunkter frem. Der er altså ikke tale om et gruppeinterview, men om en samtalsituation. I vekslen med gruppesamtalerne, har jeg interviewet de samme informanter individuelt på deres celle. Gruppen åbner for samtalen og fortæller en hel del om informanternes erfaringer og interesser. Bente Halkier, som er lektor ved Institut for Kommunikation, Virksomhed og Informationsteknologier på Roskilde Universitet, skriver om fokusgruppesamtalen: "Deltagerne spørger ind til hinandens udtalelser og kommenterer hinandens erfaringer og forståelser ud fra en kontekstuel forforståelse, som man ikke har som forsker" (Halkier 2014: 14).

Jeg brugte også gruppesamtalen til at præsentere teologiske begreber og fortællinger fra Biblen, som jeg ikke fandt, at jeg umiddelbart kunne forudsætte at deltagerne kendte på forhånd. Desuden skabtes der i gruppen et fælles ordforråd, som vi kunne bruge i resten af forløbet. Et eksempel på det er en af informanterne, Victors²³ forslag om at give præsten "high-five". Det blev gruppens billede på hvordan en protestantisk udlægning af Guds tilgivelse indimellem udlægges, som en tilgivelse, man kan modtage i ligegyldighed, fordi man kan få den igen næste gang, man begår samme synd.

Individuelle interview

I forlængelse af gruppesamtalerne, giver de individuelle interview plads til at nuancere synspunkter eller til at forklare uenigheder. Der er en anden fortrolighed, når man er på tomandshånd. Fx er der kun én drabsmand i gruppen, og han fortæller ikke ret meget i gruppen om sine kvaler med at have begået drab. Det gør han på tomandshånd. I det hele taget tales der mere om skyld i de individuelle interview.

Jeg har valgt at bruge en ret åben form, hvor jeg har haft interviewspørgsmål, som er målrettet den enkelte informant, skrevet ned, stillet dem i prioriteret rækkefølge, givet plads til lange svar og spurgt uddybende ind til svarene – uden at sigte mod en afklaring på et bestemt forskningsspørgsmål. Formålet med den åbne form er at give plads til at overraskende vinkler kan komme frem, som jeg måske ikke har tænkt på at spørge om. Det betyder, at jeg ofte har fået sammenhængende fortællinger om den enkeltes liv og tanker, fremfor løsrevne udsagn om forskellige emner. Det betyder videre, at den enkelte informants kæpheste bliver tydelige, fordi samme pointer får plads til at dukke op igen og igen, og der derved tegner sig et tydeligt billede af, hvad der er vigtigt for netop dén informant. Samtidig har det betydet, at jeg har lært mine informanter relativt godt at kende. Trods de individuelle forskelle i interviewene er temaerne skyld, straf og (af)soning gennemgående.

At interviewene i høj grad styres af informanternes interesser, har som konsekvens, at teologien ikke altid står allerforrest i samtalen. Ofte taler vi meget om uligheder i samfundet eller om det "kriminelle miljø". Den åbne og fleksible tilgang har gjort det muligt udvikle emner og afdække problemstillinger undervejs – både indenfor det enkelte interview og i det samlede forløb. Formålet er at lade indholdet styre af informantens dagsorden og af hvad der er vigtigt for ham, frem for at risikere at gå glip af vigtige overvejelser ved at spørge mere lukket. Muligvis har denne tilgang imidlertid vanskeliggjort interviewsituationen ekstra for de måske-straftede.

Jeg er kun i ganske få tilfælde kommet ind på cellerne med udelukkende min egen dagsorden; i langt de fleste tilfælde har der også været tid til at se et computerspil, være med til at pakke varer ud, eller hvad det nu måtte være. Efter højst et par timer med rent interview, har jeg som regel afrundet interviewet, uanset om jeg har fået svar på alle mine forberedte spørgsmål.

Informanterne har velvilligt svaret på alle mine spørgsmål, selvom jeg indimellem er gået tæt på. Fx spurgte jeg under det første interview Lucas om, han mener, at han ser anderledes på sin skyld som drabsmand end hans medindsatte fra restgruppen ser på deres. Han giver et langt svar, og da han er færdig med at svare, spørger jeg:

²³ Victor er en af informanterne, der deltager i gruppesamtalerne.

LL: Er det overhovedet et spørgsmål, man kan stille første gang man møder et menneske på tomandshånd?

Lucas (promte): Nej! Men du er jo på en anden måde, hvis jeg vender det fra den anden side af og siger:
Hvis du ikke stiller det, så kommer du aldrig i den retning. Altså. Vel? (7/12-15)

Jeg er ofte trådt ud af interviewene for at stille den slags metaspørgsmål. Det gør jeg dels for at vise, at det er informanten, der er ekspert på det her område. I det ligger der samtidig en appel til informanten om at hjælpe mig på rette vej, og dels spørger jeg for at kunne rette ind, så jeg en anden gang kan undgå at bryde de mest almindelige konventioner blandt indsatte. Jeg har ikke været ude for, at nogen har sagt nej til at svare på et spørgsmål, men jeg har ofte ladet informanter snakke udenom, så de – bevidst eller ubevidst – har undgået at svare på et spørgsmål. I så fald har jeg kun sjældent tvunget samtalen tilbage på netop det spor i samme interview. I mange tilfælde har jeg kunnet bruge min præsteeerfaring af, at det sjældent er så slemt at tale om det svære eller tabubelagte, som man lige tror. Der kan være en stor befrielse i at få lov til at svare på svære spørgsmål. Ofte lyser informanten op og siger noget i retning af: Det har jeg tit tænkt på... og fortæller så, hvad han tænker. Omvendt er det min generelle erfaring fra Vestre, at de indsatte er rigtig gode til at sige, hvis jeg har forstået noget på en forkert måde. De er ikke særlig bange for at rette mig og ikke ivrige efter at tale mig efter munden.

Magnus spørger som den eneste informant direkte til, hvordan jeg opfatter de indsatte. Jeg vælger at svare ærligt og samtalen bliver et eksempel på, at jeg ikke optræder som et talende spørgeskema, men som ligeværdig samtalepartner.

Magnus: Når du nu hører alle de her historier: Kan du så sætte dig ind i vores verden?

LL: I et eller andet omfang. Men der er jo forskel på at prøve at forestille sig noget udefra og så være i det.

Magnus: Det jeg mener er: Fx når jeg forklarer mit synspunkt om... Når jeg siger, at jeg kan tage et liv uden at blinke...

LL: Jeg kan godt forstå dit synspunkt. Jeg deler det ikke. Og jeg synes heller ikke, det er ok.

Magnus: Det skal være sidste udvej. Hvis jeg ved med mig selv, at den person har gjort en af mine kære fortræd... og det ikke kan rettes op, og jeg ved at den person – uanset straffen – vil gøre det igen.

LL: Jeg forstår godt, at det nemmeste er at rydde ham af vejen. Jeg ville være nødt til at ringe til politiet og acceptere rettens gang. Det ville jeg være nødt til.

Magnus: Voldtægt giver næsten ingenting.

LL: Ja. Det er skræmmende. Men så må vi stemme på nogen andre (Magnus ryster på hovedet). Generelt synes jeg, der bliver gjort for lidt for ofrene (9/12-15).

For alle individuelle interview gælder det, at de afrundes med et spørgsmål til informanten om, hvorvidt han tænker, at han mangler at fortælle noget eller måske undrer sig over, at der var noget, jeg ikke spurgte om.

Jeg sørger så vidt muligt altid for at lave aftale om at kunne vende tilbage med uddybende spørgsmål, ligesom jeg beder informanterne kontakte mig, hvis der er noget, de kommer i tanker om²⁴.

Særligt om de måske-egnede

Om de fem måske-egnede skal siges, at de er ganske forskellige, og ingen af dem har ikke deltaget i gruppesamtaler, men kun været interviewet individuelt. En var meget syg af skizofreni og har derfor i praksis ikke deltaget. En, Malthe, er meget svag dansksprogligt, hvorfor der kun er gennemført et kort interview med ham. En blev senere fundet egnede til straf og rammer altså åbenbart grænsen mellem strafegnet og strafuegnet. To er strafuegnede og meget svære at interviewe. Nogle af deres udsagn findes i afsnittet om "De måske egnede" i kapitlet om "Ansvar og Skyld", men har ellers har jeg opgivet at interviewe flere måske-egnede. Jeg har sluppet dem, efterhånden som de kom videre i deres surrogatanbringelser eller til afsoning. Derfor har jeg hovedsageligt vendt min opmærksomhed mod de strafegnede og spurgt til deres syn på skyld og ansvar. Dermed er det kun i ringe grad muligt for at foretage en egentlig sammenligning mellem de to grupper. En enkelt af de måske-egnede har jeg besøgt, hvor han er nu, for sammen med ham at læse det skrevne igennem, og det var lidt lettere end det første interview, måske fordi vi nu kendte hinanden lidt. De måske-egnede er typisk kommet hurtigt videre til andre institutioner, så jeg har ikke haft samme mulighed for som med de strafegnede at lære dem godt at kende. Desuden har de måske-egnede informanter ikke deltaget i aftenandagter og studiekreds, så jeg støder ikke på dem i hverdagen. Det betyder, at det er mere krævende at skabe en god og tillidsfuld relation til denne gruppe end til de øvrige. Noget tilsvarende gælder de frivillige isolanter.

Løbende validering

I samtalerne og i analysen ligger vægten i høj grad på informanternes opfattelse af tingenes sammenhæng og i mindre grad på, hvordan "det i virkeligheden hænger sammen".

Jeg har tilstræbt at fortolke undervejs og spørger derfor løbende informanterne, om jeg har forstået det sagte rigtigt, og her tilkendegiver de ofte tydeligt, om det er tilfældet. Enten med et "præcis!" el.lign., eller de korrigerer mig. De har ikke et stort ønske om at danne konsensus med mig, men snarere et ønske om at få mig til at forstå baggrunde, motiver og informantens "virkelighed" så præcist som muligt. Hvis ikke jeg har fået valideret min forståelse undervejs, spørger jeg i det efterfølgende interview informanten, om han kan godkende det, jeg i mellemtiden har skrevet om vores forrige samtale.

Afsluttende samtaler

Flere af informanterne har erfaringer med jurister og journalister, der tolker udsagn og bruger dem i sammenhænge, som går informanten imod. Dette er søgt undgået ved at inddrage informanterne i skriveprocessen. Derfor har jeg fra projektets start tilbudt, at informanterne kan få lov at læse igennem, hvad jeg har skrevet om dem og kommentere og korrigere. Flere har i projektets sidste fase indvilliget i at mødes og har tilføjet lidt eller rettet misforståelser. Det gælder både m.h.t. indhold, ordvalg og anonymisering. Det har betydet, at jeg har besøgt flere af mine informanter på afsoningsstederne eller mødtes med dem i Café

²⁴ I visse tilfælde giver en sådan aftale ikke mening i praksis, da det kan være meget svært for en indsat at kontakte mig fra en anden institution. Jeg har søgt at imødegå problemet, ved at tilbyde at man altid kan kontakte mig via Café Exit.

Exit²⁵. Denne afsluttende samtale har ret ofte resulteret i, at jeg har måttet ændre fortolkningen af et udsagn efter "forhandling" med informanten. Formålet med dette er at få konklusioner valideret, men også at imødegå uoverensstemmelser imellem det sagte og det hørte. Det er ikke på forhånd givet, at det er ham, der er ophav til udsagnet, der er nærmest til at vide, hvad han mener med det, men jeg har valgt at anlægge denne narrativt inspirerede tilgang²⁶, for at give informanterne den tryghed, at de får lov at medvirke ved tolkningen af egne udsagn. Det er indimellem en lang proces med flere forhandlinger, og indimellem har resultatet været, at rapporten afstår fra et meget teologi-fagligt sprog og i stedet søger at anvende almindeligt hverdagsdansk, uden at give køb på indholdet.

Ikke alle informanter har svaret på min henvendelse om en opfølgende samtale m.h.p. at bekræfte det skrevne. Af hensyn til diversiteten, har jeg valgt alligevel at bruge udsagnene, hvis et synspunkt ellers ikke bliver tilstrækkeligt belyst.

Det har været muligt at kontakte 13 af de 16 informanter ved projektets afslutning²⁷. Af de 13 er der 3, som ikke har svaret på min henvendelse. Det vil sige, at 10 af de 16 informanter sammen med mig har læst²⁸, hvad der er skrevet om dem og korrigeret, kommenteret eller godkendt det. Generelt giver informanterne udtryk for en stor glæde ved at blive kontaktet igen. Det viser dem tydeligt, at deres udsagn er vigtige – og at det er vigtigt for projektet, at deres udsagn bliver tolket rigtigt.

Desuden har informanterne altid lov til at kontakte mig via Café Exit, hvis de har brug for at tale nogle ting igennem i forbindelse med undersøgelsen.

Transkribering og anonymisering

Samtlige interview er optaget på diktafon. Efterfølgende har jeg skrevet hele interviewet ind og foretaget små rettelser fra udpræget talesprog til mere sammenhængende skriftsprog²⁹. Nogle steder har jeg ladet "hakkerier" stå eller markeret med "...", at der er pauser i udsagnet. Det tjener det formål at tydeliggøre fx at det er svært for informanten at beskrive, hvordan han har det, eller at han må lede efter ordene. Selvom jeg visse steder har foretaget små-rettelser, er indholdet efter min bedste overbevisning bevaret. Dog er navne, aldre, steder, årstal osv. ændret. Jeg har valgt navne, som ligger i toppen af en vilkårlig "navnehitliste"³⁰, begyndende med William, som er det mest populære drengenavn for tiden, dernæst Emil, som ligger nummer to osv. Det vil sige, at alder og etnicitet ikke afspejles i navnene. Informanternes alder er angivet i ca.-tal. Længden på deres domme ligesådan. Når enkelte informanter har fortalt ting, som de ikke har fortalt politiet, eller som de har løjet om i retten, har jeg slet ikke transkriberet den del af interviewet, men i parentes anført at "(her har jeg taget noget ud)". Nogle af citaterne er ret lange. Det er valgt, for at give mulighed for at få konteksten med og for at give et mere fyldigt billede af informantens tanker. Af samme

²⁵ Café Exit er en forening, som ønsker at støtte ex-indsatte og indsatte, som under fængselsopholdet beslutter sig for at starte på en frisk (<http://cafeexit.dk/index.php?id=271>). Foreningen har fysisk form af en café, som jeg har benyttet til en enkelt af de afsluttende samtaler.

²⁶ Narrativ tilgang skal her forstås som den tilgang, der anvendes indenfor narrativ terapi og narrativ pædagogik, hvor man lægger vægten på det faktisk sagte og ikke på hvad samtalepartneren nok har ment.

²⁷ Efter løsladelse har jeg ikke haft tilladelse til at opsøge informanterne.

²⁸ En enkelt var så tæt på sin løsladelse på interviewtidspunktet, at han gav lov til at bruge hans udsagn uden at han læste det igennem.

²⁹ Transskriptionerne kan rekvireres som bilag.

³⁰ <http://www.min-mave.dk/navne/>

grund har samme informant samme navn gennem hele rapporten, så læseren lærer informanterne lidt at kende og får et lille indtryk af hele personen.

Analysemetoder og reliabilitet

I analysen har jeg foretaget en anden inddeling end den, der fremgår af afsnittet om rekruttering (se ovenfor). I analysefasen har jeg inddelt mine informanter i grupper efter type af kriminalitet og type af forventet dom, således at der har været en gruppe af fire "måske-egnede", som har ventet på udredning med henblik på en eventuel surrogatanbringelse, en gruppe af to, der har begået drab, en gruppe af to frivillige isolanter, som begge er sigtet for sædelighedsforbrydelser og en større "restgruppe", der er en blanding af seks narkohandlere³¹, en voldssigtet og en, der er sigtet for bl.a. røveri. Det betyder, at der er et vist sammenfald, når der i rapporten nogen gange henvises til "restgruppen" og andre gange mere specifikt til "narkohandlerne", men narkohandlerne er altså en delmængde af restgruppen.

Hensigten med undersøgelsen har været at afdække få menneskers individuelle tanker om deres situation og deres tanker om begreber som skyld, straf og soning. Der er således tale om eksempler – som kan være typiske og i visse henseender ikke er det, fordi formålet har været at forstå subjektive synspunkter og fortolkninger. Indimellem viser der sig dog tydelige tendenser, som jeg naturligvis vil gøre opmærksom på, men formålet er ikke at kortlægge lovmæssigheder, eller at sige noget om alle mennesker, der har siddet i fængsel. Måske kan eksemplerne sige noget om, hvordan andre i lignende situationer måske kunne tænke om de samme fænomener. Analysen lægger vægt på forskellighed og kompleksitet fremfor gennemsnit og lovmæssigheder.

Spørgsmålet om reliabilitet, altså om en anden forsker vil kunne udføre samme interview og få samme resultat, må siges at være mindre relevant. Den åbne interviewform gør det ret tvivlsomt, om man umiddelbart kan gentage det. Samme emner vil kunne behandles, og nogle tendenser vil givet gå igen. Hvor stor en betydning min tilknytning til fængslet i øvrigt har for interviewenes gennemførelse, er vanskelig for mig at afgøre. Der er en del ting i forbindelse med varetægtsfængslingen og fængslets hverdag, som jeg kender på forhånd, men det er ikke min fornemmelse, at informanterne i særlig høj grad forudsætter denne forforståelse hos mig, når vi taler sammen. Måske fordi jeg ikke på forhånd kender informanterne særlig indgående fra andre sammenhænge.

I en eller anden udstrækning praktiserer vi indimellem tro i interview-situationen. Sammen taler vi religiøse vinkler på informantens opfattelser frem og skaber i en vis forstand disse undervejs. Det betyder, at jeg i en eller anden grad er med til at skabe den genstand, som studeres (Mathiassen 2004: 78).

Rapportens indhold

Rapportens indhold falder i to dele: 1) Skyld og ansvar og 2) Ønske om frigørelse.

³¹ Narkohandlere defineres her som alle, der er sigtet efter § 191: "Den, som (...) overdrager euforiserende stoffer, straffes med fængsel (...). Stk. 2. På samme måde straffes den, der (...) indfører, udfører, køber, udleverer, modtager, fremstiller, forarbejder eller besidder sådanne stoffer med forsæt til at overdrage dem som nævnt i stk. 1. (...)" Dvs. at gruppen både rummer varetægtsfængslede, der har handlet med "hårde stoffer" som kokain, heroin o.lign. og varetægtsfængslede, der har handlet med hash.

Første del rækker i en vis forstand bagud, idet den mest handler om skyld, der er begået og ansvar, der er blevet svigtet. For de fleste af informanterne gælder det, at den skyld, de føler, først og fremmest retter sig mod deres nærmeste – især familien. De tager fuldt ansvar for konsekvensen af deres kriminalitet: Frihedsberøvelsen er alene deres egen skyld, lyder det igen og igen. Mens skyldfølelsen hovedsageligt retter sig mod familien, retter den juridiske skyld sig mod samfundet, som også er en part, informanterne er nødt til at forholde sig til. Skyldfølelse mod konkrete ofre er tydeligst hos de to, der har begået drab.

Afsnittet om de måske-egnede findes i 1. del, fordi det er ved spørgsmål om skyld og ansvar, at deres situation særligt adskiller sig fra de øvrige informanternes.

Hvor første del rækker bagud i tid, har rapportens anden del hovedsageligt retning mod fremtiden, idet den handler om ønsker om frigørelse i forskellige henseender: Løsladelse, frigørelse af recidiv³² eller frigørelse af skyldfølelse. Under alle omstændigheder er informanterne klar over, at fremtiden vil være præget af fortiden: Gæld, straffeattest, fordomme osv. Alt sammen elementer, som man kan håbe på frigørelse fra. For dem, der har begået drab, indeholder håbet om frigørelse også et eksistentielt håb – ikke om total tilgivelse, men – om en indre balance.

Når det handler om skyld og frigørelse fletter tidsperspektiverne sig ind i hinanden. Derfor er der i første del afsnit, der peger frem ligesom der i anden del er afsnit, der peger tilbage.

Vil man hæfte de to dele på korsfæstelse og opstandelse, forbinder første del sig tættest med korset og anden del tættest med opstandelsen.

1. DEL: SKYLD OG ANSVAR

Det er en almindelig erfaring, at det er en lettelse at gå befriet videre, når vi har fået sagt undskyld og bragt orden i et forhold igen efter at have gjort nogen ondt. Man kunne godt forestille sig, at noget tilsvarende gjorde sig gældende i forhold til kriminalitet, at en gerningsmand kommer bedre "videre", hvis han tager ansvar for sin kriminalitet eller måske ligefrem angår eller søger syndsforladelse. Fængselspræsten skriver:

Umiddelbart kunne man tro, at forkyndelsen af syndernes forladelse ville være det hyppigste anknætningspunkt mellem Gud og mennesker i Danmarks største fængsel. Sådan har det i forhold til mit arbejde været i ganske få tilfælde, men jeg har først og fremmest oplevet Guds nærvær meget stærkt sammen med indsatte, som har erfaret, at selviscenesættelsesprojektet "mig, mit og mine" ligger i ruiner. Indsatte, som føler, at benene er smuttet væk under dem, og at når de stille og roligt rejser sig, er det eneste, de står tilbage med, tomme og beskidte hænder. Det er ikke, fordi de som sådan forholder sig til Gud og meget sjældent til ofre for deres kriminalitet (Adrian 2014: 72).

De fleste af informanterne i nærværende undersøgelse passer imidlertid på præstens beskrivelse: De spørger ikke: Hvordan kunne jeg dog gøre noget så frygteligt? Kun de to, der har begået drab formulerer sådanne eksistentielle spørgsmål i relation til deres kriminalitet. Samtidig fortæller de to fængselspræster, jeg her har talt med, at det er deres erfaring, at angeren er en vigtig brik i forhold til at komme fri af recidiv.

³² Recidiv betyder tilbagefald til samme type kriminalitet igen indenfor to år efter endt afsoning.

Narkohandlerne tager fuldt ansvar for konsekvensen af deres kriminalitet. De har vidst, hvad de risikerede og vil ikke klynke. Når jeg spørger til årsagerne til deres kriminalitet, peger restgruppen på mange årsager: Hurtige penge og en spændende hverdag er de oftest nævnte grunde. Ingen er optaget af, hvilken rolle samfundsstrukturene spiller som forklaring på deres situation. Trods det at flere af dem har haft en noget omtumlet barndom, er de ikke optaget af, at det har spillet ind på deres valg af en kriminel karriere.

Tværtimod fortæller Emil, som sidder inde for bl.a. røveri, fx at hans advokat har foreslået at få læst hans personundersøgelse højt i retten, fordi hans opvækstforhold kunne få hans dom nedsat med omkring et år. Det takkede Emil nej til. "Skyld er skyld", som han siger, "det er jo også gået ud over nogen." Han mener ikke, at ofrene kan have gavn af at kende til hans fortid som forklaring på røverierne, og han synes, det ville krænke hans ære at få det læst højt i retten som formildende omstændighed (feltnote 24/6-2016).

Ikke alle siger nej til forklaringer, som kan nedbringe deres straf. Frederik, som er sigtet for vold, kan godt acceptere at få en lidt nedsat straf med henvisning til sin diagnose – ADHD. Han siger:

Det er min korte lunte, igennem mit ADHD og asperger, der gør at jeg nogen gange... nogle af de slagsmål, jeg kommer op i, ikk? Altså... Men jeg synes ikke, jeg er så syg, så jeg behøver ligge på Nordvang³³ eller på surrogat et eller andet sted, vel? Men vi brugte det i retten (ADHD'en), altså, det bliver brugt hver gang (Frederik har været dømt flere gange) (14/12-15).

Frederik svarer ikke entydigt ja til, at hans kriminalitet kun er hans skyld. Han understreger, at han er belastet af tidligere domme og derfor er den mest oplagte at arrestere som den skyldige, hvis han har været i slagsmål. Slagsmålene er ikke altid nogen, han har en oplevelse af selv at vælge til og fra. Når Frederik oplever, at han ikke kan vælge om han vil slås eller ej, kan han heller ikke opleve slagsmålene som sit ansvar. Når hans straf bliver sat ned med henvisning til hans diagnose, ser det ud til, at retten i en eller anden udstrækning er enig i, at han ikke er fri til at vælge slåskampene til eller fra. Umiddelbart ser det imidlertid også ud til at blive svært for Frederik helt at undgå at komme op at slås og få nye domme.

Ansvar og menneskesyn

I det daglige knytter vi ofte selve det at tage ansvar sammen med det at være menneske. Hvis man vil tilhøre et givent samfund, tager man det samfunds regler på sig og tager ansvar for det. Sådan gør et menneske³⁴. Konsekvensen af den tanke er, at narkohandlerne faktisk står på kanten af "det etablerede samfund" og ikke helt er værdige medlemmer, fordi de ikke vil overholde de gældende regler. I ét med at de stilles til ansvar overfor samfundet, bliver de skyldige i forhold til familien, som nu må undvære dem. I den relation er de værdige medlemmer og vil gerne yde en masse til dét fællesskab. Det har som konsekvens, at den "konto", som betyder mest for dem, går i minus. Man kan godt se det sådan, at samfundet anerkender narkohandlerens menneskeværd, ved at straffe. Det er bare kun ét aspekt – og det er et aspekt, som informanterne ikke rigtigt selv forbinder med noget.

³³ Nordvang var et psykiatrisk sygehus, som nu hører under Psykiatrisk Center i Glostrup.

³⁴ Fx skriver den norske filosof Lars Fr. H. Svendsen om ansvar: "Ofre har krav på at få anerkendt, at en uret er begået mod dem, samt at denne uret skal rettes op, hvis det er muligt. Dernæst har gerningsmanden selv krav på at blive anerkendt som et medlem af det moralske fællesskab, og et sådant medlemskab forudsætter, at man står til ansvar for sine gerninger." (Svendsen 2010: 146).

Fx svarer Oscar her på et citat, der lyder: "For at være et fuldgyldigt medlem af samfundet, må man tage ansvar for sine handlinger". Oscar (tænker længe og gentager så citatet):

Oscar: For at være et fuldgyldigt medlem af samfundet, må man tage ansvar for sine handlinger?

LL: Ja

Oscar: Hvad så hvis man ikke har lyst til at være en del af samfundet, som sådan – det etablerede samfund, som man kalder det?

LL: Ja?

Oscar: Det kan være, man er træt af det... (18/12-15)

Da Mathias bliver præsenteret for samme udsagn, siger han (Ret lang tænkepause):

Mathias: Ja, men altså, samfundet... hvilket? Altså, samfundet generelt eller sit eget lille samfund? Hvad er vi ude i?

LL: Det kunne være begge dele...

Mathias: I sit eget lille samfund 100%. I det store samfund... Jeg tænker ikke så meget over det store samfund. Jeg tænker over mine nærmeste og de kredse, jeg er i. Jeg føler ikke, det nytter noget at tænke på det store samfund. Fordi, der er man så lille en brik i det store spil. Jeg føler ikke, jeg skylder hele Danmark noget. Jeg skylder ikke Danmark noget som helst. Jeg skylder mine nærmeste, at jeg er den, jeg skal være. Og mine venner og familie, men alle andre skylder jeg ikke noget (17/12-15).

Det, narkohandlerne ser, er, at de ødelægger livet for sig selv og deres nærmeste.

En af fængselspræsterne peger på, at der er sket en udvikling fra han begyndte som fængselspræst, hvor de indsatte tog ansvar for andre til i dag, hvor tendensen er, at man kun tager ansvar for sig selv og sine nærmeste. Han siger: "Kierkegaard ville sige, at du bliver først menneske i skyldigheden. For der tager du ansvar for dig selv og din eksistens i forhold til andre og i forhold til Gud. Gudsbegrebet er så langt væk nu, så jeg kun har mig selv at stå til regnskab overfor" (27/4-2016).

Udviklingen lader til at ærgre ham lidt, fordi han gerne vil forankre det enkelte menneske i verden, i forhold til andre mennesker og i forhold til Gud. Spørger vi narkohandlerne, er deres dagsorden en anden: De er ikke umiddelbart interesserede i at skylden skal forankre dem i verden. Som jeg forstår præsten, bliver de så ikke egentlige mennesker i Kierkegaardsk forstand.

Det er et princip i dansk retsvæsen, at et menneske (normalt) har ansvar for sine handlinger. Lever mennesket ikke op til sit juridiske ansvar – hvis det altså bryder loven – bør det straffes – bl.a. i respekt for mennesket. Straffes det ikke, siges der implicit: Du har ikke ansvar for dine gerninger, og dermed: Du er ikke et rigtigt menneske. Mens samfundet altså insisterer på "menneskeliggørelse" – ved at stille til ansvar/straffe, tager narkohandlerne straffen – som konsekvens – men tager ikke imod den "menneskeliggørelse", som OGSÅ ligger i den.

”Det etablerede samfund”

Ikke alle kan, som Frederik, forklare sig med en diagnose, når de bryder loven, og Frederiks diagnose er, som vi så, heller ikke alvorlig nok til at han bliver kendt strafuegnet. Alligevel anerkender retten, at han ikke kan tage fuldt ansvar. I Frederiks tilfælde er der tale om slåskamp – altså vold – og her er der tydelige ofre eller i hvert fald modstandere. For narkohandlerne er situationen en anden. Der er intet tydeligt offer for deres kriminalitet. Når vi taler om hvem der er den forurettede part, kommer de fleste frem til at det må være samfundet. Det kan være svært at føle skyld mod noget så abstrakt som et samfund, og det endnu sværere er det for narkohandlerne, fordi de ikke helt opfatter sig selv som en del af det ”etablerede samfund”. Flere fortæller, at de færdes i to forskellige verdener – to virkeligheder. Den ene kalder de gerne noget i retning af ”det etablerede” samfund; det er der, hvor ”hr og fru Danmark” bor og har deres liv. Det er som regel også den verden, narkohandlerne forestiller sig, at deres koner og børn bor. Ved siden af det store etablerede samfund findes der så ”det kriminelle samfund”, hvor alle kender hinanden, og hvor der gælder nogle andre regler end i ”det etablerede”.

Selvom informanterne er optaget af, hvor spændende det er at færdes i det kriminelle samfund, mener de at det ville være det bedste, hvis de kunne finde sig til rette i det etablerede samfund. Det er det, de ønsker for deres børn, og de er klar over, at det har deres forældre ønsket for dem. Desuden har de en tydelig fornemmelse af, at mange ”hr og fru Danmark’er” ser ned på mennesker, som færdes i det kriminelle samfund. Derfor har flere af dem ikke fortalt deres familie, hvordan de tjener deres penge, eller talt om, at de har valgt at leve på kanten af – eller helt udenfor – det etablerede samfund. Det betyder, at der for fleres vedkommende har været en del løgne imellem dem selv og familien, og informanterne fra restgruppen taler en del om skyldfølelse over at have svigtet familien både ved at have haft meget travlt med at passe den kriminelle forretning og ved at have løjet om, hvordan de har tjent deres penge.

Hvorfor melder de sig ud?

Hvorfor lever de dette ”dobbeltliv”? Der gives mange forklaringer og årsagsbeskrivelser af, hvorfor nogle borgere kommer ud i kanten af samfundet. Informanterne interesserer sig som antydning ikke særligt for statistikker og store samfundsundersøgelser, og sigtet her er ikke at afdække årsager og baggrunde for sociale faldgruber. Informanterne vil derimod rigtig gerne på individplan forklare, hvorfor de selv gør, som de gør.

Heller ikke Victor føler sig rigtigt som en del af ”det etablerede” samfund. Han siger:

Der er hele tiden et eller andet, der bare ikke er særlig godt, vil jeg sige. Altså, selvfølgelig bliver der lige født en ny isbjørn i zoologisk have (...). Men altså, der mangler lige noget menneskeligt godt. (...) Altså... Donald Trump er ved at blive valgt i USA (...). Altså, nu skal jeg ikke lyde som en sur gammel... (...) Nu vil jeg sgu bare bruge min tid på at være glad og hygge mig og – ja – gøre, hvad jeg har lyst til, fordi at køre med i det der hamsterhjul udenfor der, ikk? 8-4. Altså. Det er spild af liv.

(...)

Jeg har altid betalt skat, (...) og hele det der velfærdssamfund og alt det der det kan jeg sagtens støtte og vil 100% gerne støtte. (...) Men. Nu kommer mennet. Indenfor de sidste 4-5 år, der er jeg desværre vendt helt rundt på en tallerken i den holdning der. For jeg kan se, at verden den er (...) den er bare fucked up for at sige det ligeud. (...) Rengøringsdamen hun skal betale skat hver dag og de rige mennesker har deres penge i skattely i Panama. (...) Så, der fik jeg nok den tanke, ved du hvad: Skråt op med det hele, havde jeg nær sagt. Nu skal jeg sgu bare have det godt (...) Jeg kan bedre forklare det med at jeg nok kastede håndklædet i ringen (...) Verden den er så rådden så der er altså kun one way and thats down.

(...)

LL: Så meldte du dig ud af fællesskabet? (...) Er det så fordi, du tænker at det ville være det bedste, at folk hytter deres eget, eller tænker du "fuck moralen"?

Victor: Nej. Fuck moralen. Efter hvad jakkesættene siger at moralen er. Men mit eget moralske kodeks: Flink, høflig – aldrig nogensinde slået på en uskyldig hele mit liv – ikke fordi jeg overhovedet har slået på så mange... (...) Og jeg vil stadig sige, at hvis folk de levede efter det moralske kodeks, så havde det set helt anderledes ud (primo maj 2016).

Også Lucas, der tidligere har afsonet for drab, taler en del om uligheder i samfundet, og selvom det ikke fungerer som undskyldning for ham, kan han godt se, at ulighederne kan bidrage til at forklare nogle kriminelle livsbaner. Han taler en del om, hvad han kalder, "samfundets dobbeltmoral". På et tidspunkt siger han: "Samfundet mangler syndserkendelse og syndsforladelse (4/5-2016). Senere tilføjer han, at man selvfølgelig selv har ansvar for sine handlinger, men det er OGSÅ samfundets ansvar" (feltnote 17/7-2016). Tidligere i samme interview siger han:

En skønne dag kommer jeg jo ud og vil jo gerne kunne se det enkelte menneske i øjnene og føle og sige: Det her er et samfund, jeg rigtig gerne vil være en del af, fordi at jeg føler at de gerninger, jeg har gjort, det er sgu ikke i orden. (...) Langt fra, mand! Men havde jeg haft andre kort på hånden, så var det sgu aldrig gået sådan der (4/5-2016).

Senere tilføjer han: Jeg havde bedt om hjælp, men der er intet netværk i samfundet! (feltnote 17/7-2016) Det er ikke en undskyldning for at begå drab, men det er en del af forklaringen.

Særligt om de frivillige isolanter

De to frivillige isolanter, Christian og Elias, er begge sigtet for sædelighedsforbrydelser. Det betyder, at de er blevet rådet til at sidde i frivillig isolation, fordi vagterne ellers ikke kan garantere for deres sikkerhed. Ingen af de to har været i fængsel før.

Informanterne fra restgruppen³⁵ nævner oftest savnet af familien som det værste ved at være i fængsel. De to frivillige isolanter jeg har talt med, nævner først og fremmest tabet af kontrol over sin egen hverdag som

³⁵ Restgruppen er den, der består af narkohandlere, en voldssigtet og en, som sidder i fængsel for bl.a. røveri.

det værste. De italesætter, at systemet behandler dem på en ydmygende måde³⁶. Begge har i nogen grad resigneret og undgår at bruge for mange kræfter på at spekulere over, hvad dommen mon bliver. Begge har opgivet at blive behandlet på en måde, de opfatter som, retfærdig og god af systemet.

Ligesom restgruppen føler også Christian sig mere skyldig overfor sin kone end over for sit "offer", som, han er sikker på, ikke blev udsat for noget overgreb. Men hvor restgruppen netop af den grund nævner skylden mod koner og børn som det værste ved at være i fængsel, er det afmagten, der står forrest hos Christian og Elias.

Christian siger om det at være i fængsel:

Det værste er, at du er fuldstændig udsat. Du har ingen som helst rettigheder herinde. (...) Den første dag, hvor jeg var kommet i fængsel, så kommer de med morgenmaden, og der er to vagter, der med kommandotone siger det ene og det andet, og man har tusind spørgsmål. Man siger bare ja, og pludselig bliver døren lukket, og så ser man, at man ikke har fået mælk. Det er der ikke noget at gøre ved.

Christian gætter på, at forklaringen på forskellen i, hvordan de forskellige grupper forholder sig til det at være i fængsel, kan hænge sammen med, at flere af informanterne, som tilhører restgruppen typisk kender systemet fra tidligere og derfor ikke er nær så overraskede over den afmagt, som er en konsekvens ved varetægtsfængslingen.

Også Elias mener, at det værste er umyndiggørelsen:

Jeg kan bare klappe klovene sammen og sige javel. Og jeg er jo ikke dømt. Jeg er ringere stillet end afsoningsfangen. Ydermere er jeg jo sigtet for voldtægt, så kriminalforsorgen kan ikke garantere min sikkerhed. Det synes jeg er helt vildt. (...) Der er et andet menneskesyn i det her system. Jeg har ingen klager over personalet. Slet ikke. Jeg har stor respekt for deres arbejde. De løser en svær opgave. Jeg tror, personalet bliver udvalgt på en god måde. Jeg har ikke mødt idioter blandt personalet. Men jeg synes ikke, det er ok, at jeg skal sidde på den her måde som varetægtsfængslet. Med så lidt mulighed for aktivitet (8/2-16).

Det er altså snarere systemet end den enkelte betjent på afdelingen, der gør Elias' hverdag i fængslet sur.

Forklaringer

Selvom ingen af de to informanter, som har begået drab, mener at der er nogen undskyldning for drabet, kan de fortælle årsager, som kan fungere som dele af en forklaring på drabet. Ingen forklaring gælder som undskyldning i informanternes øjne, men det betyder ikke, at forklaringerne er ligegyldige eller bør negligeres. Den danske psykolog Mathiassen skriver, at "det kan være nødvendigt at neutralisere sine handlinger ved at finde forklaringer uden for sig selv, hvis den pågældende ønsker at komme videre med sit liv i en ikke kriminell tilværelsesbane" (Mathiassen 2004: 334).

³⁶ Det er umuligt ud fra den indsamlede empiri at sige noget om, hvad forskellen kan skyldes. Elias foreslår, at alderen kan have en vis betydning, da han selv er noget ældre end de fleste af narkohandlerne (feltnote 14/7 2016).

William

Begge de to informanter, som har begået drab, svarer straks ja til spørgsmålet om skyld. William tilføjer: Hvis skyld skulle det ellers være? Også han er nået frem til, hvad han kalder "en slags forklaring", men ingen undskyldning. Han fortsætter:

Jeg mener ikke, at drab kan retfærdiggøres på nogen måde. (...) Jeg synes heller ikke, at dødsstraf er i orden. Om selvom han (offeret) var en rigtig nar og kom i mit hjem og var rigtig dum imod mig, så er det da på ingen måde nogen undskyldning for, at han skulle dø. Og det er igen det her, jeg ikke kan forstå. Fordi jeg er jo af den klokkeklare opfattelse, at det skal man ikke gøre. Det er jo aldrig noget, jeg vil gøre, og alligevel er det hændt, og det er jeg stadig ikke nået til at forstå, hvad det er, der gør, at jeg kunne gøre det.

William kæmper for at forstå, hvordan han har kunnet gøre det utænkelige. Han er tydeligt frustreret over, at han ikke kan komme frem til et svar, trods det at han på forskellige måder forsøger at indkredse det.

Lidt senere siger han:

Min eneste konklusion er, at jeg er fuldstændig fucked op, hvad mine følelser angår. Og forvirret omkring det. Men det er så den forklaring, jeg har givet mig selv og har taget til takke med, indtil jeg kan begynde at snakke med psykologen. Altså. Og det er jo ikke en rigtig forklaring. Men et eller andet m... altså... jeg kan ikke bare leve og sige: Nå ja, jeg har dræbt ham. Og så hvad? Det er ok. Det går ikke. Jeg bliver nødt til at forstå hvorfor. Det jeg ved ikke, om du kan forestille dig det hvis man gør noget fuldstændig dumt, man så fortryder, så kan man godt finde en forklaring: Man var presset, eller man syntes, at det var godt i situationen et eller andet. Jeg kan bare ikke finde nogen forklaring på, hvorfor det er, at jeg har gjort det. Og det synes jeg, at jeg bliver nødt til, for at jeg kan komme videre.

En af de ting, der hører med til det "at komme videre" er at arbejde på aldrig at komme i den situation igen, hvor han slår et andet menneske ihjel. William har været glad for psykologens hjælp med at komme lidt nærmere en slags løsning på gåden om, hvorfor han har gjort, som han har gjort og om, hvordan han kan gå fremtiden i møde. Men nu er samtalerne stoppet efter en måneds tid, bedst som William oplevede, at der var ved at blive åbnet op for problemerne, og nu savner han igen hjælp. Han siger:

William: Jeg synes, at det må være jeg kan simpelthen ikke for mig må det være det aller mest vigtige i hele verden – også for alle andres syn på mig – at William, han skal finde ud af, hvad det er, der er sket, hvad det er, der er gået galt, så han ikke dræber et nyt menneske, når han kommer ud. Altså, det er jo Jeg vil Hvorfor ...? Og jeg kan ikke forstå, hvorfor det kun er mig, der synes, det er rigtig rigtig vigtigt.

LL: Er du bange for det? At det kunne ske igen?

William: Nej. Men... nu skal du høre: Jeg har jo, før jeg dræbte den der... mand... der var jeg da 100% sikker på, at jeg aldrig nogensinde ville dræbe et menneske i hele mit liv. Det var aldrig noget, der kunne hænde mig. Det ville jeg ikke gøre. Det var jeg fuldstændig overbevist om. Det er jeg stadigvæk. Men.... Alligevel. Selv i min helt klare overbevisning om, at det aldrig ville ske, så er det alligevel sket, og jeg kan ikke huske, hvorfor jeg har gjort det, og jeg kan ikke forstå,

hvorfor det er sket og altså... Det må da være i hele verdens interesse, at jeg kan blive repareret eller i hvert fald finde ud af, hvorfor det er sket, så jeg kan arbejde for, at det aldrig nogen sinde sker igen.

(...)

Og jeg ved udmærket godt, at det ikke sker igen, men det vidste jeg også før (16/11-15).

Williams tanker bider sig selv i halen, fordi det er blevet hans erfaring, at han godt kan komme ud for det helt usandsynlige at slå et andet menneske ihjel. Det var helt umuligt, men det skete alligevel. Det får ham til at tænke, at det måske godt kan ske igen, selvom han er lige så overbevist som før, om at han aldrig vil slå nogen ihjel, for det gjorde han jo alligevel...

Lucas

Også Lucas har gennem årene prøvet at finde forklaringer på, hvorfor han begik drab. Dele af hans forklaring ligger i ham selv – og er hans egen skyld, hans eget ansvar. Andre dele af forklaringen placerer han udenfor sig selv, i kommunen, der ikke hjalp ham, da han gjorde opmærksom på, at han havde det rigtig skidt, og i sin kammerats udsagn, om hvad offeret havde gjort. Han mener, at det er vigtigt at tage ansvaret, uden at undskylde sig med den lidelse, som overgik offerets offer (feltnote 21/7-2016). Lucas fortæller:

Jeg har været oppe på kommunen og bede om hjælp. Jeg kunne få en tid tre måneder senere. Og jeg sagde til dem, at det skulle være nu! 14 dage senere havde jeg slået en mand ihjel. Man kan få hjælp hvis man er på stoffer, og det er jeg ikke. Jeg har tænkt det igennem mange gange. Jeg er ked af, at det er gået, som det er gået (7/12-15).

På den ene side mener han altså, at kommunen måske kunne have hjulpet ham med støtte til en psykolog, på den anden side er han helt på det rene med, at han selv besluttede at gennemføre drabet. Selv kalder han det, at han gav sig selv en "mild hjernevask" for at kunne gennemføre det (feltnote 21/7-2016).

Senere siger han:

Jeg var uligevægtig, og det vidste jeg godt. Så var der altså ikke langt derfra og så til at tage en hurtig beslutning og ikke tænke³⁷ over konsekvenserne eller noget som helst og sige: Ok, så retter jeg min vrede mod ham. Jeg retter min hævn mod ham. Jeg retter alt mit mørke mod ham. I en eller anden forstand. Det går ud over ham. Så et eller andet sted, har det ikke så meget med ham at gøre. Det har noget med mig at gøre, hvis vi skal der til. Hvis vi skal køre den helt ud. Så er det jo mig, der er så uligevægtig, at jeg følte mig trængt op i en krog, jeg kunne ikke få den hjælp, jeg havde brug for, og så overreagerer jeg. Det er meget mildt sagt en overreaktion, at tage et andet menneskes liv. (...) Så det er jo nærmest som at prøve at finde en syndebuk, et eller andet sted. Så siger jeg: Ok. Så kan jeg komme af med det. Så kan jeg få åbnet ventilerne op. Puha. Så kan jeg selv trække vejret. I en eller anden forstand. Så det har jo noget med mig at gøre, jo. Jeg har gjort det her, fordi jeg havde det skidt (28/2-16).

Informanterne fra restgruppen, som ikke har personlige erfaringer med drab, er mere tilbøjelige til at mene, at drab godt kan undskyldes. Victor forklarer: "Her i de her bandetider, er det mange gange: Mig eller ham..."

³⁷ Ret til "trods konsekvenserne..." For det gjorde det svært.

(...) Men så kan man selvfølgelig diskutere, om det er en hensigtsmæssig måde at løse det på... men... (Ier)" (7/12-15).

Mikkel er sigtet for handel med narko. Han er ikke helt enig med Victor: "Vi vil gerne retfærdiggøre det, vi gør. Men man er ikke nødt til at slå nogen ihjel, selvom han har gjort noget frygteligt måske mod et barn. Et barn... der er ikke noget beskidt ved et barn, og det ødelægger man så. Men alligevel må man ikke gøre sig til gud ved at slå vedkommende ihjel" (7/12-15). På den ene side forstår Mikkel godt behovet for at forklare sig, når forbrydelsen er begået. På den anden side, vil han ikke give køb på sin opfattelse af, at det er forkert at slå ihjel.

Ansvar og valg

Uanset at der altid ligger en historie bag et drab, som kan forklare en del om, hvorfor det blev begået, er der påfaldende mange drabsmænd, der påtager sig skylden³⁸; det er simpelthen forkert at slå ihjel. Når det derimod handler om andre former for lovbrud, er der ofte divergerende opfattelser af, hvad der bør være tilladt og hvad, der ikke bør. Narkohandlerne er af den opfattelse, at det burde være lovligt at forhandle stoffer. Alligevel er der enighed om, at man selv er ude om det, hvis man kommer i fængsel for det. Flere siger som Emil: "Det er den billet, vi selv har købt. Det er fair nok" (25/11-15).

Ikke én i restgruppen eller én af de to, der har begået drab skubber ansvaret for konsekvenserne af deres kriminalitet fra sig. Ingen skyder skyld på andre end sig selv. Når det gælder restgruppen har de en tilsvarende forventning på deres medborgeres vegne, om at også de tager ansvar for eget liv – og det mener informanterne ikke, at samfundet bør blande sig i. Der er også enighed om, at narkohandlerne ikke har skadet nogen i direkte forstand. Og de er enige i, at det er forklaringen på, at de ikke føler skyld. Mathias taler her om narkomaner. Han spørger retorisk:

Mathias: Er de nu ofre? Jeg har ikke stukket noget i armen på dem. Det er noget, de selv har gjort. Der er mange, der prøver at komme narkomaner i en offerrolle. Jeg føler ikke, at de er ofre. Jeg var også langt ude på et tidspunkt. Det var da min egen fejl. Gu er det da ej synd for mig. Jeg kan da bare tage mig sammen (17/12-15).

Elias, der ikke selv er narkohandler, men sigtet for en sædelighedsforbrydelse, nuancerer billedet lidt:

Alkoholikeren vil måske gerne ud af det, men de kan ikke. Men der er også nogen, der er kvikke nok til at bryde den sociale arv. (...) Men det er ikke narkomanens skyld, at han bliver hængende, og det er ikke mønsterbryderens skyld, at han får brudt sig fri. Det sker bare (14/4-16).

Når det drejer sig om kriminalitet generelt³⁹, mener han heller ikke, at man sidder og beslutter sig for en tilværelse som kriminel. Det sker også bare. Han siger:

³⁸ Fx svarer samtlige 12 af Leer-Salvesens samtalepartnere, som har modtaget straffedom for manddrab, at de er skyldige (Leer-Salvesen 1991, 88).

³⁹ Elias taler her ikke om sig selv eller om sædelighedskriminalitet, men om hvordan nogen kommer ind på en "kriminel karriere".

Lige som når man bliver sulten. Det kommer ikke lige med et, men på et tidspunkt må man sige: Nu ER jeg skrupsulten. Det sker bare. Kriminalitet er lidt på samme måde. Det kommer snigende. Og lige pludselig har man været med i et overfald eller et eller andet, fordi man har ramt en uheldigt, så han døde. Det sker bare. Det kommer snigende. Ligesom sult. (...) Af dårligt selskab. Men det sker (14/4-16).

Elias' forklaring passer godt på en af narkohandlernes beskrivelse af, hvorfor han, Alexander, begyndte at handle med narko. Selvom han tager ansvar for, at hans kriminelle handlinger har bragt ham i fængsel, synes han, når han ser tilbage, at han ikke har taget stilling undervejs, men bare er fulgt med i hverdagen, som den nu blev. Han siger:

Alexander: Det er jo valgt for en selv, jo. Jeg ved ikke, altså... men... man vælger jo selv på et eller andet punkt. Så finder man ud af, at man godt kan finde ud af nogle ting. Så fortsætter man bare. Man gør det for en selv, og så hænger man ved. Så tager den ene dag den anden.

LL: Så du har ikke siddet og tænkt over moralen i det?

Alexander: Nej. Jeg har aldrig rigtigt taget stilling til, hvad jeg ville (12/5-16).

Alexanders oplevelse er, at den ene dag har taget den anden, og så blev det bare sådan: En kriminel karriere. I flere sammenhænge fortæller han, at hvis nogen havde præsenteret ham for noget andet, havde han sikkert ligeså gerne fulgt dem og været glad for det.

Netop det med at tage stilling går igen i informanternes udsagn. Det er meget menneskeligt at lade sig rive med, når man vælger karriere i første omgang, og senere kan det være svært at skifte, og vil man skifte en kriminel karriere ud med en lovlydig står man over for mange udfordringer. For rigtigt at være motiveret til at opgive noget, der er sjovt, spændende og indbringende, er det en stor hjælp at se, at det skader – ikke bare en selv, men – også andre. Her er det de to fængselspræsters erfaring, at skyldfølelsen kan komme til hjælp.

Offerets ansigt

Når narkohandlerne ikke føler skyld, begrundes det i høj grad med, at de ikke har gjort nogen noget – der er ikke et offer. Leer-Salvesen kalder det, at der er forskel på kriminalitet, hvor offeret har et tydeligt ansigt og kriminalitet, hvor der ikke er et tydeligt offer. Det er en skelnen, der giver god mening for informanterne. Fx siger Mikkel: "Hvis jeg så, at jeg solgte til en elendig narkoman, ville jeg have skyldfølelse. Jeg er et menneske!! Jeg kan sagtens se det fra samfundets side, men den jeg sælger til, sælger det videre".

Umiddelbart efter sætter Mikkel det i forbindelse med de indsattes hierarki: "Der er også et hierarki her i fængslet. Der bliver set med forskellige øjne på forskellige typer af kriminalitet. Det er lettere at føle skyld, hvis man har slået nogen ned. Så der er en sammenhæng. Hvis jeg solgte til en narkoman, ville jeg føle skyld" (7/12-15).

Victor forklarer om hierarkiet: "Det er ikke et spørgsmål om ansigt eller ikke, for der kan være stor anseelse i at slå ihjel – det kommer an på, hvorfor man har begået drabet. Samtidig kan der blive set ned på en, der fx har forurenset på meget stor skala – hvilket må siges at være en ansigtsløs forbrydelse. Det er altså ikke der, sammenhængen skal søges. Hierarkiet hænger sammen med en generel opfattelse af, at ens kriminalitet

siger noget om, hvem man er”, lyder Victors forklaring (feltnote 16/7-2016). Victors forklaring passer rigtig godt med informanternes lyst til at definere sig selv som ikke-kriminelle, eller i det mindste som ikke-så-slemme-kriminelle.

Om Leer-Salvesens skelnen mellem forbrydelser med og uden ansigt siger en af fængselspræsterne:

Det er en vigtig skelnen (om offeret har ansigt eller ikke). Især når du ser på skyld og på det med at se ud over, hvad fængselsstraffen har forvoldt mod en selv. Især når vi taler om pushere, så er den der ikke. De ser ikke narkomanen som et menneske. De er ekstremt lavt rangerende. De er midler til at pusherne kan nå deres mål. Det synes jeg, er ekstremt anstødeligt (2/5-2016).

Drabsofferets menneskelighed

Modsat narkohandlerne, som ikke har ansigt på deres ofre, har de to, der har begået drab, helt konkrete ofre at forholde sig til. Lucas forklarer her, hvordan han valgte at se bort fra sit offers menneskelighed:

Lucas: (...) jeg vil ikke have nogen dårlige undskyldninger om, at jeg har lært at slå ihjel i militæret, for det er slet ikke med i en optræning som soldat Eller ... Selvfølgelig er det det. (...) Man lærer at umenneskeliggøre – eller gøre det til en ting i stedet for et menneske. Fordi lige så snart du har det her, at det er et menneske... Det ved jeg ikke... Jeg ved slet ikke, hvordan jeg ville reagere. Jeg har ikke tænkt – jeg kan godt huske tilbage. Jeg kan sagtens huske alle detaljerne (om drabet). Jeg ved lige nøjagtigt, hvad der skete, og hvad jeg tænkte. Jeg tænkte ikke på det menneskelige for ham.

LL: Du valgte at lade være med at tænke på det...?

Lucas: Jeg var nødt til at gøre det, for ellers kunne jeg ikke fuldføre min handling. Det kunne jeg ikke (28/2-16).

Selve det, at offeret er et rigtigt menneske ”med ansigt”, gør det vanskeligt overhovedet at gennemføre drabet. Lucas valgte bevidst at se bort fra det menneskelige – det er i hvert fald sådan han husker det. Efter at drabet er gennemført, kan han ikke blive ved med at holde det på afstand, og han må efterhånden indse, at det var et menneske, han slog ihjel.

I retten vælger Lucas at fortælle offerets efterladte, at han er virkelig ked af drabet. Han fortalte aldrig retten om sine motiver for drabet. Én af grundene til, at han ikke fortalte om sine motiver, forklarer han i interviewet på følgende måde: ”Man skal heller ikke tale grimt om et offer. (...) Det føles bare forkert... altså... Handlingen føles forkert. Jeg synes, der er et eller andet. Det virker ikke rigtigt... altså... Det virker forkert” (28/2-16).

Lucas skifter lidt mellem to niveauer, når han fortæller. Han taler om at det vil være forkert at hænge offeret ud i retten. Samtidig taler han om, at det var forkert at begå drabet. De to planer fletter sig sammen, når han fortæller. Alligevel er det tydeligt, at han har en række modsatrettede følelser: Han har haft tungtvejende grunde til at begå drabet, men for at kunne gennemføre det, har han måttet umenneskeliggøre sit offer, fordi det grundene til trods opleves som forkert at slå et menneske ihjel. Nu, hvor det er kommet på afstand tidsmæssigt, finder han, at det var entydigt forkert at begå drabet, selvom han sagtens kan huske sine motiver fra dengang. Leer-Salvesen når gennem sine samtaler med drabsdømte frem til at ”det er som om drabet

frikender offeret i det tilfælde hvor den anden (offeret) på nogen måde har bidraget til det der skete" (Leer-Salvesen 1991: 75). Til et menneske knytter sig en værdighed, som andre ikke har ret til at krænke. Navnlig, hvis vedkommende er død, vil det få mange til at afstå fra at tale grimt om vedkommende. Den, der ovenikøbet har forvoldt vedkommendes død har i egne øjne tilsyneladende endnu mindre ret til at tale grimt om vedkommende. Selvom der har været grunde til at begå drabet, vil de to informanter, som har begået drab, i hvert fald ikke krænke deres ofre yderligere, ved at tale grimt om dem fx ved at udstille dem i retten. Leer-Salvesen kalder det, at drabet i en vis forstand frikender offeret (Leer-Salvesen 1991: 74). William siger: "Og så var jeg heller ikke interesseret i, at den døde mands familie, skulle høre om de grumheder, og det er ikke kun, hvad jeg har gjort. Han var heller ikke ordentlig. Og det synes jeg ikke, man skal udstille. Eller det synes jeg ikke, jeg skulle udstille" (16/11-15).

Ingen af de to, som har begået drab taler om offeret i vendinger, der siger noget direkte om at der er tale om drab. De kalder ham ikke "offeret" eller "ham jeg slog ihjel". Tilsvarende taler de om "min handling" og lignende – ikke om fx "drabet". Selvom begge gerne vil fortælle om deres tanker omkring det at have taget et liv, kan de kun gøre det, fordi de holder det en anelse på afstand rent sprogligt.

Familien

De ofre for restgruppens kriminalitet, som har ansigter, endda særdeles velkendte, er deres egne familier, og det står helt klart for dem, at familierne lider under deres kriminalitet og afsoning. Bedsteforældre, der synes, det er pinligt, at barnebarnet sidder i fængsel. Børnenes opvækst, som informanterne ikke er en del af. Svigt mod koner, kærester og børn, der starter allerede med kriminaliteten, fordi det tit er aftaler med familien, der må vige for krav og forventninger fra bagmænd og handelsforbindelser. I og med varetægtsfængslingen og en evt. senere afsoning, bliver der lagt mere skyld på: Nu svigter man igen familien, og soningen i forhold til den kan først komme i gang om lang tid, når afsoningen er overstået.

Mikkel beskriver det som en slags "skyld-konto" (feltnote 30/6-2016). Han siger: "Man synes jo, at det er egoistisk, at man ikke har tænkt på, at det vil gå ud over kone og børn. Det handler om grådighed. Man tror, at der ikke sker noget". Om familien siger han: "De sidder jo også i en slags fængsel, fordi de ikke kan se mig hver dag og være sammen med mig. De sidder jo også lidt på standby". Som de fleste af sine medindsatte – og som de fleste moderne danskere i det hele taget – sætter Mikkel sit barn før alle andre bekymringer: "Det er ham (sønnen), der kommer i første række – og så min kone. Jeg skal nok klare mig". Han konkluderer:

Jeg føler stor skyldfølelse overfor min kone og søn. Det er noget skidt, at jeg har ladet dem i stikken. Det angrer jeg. At jeg har sat dem i den situation. Det kan jeg ikke sætte ord på. Jeg er oprigtigt ked af det. Det her at jeg ikke kan være med i julen i år, men det kan jeg så næste år. Men det har jeg det dårligt med. Der skal ansigt på skyldfølelsen. Det skal der (7/12-15).

Selvom flere af informanterne er kede af det på familiens vegne, er det ganske få, der ligefrem siger, de ville have gjort det anderledes, hvis de kunne starte forfra. Mathias siger:

Jeg har ingen skyldfølelse overfor retssystemet. Men overfor min kone og mine børn. Men min kriminalitet har også betydet, at de har haft nogle friheder, vi ellers ikke ville have haft. Så de har aldrig manglet noget. Det er måske en lille retfærdighedssans, man griber fat i. Jeg ved ikke om de hellere ville have undværet. Sådan kan man ikke stille det op. De er blevet dem, de

er, gennem de ture og ting, vi har oplevet sammen. Men jeg har skyldfølelse over, at jeg ikke kan være der nu, og de lider afsavn (17/12-15).

Flere af informanterne siger, at de er i fængsel for sidste gang. Det begrundes de især med, at der er kommet børn til, eller at de har fået en ny kæreste, der betyder noget helt særligt. Emil tilhører netop denne kategori. For ikke så længe siden er han blevet gift og har taget sin kones børn til sig som sine egne. Han siger:

Den her gang sidder jeg ikke tiden ud. Pga. konen og børnene. (...) Hun vil gerne have mig ud. Jeg er heller ikke længere en del af den gruppe, jeg var i. Så denne gang kommer jeg ikke igen. Det er første gang, jeg siger det – bortset fra den første dom. Ellers plejer jeg at sige, at jeg kommer igen. Men denne gang har jeg andre prioriteter. Vil gerne være et forbillede for konens børn (25/11-15).

Tilgivelse fra de nærmeste

Uanset om man føler en stærk tilknytning til det "etablerede samfund" eller om man ikke synes, det har så meget med en selv at gøre, giver det ingen mening at tale om tilgivelse i den relation. Når tilgivelse finder sted er det mellem mennesker og ofte i nære relationer. Victor siger: "Dem man føler mest skyld overfor. Det er vigtigst, at det er dem, der tilgiver. Jeg er ligeglad med om dommeren tilgiver. Men min datter. Hvis hun kan tilgive, at jeg ikke har været der. At nogen tilgiver, at jeg har brudt loven, det er ligegyldigt" (7/12-15).

Teodicé-problemet⁴⁰

Lucas: Ville du så være der?

I samtalerne om skyld, har jeg af og til spurgt til informanternes opfattelse af Guds betydning. Lucas var aktiv kristen, også før han kom i fængsel. Han fortæller, at han har talt med Gud om drabet allerede inden, han begik det:

Lucas: Det er nok det sværeste valg, jeg har måttet tage i hele mit liv, fordi jeg vidste, at jeg ville miste kontakten... Jeg vidste, jeg ville miste alt, hvis jeg gjorde det her. Men vreden og hævn er en faktor, som man ikke skal kimse ad. Det kan virkelig overskygge alt. Og det er det, jeg betragter som ondskab. Jeg sendte mange bønner til min Gud og sagde: Hvad...? Hvorfor...?

LL: Altså efter?

Lucas: Nej nej. Før. Der tænkte jeg virkelig: Der havde jeg virkelig brug for: Hvad er meningen med det her?

LL: Altså efter at du besluttede dig for...?

Lucas: Nej før jeg vidste, at det her ville ske. Jeg havde allerede på fornemmelsen, at det her det ville bære den vej (7/12-15).

⁴⁰ Teodicé-problemet går ganske kort ud på, at hvis Gud er 1) almægtig og 2) god, så burde der ikke 3) være ondt i verden. Men vi ved, at der er ondt i verden, og spørgsmålet er så, hvorfor Gud tillader det.

Der er en del ting i Lucas' forhistorie, der leder hen til drabet. Der er på én gang tale om et valg og noget skæbnebestemt. Han siger:

Man hører om vold og om død og ødelæggelser (efterhånden som man vokser op). Og jeg finder ud af, at verden er meget mere anderledes, end den i virkeligheden udgiver sig for. Der er krige rundt omkring i verden. Og så stiller jeg det her meget meget uskyldige spørgsmål: Gud, hvis du er til – hvordan kan det være, at det går, som det går? Hvis jeg nu gjorde sådan en grim handling, ville du så være der, eller ville du ikke være der? Alt sådan noget. (...) Hvorfor er verden sådan? Hvad nu, hvis jeg står i den situation, at jeg tager et andet menneskes liv? (7/12-15)

Drabet er på én gang noget han gør og noget, der overgår ham. For Lucas har Teodicé-spørgsmålet således to sider. Den ene er den traditionelle: Hvordan kan det være, at der er så meget ondt i verden, når Gud er god og almægtig? Det andet spørgsmål er: Er du der, Gud, også hvis det er mig, der gør noget af det onde i verden?

[Emil: Når jeg er i kirke – så tænker jeg over, at han ikke findes](#)

Emil fortæller, at han for år tilbage har givet op overfor det onde, og at han ikke længere tror på Gud. Han forklarer:

Min første rigtige kærlighed døde i en færdelsulykke. Det syntes jeg ikke, jeg havde fortjent. Måske havde tingene udviklet sig anderledes, hvis det ikke var sket. Hun fik mig til at ændre mig. Men det fik jeg ikke noget ud af. Hun var fra Nordjylland, så det kunne være blevet noget helt andet. Så opgav jeg Gud. Jeg gør ikke store tanker på den måde. Det er mest bagefter – når jeg er i kirke – så tænker jeg over, at han ikke findes, for hvis havde han været der, var det ikke sket (25/11-15).

Siden har Emil mødt sin nuværende kone og er trådt ind som papfar for hendes børn. Troen på en kærlig Gud har han ikke fået tilbage. Han er fortsat sikker på, at vores handlinger udelukkende har med dette liv i denne verden at gøre. Senere siger han: "Man har altid et valg. Og konsekvenserne vedrører kun denne verden. Og påvirker folk i denne verden. Det er rarest at vide, at der er nogen udenfor (fængslet), der venter. Ellers har jeg syntes at jeg skulle hygge mig for min egen skyld, men nu tænker jeg også på de andre i familien".

Emil fortæller, at han efter at han er blevet familiefar, er kommet til at se tingene på en anden måde: "Men det er mit valg at se det på en anden måde. Det er mine valg" (25/11-15). Det er altså ikke en guddommelig instans, der har fået Emil til at ændre sit syn på, hvad han vil med sit liv.

Ligesom Emil overvejer også Mathias, hvorfor Gud lader onde ting ske, men han når ikke til nogen forklaring, og det er heller ikke noget, han kommunikerer med Gud om. Han siger:

Hvis han kan knipse med fingrene, og så er alt godt. Hvorfor gør han så ikke det? Hvis jeg kunne gøre det for mine børn, ville jeg da gøre det. Skælde ud? Nej, det gør jeg ikke. Hvad skal man gøre? Jeg tænker bare mit. Jeg synes det er underligt, men jeg skælder ikke ud. Jeg giver heller ikke Gud skylden for, at jeg sidder her. Det er min egen skyld. Eller nogle andres skyld. Der er ikke nogen forklaring på det onde. Det er sgu underligt (2/5-2016).

Måske-egnede

Når vi taler om skyld og ansvar i forbindelse med kriminalitet og straf, udgør de straf-U-egnede en særlig gruppe. Især de behandlingsdømte⁴¹ er interessante, fordi de dømmes skyldige, men ikke stilles til ansvar for deres kriminalitet.

For at forstå teorien bag forskellen på straf og behandling kan det være nyttigt at skelne mellem at være skyld i noget og at have ansvar for noget. Det kan forløbet i retten hjælpe med.

Det første, der skal afgøres, er, om tiltalte konkret er skyldig i den handling, han er anklaget for. Er handlingen begået? Er den begået af ham? Hvis *ja*, så er han, hvis der er tale om en kriminel handling, skyldig i rettens øjne. Det betyder i denne sammenhæng udelukkende, at man var direkte årsag til gerningen (Lysholm 2014: 32). Hvis det er tilfældet, skal det som det andet afgøres, om han havde ond vilje (forsæt) på gerningstidspunktet. Hvis det er tilfældet, foretages som det tredje strafudmåling (Lysholm 2014: 31). Juridisk set er der således ingen logisk modsigelse i at være skyldig i noget, man ikke har ansvar for (Lysholm 2014: 32). I hverdagen går vi ud fra, at de to følges, og det gør de i de fleste tilfælde også i retten, men der er altså undtagelser.

For at kunne straffes, er det nemlig ikke nok, at gerningen har tiltalte som fysisk årsag. Handlingen skal kunne betragtes som udtryk for tiltaltes vilje, ellers kan han ikke straffes. (...) Det hænger sammen med, at vi i vores retssystem straffer *den onde vilje*. (...) Hvis der intet forsæt var til en kriminel handling, er tiltalte skyldig, men straffri. Var der forsæt, kan han idømmes straf⁴². Hvis der er mistanke om, at tiltalte begik sin kriminalitet på grund af sindssygdom, undersøges dette, da sindssygdommen antages at underminere viljen; dvs. at der ikke var forsæt. (...) Det, man undersøger i det danske retssystem, er, om tiltalte var sindssyg på gerningstidspunktet. Desuden skal det kunne godtgøres, at det var, fordi, han er sindssyg, at han begik sin kriminalitet (Lysholm 2014: 32-33).

Den paragraf, som kan give straffrihed, lyder: "Personer, der på gerningstiden var utilregnelige på grund af sindssygdom eller tilstande, der må ligestilles hermed, straffes ikke (...)" (Straffeloven § 16).

I behandlingsdommen "mangler" hævnaspektet, og man koncentrerer sig udelukkende om det individualpræventive: "Hvis en tiltalt frifindes for straf i medfør af § 16, kan retten træffe bestemmelse om anvendelse af andre foranstaltninger, der findes formålstjenlige for at forebygge yderligere lovovertrædelser (...)" (Straffeloven § 68).

For at afgøre om der er tale om, at tiltalte er uegnet til straf og for at tage stilling til hvilken type strafuengethed, der eventuelt er tale om, kan retten bede om at der bliver udført en mentalundersøgelse af tiltalte. (...) Mentalundersøgelsen foretages af en psykiatrisk speciallæge ved retspsykiatrisk klinik eller en retspsykiatrisk afdeling ved et sygehus (Lysholm 2014: 35-36).

⁴¹ Betegnelsen "strafuegnet" dækker alle, der dømmes i henhold til Straffelovens § 16, dvs. både behandlingsdømte og forvaringsdømte.

⁴² Med mindre man opfylder kriterierne for forvaring.

Gruppen af måske-egnede i nærværende undersøgelse er alle i gang med at få foretaget mentalundersøgelse. Det er altså ikke på interviewtidspunktet afgjort om de er strafuegnede. En afslutter sin mentalundersøgelse imellem de to interview, med afgørelsen: Strafeignet.

I nærværende rapports sammenhæng er det interessante ved de strafuegnede⁴³, at de på én gang er skyldige og ansvarsfrie.

Overordnet har det været særdeles vanskeligt at interviewe de "måske-egnede" i den svære varetægtstid: Flere af informanterne skifter spor undervejs i interviewene eller svarer lidt "skævt" på det, jeg mener med mine spørgsmål. Man kan godt forestille sig, at det vil være lettere i en situation, hvor dommen er faldet, og informanterne er i gang med afsoning/behandling, både fordi de vil være i en mere afklaret situation, og fordi der vil være mulighed for at tale sammen over længere tid. De fleste af de måske-egnede informanter i denne undersøgelse er blevet flyttet ud på andre institutioner ganske hurtigt, hvilket i sig selv er positivt, men det har gjort det umuligt at opbygge et tillidsforhold, som måske kunne lette interviewsituationen. Jeg har valgt ikke at "fylde op" med nye måske-egnede, da jeg vurderede, at det var overvejende sandsynligt, at problemet ville gentage sig.

Præstens overvejelser

Som sagt er der juridisk set ingen modsigelse i at være skyldig i noget, som man ikke er ansvarlig for. Det er der derimod i daglig tale, hvor vi ofte bruger de to begreber synonymt. Det betyder, at det kan være svært for os at skelne, om man havde forsæt til at gøre et eller andet – uanset om det var kriminelt eller ikke – eller om man "bare" var den fysiske årsag. Kun det, vi opfatter os som ansvarlige for, kan vi have magt over og måske ændre på, hvis vi har lyst til det.

Gruppen af strafuegnede er som sagt på én gang skyldige og ansvarsfrie. En af fængselspræsterne diskuterer her problemet ud fra et eksempel på en indsat, han besøger på en lukket psykiatrisk afdeling:

Jeg ved ikke rigtigt... Der vil jeg mene, at han ikke er egentlig skyldig... så havner jeg mere ovre i psykologien... (...) Guds tilgivelse tilkommer bestemt også ham. (...) Jeg håber og tror på, at han kan nå til erkendelse af, at det er hans skyld. Det ER hans skyld, men det er alligevel ikke hans ansvar.... Der er en dobbelthed i det. Jeg vil ikke undskylde det, han har gjort. Nogle af hans ofre har været tæt på at miste livet. (...) Det er hans skyld – og han er jo også dømt for det – men det er ikke hans ansvar. (...) altså den enkelte kan godt være skyldig og samtidig uden ansvar. Men vi må spærre dem inde for samfundets skyld. Vi kan ikke have dem gående ude frit omkring. Vi kan ikke have en rendende rundt på den måde⁴⁴... (2/5-2016).

Han studser lidt over dobbeltheden i sit svar. Den bunder i, at vi normalt bruger begreberne ansvar og skyld synonymt, så når han siger "skyld", hører han samtidig "ansvar" og omvendt. Bruger vi de to begreber i flæng, bliver principperne bag behandlingsdommen uklar, men ved at holde fast i, at skylden knytter sig til selve handlingen – uanset forsæt eller sindssygdom – mens ansvaret knytter sig til forsættet, forstår vi behandlingsdommen lidt klarere. Fordi han er klar over, at den behandlingsdømte ikke har handlet med

⁴³ Som sagt ved vi på interviewtidspunktet ikke, om de interviewede vil blive vurderet strafuegnede eller ikke.

⁴⁴ Den indsatte er til fare for sine omgivelser.

forsæt, vil han helst frikende ham. På den anden side er han helt klar over, at manden er skyldig og ikke kan gå frit omkring⁴⁵.

Forskellen kan også klargøres med et andet citat, hvor han fortæller om psykologi og teologi:

Hvis jeg skal karikere det lidt, så vil psykologien sige noget om ens barndom og bortforklare og tage ansvaret fra den enkelte. Det er ikke særlig hensigtsmæssigt, hvis vedkommende skal til at tage ansvar for sit eget liv. Der kan jeg godt lide, at kirken siger: Du har krænket et andet menneske! Det er din skyld. Men så sættes der ikke punktum, men netop kun et komma. Du kan få lov til at opleve, at det bliver visket ud, det du har gjort (2/5-2016).

”Det er din skyld”, siger han. Skiftede man nu ”skyld” ud med ”ansvar” – det er dit ansvar – så gælder udsagnet pludselig kun de strafegnede og ikke de behandlingsdømte, fordi retssystemet ikke mener, at denne gruppe handlede med forsæt. Alt det her er interessant, fordi vi til daglig, når nogen gør os ondt, spørger: Var det med vilje? Men vi gør yderst sjældent vores medmennesker ondt med vilje. Det betyder, at mange oplever, at de bliver gjort ondt, men næsten ingen oplever at gøre andre noget ondt. Det er klagende, at medgive, at det gjorde ondt på den, jeg trådte over tæerne – uanset om jeg havde forsæt til at træde til eller ikke. Emil siger det samme, når han ikke vil have sin levnedsbekræftelse læst op i retten som formildende omstændighed: Hvad skal offeret bruge det til?!? Skyld er skyld, som han siger, og der er en skyld, som knytter sig til den faktiske handling, uanset forsættet. Dette afspejles i behandlingsdommen: Skyldig, men strafuegnet. Vil vi drage kristen tro ind i det, kan man sige, at vi har brug for Guds tilgivelse for al vores skyld. Også for den, vi ikke pådrog os med vilje. Og også den, vi ikke føler skyldfølelse over. Så her afspejler juraen i det danske retssystem og teologien hinanden: De strafegnede vil gerne tage straffen for al skylden. Også for den, de – ifølge statistikken – ikke havde helt så gode forudsætninger for at undgå at pådrage sig.

Sebastian: Fængsel er spild af tid

Sebastian er en af de måske-egnede informanter. Han fortæller livligt om sig selv og om sine kæledyr, som han håber snart at komme hjem til igen. Han ytrer han ikke noget ønske om at være gennemsnitlig eller ”normal”. Det gør de øvrige måske-egnede informanter heller ikke. Fx udtrykker ingen af dem tydelige frustrationer over ikke at kunne få arbejde. Om frihedsberøvelsen siger Sebastian:

Jeg har det sådan, at jeg er på et vist niveau, hvor den her slags straf, hvor du spilder din tid, det er ligesom en straf, man ikke kan – man reelt set ikke kan acceptere, for den tid, du spilder, det er menneskers liv, man har i hænderne. Jeg kunne have været i gang med rumforskningsideer, eller i gang med at hjælpe folk, så de kunne skabe noget ny medicin. Hvor jeg fx har haft ide om at lave en throwing up pill, der går ned og neutraliserer mavesyren og så smider et stof i maven, som du ikke kan optage, så du kaster op. Det er i stedet for udpumpning, hvor de smider et rør ned i halsen på dig, ikk? Hvor jeg kunne have hjulpet mange forskellige mennesker, i stedet for bare at sidde og spille min tid (30/11-15).

⁴⁵ I andre sammenhænge bruger man begreberne anderledes – måske endda omvendt – men sprogbrugen her tydeliggør en vigtig forskel på behandling og straf.

Sebastian taler altså om, at han spilder sin tid i fængslet, men han fortæller ikke om konkrete forsøg på fx at søge arbejde. Det behøver ikke betyde, at de ikke har været der, men det er ikke det, der står forrest i vores samtale. Sebastian fortæller om en hverdag – udenfor – hvor han mødes med venner, spiller musik, ryger hash og diskuterer forskellige filosofiske, politiske eller videnskabelige emner. Det område, hvor han mest har oplevet at straffeattesten har stået i vejen for ham er i forbindelse med at møde piger. Hvis de ikke kender ham i forvejen, bryder de sig ikke om, at han har en kriminel fortid (feltnote 4/7-2016).

Han svarer umiddelbart ja at til skylden for hans kriminalitet er hans egen, men tilføjer så et "både og", for han har savnet hjælp. Han definerer ikke nærmere, hvad den hjælp kunne have bestået i, men lader til at mene, at det kunne have forhindret, at han begik kriminalitet.

LL: Synes du det er din skyld, at du er i fængsel?

Sebastian: Ja. Både og. Selvfølgelig er det min skyld, for det er jo mig, der har begået den kriminalitet. Og man kan jo altid blive ved med at pege fingre ad andre. Men jeg føler ikke, man skal pege fingre ad andre, selv om andre godt kunne have hjulpet en, før det ligesom gik galt. For der er næsten altid én, der ligesom kan se, at man er dybt ude at svømme, hvor man ikke kan bunde. Hvor at de ligesom kan vælge at hjælpe en, men hvor folk de tænker: Jaa... Det er sgu bare synd for ham, og så har de noget at snakke om i stedet for (30/11-15).

Sebastian skelner mellem undskyldning og forklaring. Der er altid en forklaring på vold og drab, men derfor tæller det ikke som undskyldning. Desuden skelner han mellem person og handling: Kriminel er ikke noget man ER. "Jeg tager ikke kriminalitet med hjem", siger han. Men det betyder ikke, at han, som narkohandlerne giver udtryk for, lever i to parallelle samfund: "man lever jo heller ikke et dobbeltliv, fordi man går over for rødt", som han siger – selvom man i en eller anden forstand også er kriminel ved det (feltnote 4/7-2016).

Det, der fylder for Sebastian – som for flere af hans strafegnede medindsatte – er ikke bundløs anger, men det forhold, at han spilder tiden i fængslet. Det betyder imidlertid ikke, at han slet ikke er ked af den vold, han har begået. Fx fortæller han, at han har opdaget, at nogen går og er bange resten af livet efter voldelige episoder. Det går ham på (feltnote 4/7-2016). Ligesom for flere af de øvrige informanter siger han, at straffen giver en tænkepause, så den kan bruges som en hjælp til at tænke sig om (feltnote 4/7-2016).

Noah

Noah sidder varetægtsfængslet, mens han venter på mentalundersøgelse. Da jeg spørger til hans tanker om den, fortæller Noah, at han føler at diagnosen er stigmatiserende: Man er dømt resten af livet. Men det er snarere diagnosen end udsigten til en behandlingsdom, han er gal over. Umiddelbart lader han ikke til at forbinde et eventuelt ophold på en retspsykiatrisk afdeling med det forhold, at han har en diagnose. Derimod taler han meget om selve det, at være diagnosticeret og har tidligere været idømt behandling.

Noah: Men fordi jeg går ud over lovens rammer er det jo ikke ensbetydende med at jeg er psykisk syg, så jeg finder det meget diskriminerende, det de sidder og siger. Jeg synes, det er psykisk terror, det de kører på en. Jeg er jo ikke psykisk syg, fordi jeg går ud over lovens rammer (23/11-15).

Jeg tolker Noahs udsagn sådan, at han mener, at han bliver dømt psykisk syg, fordi han har brudt loven, og at det finder han forkert. Han er imidlertid enig i, at der er nogle ting, han har brug for hjælp med:

Jeg kan godt mærke, at min hverdag er meget sværere, end hvad andre folk har. Fordi de springer op og går på arbejde: Nu skal vi ud at tjene penge. Det kan godt være, de ikke kan lide arbejdet, men de gør det alligevel. Det kan jeg ikke. Hvis jeg ikke kan lide det arbejde, så orker jeg det ikke, og jeg har stadigvæk det der med, at jeg skal hele tiden tænke, og det har jeg visse tidspunkter, hvor jeg skal gøre det der på. En tre fire gange om dagen, for at jeg kan følge med i det hele. Jeg kan mærke på min energi, at den er helt i bund (23/11-15).

Senere omtaler han det stigmatiserende i selve diagnosen. Det er ikke det, jeg spørger om, men det er det svar, jeg får.

LL: Ville det være en straf for dig at få behandling?

Noah: Det ved jeg ikke. Det føler jeg selv, det er, for det går ud over min selvtillid min ære i mig selv, eller den opfattelse, jeg har af mig selv. Det er ligesom om, man får et knæk. Og jeg kan ikke. Jeg hader sådan nogle ord der, fordi de aner ikke, hvad det kommer af, men det lyder så dårligt, at alle andre folk de behandler dig efter det og kalder dig alt muligt lort, og så skal du diskrimineres resten af livet på grund af det (23/11-15).

Ønske om foranstaltning eller straf

Trods det, at Noah oplever diagnosen som stigmatiserende, er spørgsmålet om foranstaltning eller fængselsstraf ikke et principielt spørgsmål eller et spørgsmål om, at han ikke vil kunne affinde sig med at være på en psykiatrisk afdeling. Det er meget mere konkret: Hvis han kan komme et sted, hvor der er rart at være, vil han gerne det – uanset om det er et fængsel eller et behandlingssted. Han er ikke fremmed med hverken det ene eller det andet. Han siger:

Det ved jeg jo ikke (hvad jeg vil foretrække). Det kommer an på, hvordan de er derude. (...) Åben psykiatrisk, der er måske den løn der (som Noah fortæller, er højere end i fængslet) og den støtte, du kan få, men ulemperne er, at hvis du ikke får den støtte der, jamen så er det maden og hvis du så skal have medicin, eller du bliver tvangshalløj med det der (23/11-15).

På den ene side vil Noah altså gerne have den hjælp, han har erfaret, at han kan få på en behandlingsinstitution – trods det, at han også har en del dårlige erfaringer. På den anden side er han opmærksom på den stigmatisering, der følger med en psykiatrisk diagnose. Til trods for, at han har erfaringer også med fængselsophold, tager han ikke stilling til, at han ville få en plettet straffeattest ved at få en fængselsdom. Jeg ved ikke, om det er fordi han ikke tænker på det i samtalsituationen, eller om han oplever straffeattesten som – trods alt – mindre stigmatiserende.

Skyld og straf

Jeg har ikke haft held med at få de måske-egnede til at forbinde det at være straf-u-egnet med ikke at være stillet til ansvar. Nogle af dem taler om, at systemet har svigtet et ansvar, andre fortæller, at det er offerets skyld, at man begik sin kriminalitet.

Fx svarer Noah på spørgsmålet om, hvorvidt han selv er skyld i, at han er havnet i varetægtsfængsel:

Noah: Nej, slet ikke. Overhovedet ikke.

LL: Det er systemet, der er forkert?

Noah: Jeg mener, at de (ofrene) behandler mig fuldstændig latterligt. De ved, at jeg er i gang med at søge alle de her ting. (...) Og de ved, at loven siger, at jeg skulle have haft nogle bestemte ting: Fx lejlighed og alle sådan nogle ting, og det er sådan noget, jeg har været oppe og klage over. (...) Så brokker jeg mig. Truer dem. Siger et eller andet, ikke sådan noget med, at jeg slår dig ihjel eller et eller andet, men jeg klasker dig en, hvis du bliver ved med at stå og fyre lort af til mig eller et eller andet. Og så er det mig, der bliver anholdt. Dem sker der ikke noget med (23/11-15).

Det er med andre ord Noahs opfattelse, at det er de ansatte på kommunen, der har provokeret ham til at true. Det er ikke hans skyld.

Om selve straffen siger Noah: "Egentlig ville jeg hellere (fremfor lange fængselsstraffe) have at der var fysisk straf og så et kontant beløb, du skulle betale og så en mindre straf for et eller andet 3-6-9 måneder – et år" (23/11-15).

Jeg droppede Gud

Som flere af de øvrige informanter, forholder Noah sig mest til kristendom som noget, der står om i Biblen, mens han selv tror på en lidt anden måde. Han siger: "Jeg tror på noget større. Men biblens tilblivelseshistorie viser, at det mest handler om overlevelse. Den er skrevet af jøder, så det har ikke en dyt med Gud at gøre. Den er skrevet i Babylon og handler, om hvordan man overlever" (23/11-15).

Senere siger han: "Gud griber ikke ind. Så havde han grebet ind dengang min far blev slået ihjel. Jeg droppede Gud dengang, men jeg droppede ikke hans principper" (23/11-15).

Noah holder fast i hvad han opfatter som "Guds principper", men en kærlig almægtig Gud, har han mistet troen på.

Oliver: Skyld og ansvar?

Jeg har gennemført to interview med Oliver under hans varetægtsfængsling. Ved det først interview venter Oliver på at komme til mentalundersøgelse og kender endnu ikke udfaldet. I tiden imellem de to interview bliver det afgjort, at han er strafegnet. Dermed ligger han på vippen til at tilhøre restgruppen⁴⁶. Han har tidligere været indlagt på en psykiatrisk afdeling, og ligner de måske-egnede når han skal tage stilling til sin skyld. Jeg har derfor valgt at beholde ham i afsnittet om måske-egnede.

Oliver er sigtet for at have bortført sine børn. Han er ret afklaret omkring sit synspunkt om, at sindssyge ikke har ansvar for deres handlinger. Vi taler ikke så meget om hans egen diagnose, men mere om den angst for børnenes velbefindende, der førte til bortførelsen.

Oliver: Men altså, jeg kunne ikke have gjort anderledes, men man kan også sige, at det er en form for sindssygdom, ikk? At man bliver så bange for at ens børn ikke har det godt nok, at man ikke

⁴⁶ Restgruppen består af informanter, som ikke har begået drab, ikke sidder i frivillig isolation og ikke er måske-egnede/strafuegnede.

bliver oplyst ordentligt om, hvad der sker. Så tænker jeg, at så var der kun eet at gøre, og det var at tage dem.

LL: Jo. Så den angst for at de ikke har det godt, synes du, at det fratager fra en del af ansvaret?

Oliver: Ja. Det synes jeg helt sikkert. Så kan jeg vist ikke sige mere om det (29/1-16).

Ligesom Noah giver Oliver andre skylden for sin kriminalitet:

Oliver: "Det er da hendes skyld (ekskonens), at jeg er i fængsel, fordi jeg havde mistet forældremyndigheden. (...) Hun har været skyld i, at jeg blev indlagt på psykiatrisk afdeling. Hun har været skyld i, at jeg har mistet forældremyndigheden" (16/11-15).

På spørgsmålet: Hvad tænker du om sådan noget som tilgivelse?, svarer Oliver: "Hvem er det, jeg skal tilgive" (16/11-15)?

Oliver adskiller sig fra de øvrige informanter, når han entydigt svarer ja til, at lovbrud giver anledning til dårlig samvittighed – der er sammenfald. Det gælder dog ikke den anden vej: " Men man kan jo godt gøre noget, som man selv synes er forkert, selvom retten ikke synes det er det..."

Umiddelbart efter spørger jeg om en anden hypotese, som restgruppen er rørende enige i.

LL: Oplevelsen af skyld afhænger af om offeret ses som en person.

Oliver: Nej. Det er helt forkert. Man kan jo sagtens gøre noget forkert, som ikke har noget med en person at gøre.

LL: Og det ville give samme skyldfølelse?

Oliver: Ja. Helt sikkert (29/1-16).

Om forskellene skyldes, at Oliver ikke har deltaget i gruppesamtalerne, eller om det er tilfældigt, at han mener noget helt andet, må stå hen i det uvisse.

Malthe: Ønske om foranstaltning eller straf

Malthe, som er meget svag dansksprogligt og derfor ekstra svær at interviewe, er den eneste af de måske-egnede, der entydigt ønsker sig en fængselsdom.

Malthe: Jeg vil helst have en fængselsdom.

LL: Hvorfor det?

Malthe: Fordi så er man lige og kommer ud (30/11-15).

Det er ikke tydeligt, om Malthe ser nogen forbindelse mellem Guds retfærdighed og samfundets. Om Gud siger han: "Gud han er god nok. Han hjælper folk. Også folk, der laver fejl". Senere tilføjer han: "Gud hjælper alle. Dem, der tror på ham, hjælper han. Men han hjælper også dem, der ikke tror på ham, men der kommer en straf" (30/11-15).

Opsamlende om de måske-egnede

Det står nogenlunde klart at de måske-egnede informanter, der har deltaget i denne undersøgelse, interesserer sig for nogle lidt andre ting, end de strafegnede. Noah er mere mistroisk overfor systemet end restgruppen fx er. De har accepteret at systemet nu en gang er sådan, hvor der hos Noah er tilbøjelig til at mene at systemet mere eller mindre bevidst modarbejder ham. Både Oliver og Sebastian giver udtryk for, at de har det godt i fængslet: Oliver fordi der er faste rammer og reglerne bliver håndhævet. Sebastian fordi hans tanker er frie. "Jeg er nok lidt svær at straffe", som han siger (feltnote 4/7-2016) På den anden side fortæller han også, at han synes, det er spild af tid at sidde i fængsel. Om forskellene skyldes, at de ikke har været med i gruppeseancen, om det skyldes deres eventuelle sindslidelse, eller om der er tale om tilfældigheder, giver empirien ikke mulighed for at afgøre.

Ved et senere interview opsummerer Sebastian fordelene ved hhv. fængsel og behandling. Fordelene ved behandlingsdom er, at der ofte er friere forhold m.h.t. udgang, computerbrug osv. Den store fordel ved en fængselsdom er, at man ved, hvornår den slutter. Denne fordel er så stor, at han ville foretrække en fængselsdom. Han sidestiller usikkerheden ved behandlingsdommen med usikkerheden under varetægtsfængslingen (feltnoter 4/7-2016). Alle, som er blevet spurgt om mentalundersøgelse og behandlingsdom nævner, at de synes, en eventuel medicinering vil være meget ubehagelig.

De måske-egnede informanter i denne undersøgelse giver ikke entydigt udtryk for en oplevelse af, at retten har fældet dom over deres hele person og fremtid. Generelt ligger interviewene med – især – de måskeegnede på et ret konkret niveau, og det er ikke i samtalerne lykkedes, at teoretisere om principperne bag de forskellige straf- og foranstaltningmuligheder.

Tanker om mentalundersøgelse og behandlingsdom⁴⁷

I forbindelse med retssagen bliver man kun mentalundersøgt, hvis der er mistanke om sindssygdom. Begrundelsen kan også være, at en sådan undersøgelse skønnes at have betydning for sagens udfald. Man kan altså ikke sige, at der rutinemæssigt mentalundersøges ved bestemte typer af kriminalitet. Når det er sagt, skal det tilføjes, at det er almindeligt, at man mentalundersøges, hvis man er sigtet for "alvorlig kriminalitet fx drab, drabsforsøg, voldtægt, røveri eller brandstiftelse"⁴⁸.

Både de to frivillige isolanter, som er sigtet for sædelighedsforbrydelser, og de to, der har begået drab været til mentalundersøgelse og fortæller her lidt om deres tanker om den.

De to informanter, som sidder i frivillig isolation, har ikke været bekymrede for udfaldet af mentalundersøgelsen.

Elias siger: Jeg har ikke taget mig meget af den. Min forsvarer siger, at jeg står til almindelig afsoning. Jeg ved jo godt, at jeg ikke er idiot (8/2-16).

I et senere interview siger han: "For jeg er jo normalt begavet. (...) Med normalt begavet, mener jeg ikke nødvendigvis iq. Der er da nogle ting, jeg kan, som psykiateren ikke kan og omvendt. Jeg kan slagte en ko.

⁴⁷ Med "behandlingsdom" og "behandling" menes der her dom til behandling – altså dom i henhold til Straffelovens § 16. Der tænkes således ikke på de forskellige forløb med fx misbrugsbehandling, der tilbydes i fængslerne.

⁴⁸ <http://www.psykiatrien.rm.dk/om-os/sadan-fungerer-psykiatrien/retspsykiatri-i-region-midtjylland/for-dom/>

Det tror jeg ikke, han kan" (14/4-16). Elias har taget stilling til, at han er normalt begavet, og mener derfor ikke, at der er nogen grund til at frygte mentalundersøgelsens udfald.

William, som er en af de to informanter, der har begået drab, har kæmpet en hård kamp for at få samtaler med en psykolog og kritiserer mentalundersøgelsen for slet ikke at have et støttende fokus. Han ville gerne ende mentalundersøgelsen med at blive erklæret egnet til straf, fordi han helst vil afsone i et almindeligt fængsel, fordi han ikke mener, at han hører til på en psykiatrisk afdeling... han siger:

Jeg vil gerne sidde i et normalt fængsel. Jeg vil ikke have en behandlingsdom, og jeg er pissebange for at spise piller og medicin, som jeg måske i værste fald kunne blive tvunget til. Det er slet ikke noget, jeg er interesseret i. Og jeg fungerer rigtig godt sammen med... på fællesskabsafdelinger, med mennesker, hvor jeg kan arbejde og gå i skole – altså bruge mig selv og mit hoved (16/11-15).

William (til spørgsmål om, hvorfor han ikke vil i behandling): "Jamen det var fordi, at jeg ikke ville sidde på en behandlingsinstitution. Og fordi, jeg ikke syntes, at det var på nogen måde passende til mig" (16/11-15).

Også Lucas takker nej til tanken om en behandlingsdom – til trods for, at han vurderer, at han ville komme væsentligt hurtigere ud: "Hvad skulle jeg det for? Det ville ikke løse noget for mig. Det ville det sgu ikke" (4/5-2016).

Korsfæstelse og synd

Der er mange måder for indsatte at "komme videre" på. Hullet i albertavlen, som blev beskrevet i indledningen repræsenterer den kristne opstandelse. Opstandelsen kan ses som et billede på flere forskellige ting i de indsattes situation. Frigørelse af skyld er én mulig tolkning.

For narkohandlerne retter skyldfølelsen sig mod familien. "Det etablerede samfund" derimod føler de ikke nogen stor tilknytning til og derfor heller ikke noget særligt ansvar overfor. Det er en del af forklaringen på deres kriminalitet, men det fungerer ikke som undskyldning. Når restgruppen taler om at et menneske bør tage ansvar, mener de med det, at man bør finde sig i konsekvenserne for en handling uden at klynke eller bede om medlidenhed. Dette ansvar bør narkomanerne også tage for deres liv, lyder det. Men de er ikke uenige i, at det er vigtigt – det hænger sammen med selve det at være menneske – at man tager ansvar. Spørgsmålet er bare, hvad der lægges i det. Narkohandlerne deler ikke "det etablerede samfund"s syn på deres forretning som et moralsk problem. De ser det som et hvilket som helst andet arbejde – bare sjovere. Og ulovligt. Derfor er der hele tiden en risiko for, at man bliver frihedsberøvet. Og det bliver de altså vel at mærke uden at have gjort noget forkert – i egne øjne. Informanterne giver udtryk for, at de tager konsekvensen – fængselsstraffen – som en slags arbejds"ulykke", der indimellem rammer – og som ofte rammer lidt tilfældigt. Det lever de med og overvejer måske, om man kan stramme op på noget og sikre sig bedre en anden gang, men holdningen er ikke, at de – af moralske grunde – vil lægge forretningen på hylden. Flere siger, de er i fængsel for sidste gang, men det er ikke pga. moralske skrupler.

Sigtet her er ikke at vurdere narkohandlernes overvejelser etisk. Sigtet her er at beskrive, hvad de giver udtryk for, og hvis jeg skal blive i tolkningen af kors og opstandelse, kan man sige, at de taler om en slags korsfæstelse uden synd: De har intet forkert gjort, men straffes alligevel. Derfor kan der – i relation til narkohandlen – kun blive tale om en ydre afsoning.

Noget tilsvarende gælder de måske-egnede informanter, fordi de heller ikke i egne øjne har gjort noget forkert. De tager i hvert fald ikke ansvar for det. Modsat narkohandlerne har de, hvis de bliver kendt strafuegnede, rettens vurdering med sig.

Hvis en behandlingsdom af de måske-egnede opleves som en dom over hele personen, så er det rigtige, når Mathiassen skriver: "Pointen er, at såvel skam som stigmatisering af hele personen kan stå i vejen for ønsker og planer for en anden fremtid." (Mathiassen 2004, 334). De måske-egnede informanter skelner imidlertid ikke mellem fængsel og behandling på så principiel en måde.

2. DEL: ØNSKE OM FRIGØRELSE

Flere informanter udtrykker ønske om frigørelse. For nogen forstået på den måde, at de glæder sig til at blive løsladt, for andre på den måde, at de ønsker at komme fri af kriminalitet og begynde på en ny type af tilværelse. For næsten alle er der et ønske om at komme fri af skyld – især i forhold til familien. Fra mange sider bliver informanterne mødt af en mere eller mindre udtalt forventning om, at de skal fortryde deres kriminalitet eller måske ligefrem angre, at de har forbrudt sig mod landets love eller mod konkrete ofre. De to fængselspræster, jeg her har talt med mener, at anger kan gøre en afgørende forskel for at komme fri af recidiven. De er optaget af, at der er en værdi i at se realiteter i øjnene og ærligt erkende, når man har forvoldt andre skade.

Anger og soning

Restgruppens informanter er generelt fuldstændigt enige i, at det er vigtigt at være ærlig – ikke mindst overfor sig selv. Også de er optaget af at se realiteterne i øjnene; ikke nødvendigvis med et bestemt formål om at komme fri af recidiv, men mere fordi det er det rigtigste. Ærligheden forbindes med integritet og dermed med personlig frihed. Der er noget nedværdigende ved at lyve og ved at skubbe ansvaret fra sig.

Afsoning og indre soning

Alle informanter fra restgruppen tager afsoningen på sig som en konsekvens af deres forretning. Og også de to, der har begået drab accepterer straffen som et aspekt ved drabet. Alligevel forholder de sig ikke ens til afsoningen. De fleste fra restgruppen ser afsoningen som en pause fra en stresset hverdag. Nogle tilføjer med et glimt i øjet, at så lang en pause måske ikke var nødvendig, men det er rart at slappe lidt af. For William og Lucas, som begge er dømt for drab, er det ikke nær så meget tanker om afsoningen, der fylder, men mere tanker om selve drabet og årsagerne til det.

William: Straffen skal være der

Leer-Salvesens samtalepartnere, som også er dømt for drab, giver udtryk for en dobbelthed i deres syn på straffen: På den ene side er det helt meningsløst at sidde i fængsel, på den anden side er dommen nødvendig (Leer-Salvesen 1991: 132). Det er William enig i. Han siger:

William: Jamen altså... Jeg synes ikke at straf, det er konstruktivt. Altså, det gør ikke noget bedre for nogen. Men nødvendigt det er det, fordi at der bliver nødt til at være nogle konsekvenser, når man laver fejl. Nu taler jeg generelt, ikk også?

(...)

Altså så straffen skal være der. Jeg mener bare ikke, at det gør noget godt for den, der bliver straffet. Men... arhj... det er svært for mig. Jeg er også lidt ambivalent omkring det.

LL: Det er jo også et problematisk felt. Men du synes ikke, at det gør noget godt for den, der bliver straffet?

William: Nej. Og det er ikke kun mig, der ikke synes det. Det er der lavet en masse psykologiske undersøgelser omkring. (...) Så det er altså... i bund og grund faktisk, ikk, at det ikke er sundt at være i fængsel. Men en nødvendighed. Var det ok svar?

LL: Ja klart! Ville det være rart, hvis dommen havde været: Du er skyldig og sådan og sådan og så hav en god dag og et godt liv?

William: Nej. Det ville ikke have været... men der er slet ikke noget, der ville være rart i forbindelse med mig og min ubehagelige sag (16/11-15).

Uanset hvad dommeren havde sagt, ville det ikke have hjulpet William, og han taler ikke meget om dommens længde.

Lucas: Indre behov for soning

Lucas taler indimellem om dommens længde, fordi han gerne vil gøre klart, at dommens længde ingen betydning har for den indre soning. Om soningen siger han: "Soningen er en indre rejse". Som han ser det, har afsoning og soning ikke ret meget med hinanden at gøre. Han siger: "Når du soner og forsoner så sker det inde i dig selv. Du gør det jo ikke på bekostning af din dom. (LL: Nej. Det er uafhængigt af hinanden...?)) Fuldstændig. Du har også kommet til at forsoner og sone udenfor – udenfor fængslet. Fordi du er blevet mærket af det inde i din sjæl. Eller inden i. Det, der rører sig inde i dig" (4/5-2016). Det betyder også, at soningen kommer – eller udebliver – uafhængigt af dommens længde. Han siger:

Jeg ved, dem som har gjort – inklusiv mig selv – har lavet nogle af de rigtig rigtig tunge domme, og det er fuldstændig ubetydeligt om de havde fået 20 år, 30 år 50 år. Det er ikke det. Fordi det er hjertet, der gør ondt, men det er op til den enkelte at vågne op. Altså, havde jeg fået to måneder, havde jeg stadig været ked af det. Når du kommer sådan rigtige traumatiske oplevelser igennem, så går der et stykke tid, før det sådan virkelig går op for dig: Hov! Hvad var det her egentlig, jeg var igennem? (4/5-2016)

I afsoningen er der således dels det fysiske aspekt, som alle kan se og mærke, og så er der hos nogen den usynlige soning. Selvom det er to forskellige ting, snor de sig for Lucas alligevel sammen, så de ikke rigtigt kan adskilles, men i en eller anden grad betinger hinanden. Soning uden afsoning ville heller ikke være at ønske. Lucas siger:

Hvis vi bare går ind og siger – et lille klap på skulderen: Det skidegodt Jensen. Det' noget rigtig skidt men her er nøglen. Vi ses forhåbentlig aldrig nogensinde mere. Så går han ud to timer efter. Altså: hej hej! Så har det jo ikke nogen betydning. Så selvfølgelig er der en betydning i at være frihedsberøvet. Buret inde bag lukkede døre og vægge og jeg ved ikke hvad. Det har en stor psykologisk betydning. Men hvis de sidder for lang tid inde, har det også en stor psykologisk betydning. Fordi at det du så skaber, det bliver endnu værre. Fordi så... hvis der ikke er slukket ned for lyset, så bliver der sgu slukket for lyset⁴⁹. Fordi en person, der ikke har noget håb, har ingen trang til at vågne op. Altså... Og derfor mener jeg, at når vi snakker om det at sone og forsone omkring den her gerning. Når Jesus stiger op, betyder det også noget, men det er fordi du ser i religion-øjemed. Når du ser det som værende almindelige indsatte, så har det også en hellig betydning. Det er helligt for os, som mærker det inden i. Og det kan ikke forklares. (LL: Hvad er det, der er helligt?) Det, der er helligt, det er din – når du forsoner og når du soner. Det er på en måde helligt for mig. Fordi når jeg – sådan – mit eget jeg stiller mig selv til ansvar – jeg har jo også min egen bøddel et eller andet sted. Min fornuft er der, min tolerance, men dommer er der og bøddlen er der også. De er der alle sammen. De diskuterer på fuld skrue nogle gange og siger: Hvad satan sker der? Det er jo ikke sådan, at du hører 20 stemmer. Det er ikke på den måde, men du mærker en ændring inde i dig selv. Og man kan sige: (sukker) Hvornår er nok nok? (4/5-2016)

Senere i samme interview henviser han til en af mine – interviewerens – hverdags erfaringer. Han siger: "Man er ikke mere eller mindre kristen, fordi man går i kirke. Man kan ikke se på dommens længde, om man gør bod" (4/5-2016). Og i den afsluttende samtale tilføjer han, at "vi er blevet lidt for pæne i dag". Man kan ikke længere rigtigt gøre bod. Man mærker ikke, at man bliver straffet i fængslet. Det mærker man, når man kommer ud, og på det tidspunkt skulle straffen jo være overstået. Men det er den ikke, fortæller han, fordi man aldrig rigtigt bliver medlem af samfundet igen. Han tilføjer: "Man burde have mulighed for at starte på en frisk" (feltnote 21/7-2016).

Mathias om fængsel og dårlig samvittighed

Fordi ingen kan se den indre soning, kan den foregå uanset om man afsoner eller er fri. Nogle af Leer-Salvesens samtalepartnere fortæller, at fængselsstraffen kan være en hjælp, når de bruger den som bod (fx Leer-Salvesen 2011: 282). Mathias er sigtet for handel med narko. Med udgangspunkt i fortællingen om Urias og kong David i Gammel Testamente⁵⁰ forsøger Mathias sig med en sammenligning mellem frihedsberøvelse og "dårlig samvittighed". Han siger: "Altså, det her (fængslet) det er ren straf for mig. Men nu, når jeg kigger på de bibelhistorier, der er det meget mere med den der – den der løftede pegefingre, eller prøve at straffe med dårlig samvittighed: Se hvilken mand du er og sådan noget. Der er ikke nogen, der tog ham kongen og smed ham i fængsel, vel?" (2/5-2016) Han mener, at profeten i historien smider David i et moralsk fængsel,

⁴⁹ Senere kalder Lucas det et paradoks, at vi på den ene side er nødt til at straffe og på den anden side helst skal undgå det" (feltnote 21/7-2016).

⁵⁰ Den store kong David forelsker sig i Batseba, hustru til Urias, en af Davids soldater. Da det går op for David, at han har gjort Batseba gravid, sørger han for, at Urias i krigen kommer på så vanskelig en post – en rigtig uriaspost – at han omkommer (<http://www.bibelselskabet.dk/ressourcer/aktiviteter/fortaellerhjoernet/davidogbatseba>). Senere kommer profeten Natan på besøg hos David. Han fortæller en historie om en rig mand, der tager en fattig mands eneste lam fra ham. David bliver forarget og siger: Den rige mand burde straffes med døden! Hvortil Natan svarer: Du er den mand.

og at det ville være værre for ham, hvis han var blevet smidt i et fysisk fængsel, for det værste, man kan gøre ved et menneske, er at tage dets frihed, siger Mathias (feltnote 6/7-2016). Selvom også Mathias sætter pris på en tænkepause, synes han at frihedsberøvelse er det værste, man kan gøre mod et menneske⁵¹.

Alexander: Man må se positivt på det

Alexander, der er sigtet for handel med narko, prøver at se positivt på det. Han fortæller, som flere fra restgruppen, at fængselsopholdet iver dem ro til at tænke over, hvad de vil med deres liv og er medvirkende til, at de planlægger en anden karriere. For dem er der tale om en tænkepause snarere end en egentlig soning. Fx siger Alexander:

Alexander: Man skal jo vende det til noget positivt. Du får rensed lidt ud oppe i hovedet. Du kommer tilbage til en normal hverdag-agtigt, ikk? Hvor du står tidligt op om morgenen, spiser noget morgenmad og får en rytme i din hverdag.

LL: Som ikke er helt lige så spændende, men heller ikke lige så stressende...?

Alexander: Næh, den er jo ikke stressende på nogen punkter, jo (17/12-15).

For narkohandlerne fungerer afsoningen ikke rigtigt som soning, fordi deres skyldfølelse retter sig mod familien, og soningen i forhold til den skyld kan først rigtigt komme i gang efter løsladelsen. Så længe de stadig sidder i fængsel, ryger der fortsat fravær ind på "skyld-kontoen" i relation til familien – en skyld-konto, som altså fortsætter med at gå i større og større minus.

Kan skyldfølelsen mod familien åbne for en erkendelse?

Hos nogen af informanterne er det ikke kun en skyld-konto i forhold til konen eller kæresten, der går i minus. Det er også deres eget savn af familien og børnene, der plager dem. Alexander er den af narkohandlerne, der mest eksplicit siger, at han ville gøre nogle ting anderledes, hvis han kunne gøre det om:

Nu ville jeg være der på en anden måde for mine børn. Jeg har aldrig set... hvis du ikke har børn, ser du tingene på en lidt anden måde. Det er en tid, du aldrig får igen. Nu er jeg gået glip af to fødselsdage for mine børn osv., som jeg aldrig får igen. Jeg har ikke dagligdagskontakten med dem, som jeg havde. Det kan ikke opvejes af noget andet. Det kan ikke gøres op i penge eller noget som helst. Så er det, jeg siger: Så skulle man have lavet det om, hvis man kunne (17/12-15).

Det at være væk fra sine kære nævnes som det værste ved fængslet af alle i restgruppen. Og her er det ofte børnene, der nævnes som de sværeste at undvære. Især den del af børnenes barndom, man går glip af og som ikke kan erstattes.

Alexander er altid meget dystert, når han taler om at undvære sine børn. Han siger:

Der mister jeg da meget tid, tid jeg aldrig nogensinde får igen med mine børn. Og hvad kan det ikke risikere for mine børn i deres opvækst? Med skoler og dit og dat – den sociale arv, hvor

⁵¹ Synspunktet kan hænge sammen med, at Mathias har fået en ret lang dom. En tænkepause er god, men et langt fængselsophold er ødelæggende, så hans overvejelser har de to sider at holde sammen på.

jeg tænker: Ok. Og der vil jeg da gerne indrømme, at kunne jeg lave det om, så havde jeg gjort det. For deres skyld. Ikke for min skyld. Havde jeg ikke haft børn, så havde det været noget andet. Men for deres skyld. At de mister en far. Det er ikke noget, de har valgt. Det er noget, jeg har valgt. Af egoistiske årsager, hvor jeg ikke har tænkt mig om. (...) Og så tænker jeg: Opvejningen af det, tænker jeg, ok, det andet havde jeg foretrukket for mine børn. For deres fremtid. Ikke for min. Men for deres. At vokse op. De ting... i skole... uden en far... Det ville jeg da gerne have lavet om for (Gruppesamtale 1, 30/11-15).

LL: Synes (du), de (børnene) bøder for dine valg?

Alexander: Ja (17/12-15).

En af fængselspræsterne siger om indsatte som har børn: "Der dukker skylden også op. Jeg har det dårligt med at have svigtet mine børn. Det er så... altså børnene er jo en forlængelse af en selv, men der kommer der dog en erkendelse ind" (27/4-2016). Den erkendelse, der kommer ind, er erkendelsen af at have ødelagt noget for andre. På den måde kan børnene ses som en slags mellemlid mellem en lidt selvsk ærgrelse over at have ødelagt noget for sig selv og så en næstekærlighed, som resulterer i en følelse af skyld over for nogle andre.

Angeren er vigtig

Det er begge fængselspræsters erfaring, at erkendelsen er vigtig, for med den kan angeren også komme ind. Begge de fængselspræster, jeg her har talt med, ser angeren som en vigtig brik i at komme ud af recidiven. En af præsterne siger:

FP: Hvis du slet ikke føler nogen anger eller skyld, så havner du nemt i samme situation igen og for vores målgruppes vedkommende i fængsel igen.

LL: Er skylden mod familien god nok til, at man kommer ud af cirklen?

FP: Ja, det tror jeg den er. Om den indsatte så også kan se, at han har forvoldt andre smerte, og at der er et offer, som vånder sig, det kan man ønske, men det er sjældent, det sker (2/5-2016).

Fængselspræsterne om syndserkendelse, anger og tilgivelse

Når det sker, kan man se korset som billede på syndserkendelse og anger, og det passer så til opstandelsen som billede på frigørelse fra anger og skyldfølelse, hvadenten frigørelsen er kommet af tilgivelse fra modparten eller af en følelse af, at skylden på anden måde er sonet. Informanterne har alle erfaringer med syndserkendelse, anger, tilgivelse og soning. For narkohandlernes vedkommende har det ikke så meget med deres kriminalitet at gøre. Og selvom de to fængselspræster, jeg har talt med, er enige om, at angeren er vigtig for at komme ud af kriminaliteten, er den ikke en, de prøver at pådutte deres menighed. En af dem siger: "Det er ham (den indsatte), det handler om. Så det nytter ikke, at det kun er mig, der kan se det. Men skal jeg åbne den dør, så han kigger ned i afgrunden? Nu er det jo et varetægtsfængsel, så man skal være varsom. For det er en lang proces" (27/4-2016). Varetægtsfængslet er med andre ord ikke altid et oplagt sted til at tage hul på de helt store eksistentielle spørgsmål. Hans kollega siger:

Min vurdering af menigheden i Vestre er, at det er mennesker i krise, som har brug for et trøstens ord. Jeg prøver ikke at få den til at opleve sig selv som skadesvoldere eller krænkere. Det kræver et enormt overskud at kunne se det. Det kræver fra den indsattes side et kæmpe overskud at stå ved sin skyld. Der er mange herinde, der både er i krise og i chok. Så min hovedoverskrift vil mere være et trøstens ord end at få folk ned fra deres høje heste. Et trøstens og oprejsningens ord: At Gud havde øje for dig, allerede inden du kom ind i din mors mave, så tag imod alt det gode, som Gud ønsker at give dig. Guds fred og glæde. Alt det, vi ikke kan finde andre steder i den her verden (2/5-2016).

Tanken er, at kærlighed og tilgivelse er forudsætning for anger og skyld, da det er vanskeligt at føle anger og skyld, hvis ikke det sker på baggrund af netop kærlighed og tilgivelse. I stedet for at fremtvinge skyldfølelse hos menigheden, sigter fængselskirken på at give plads til ro og eftertanke. Han siger:

Følelsen af at føle for offeret eller de pårørende til offeret det er en proces, som kan komme, og det er nogle følelser, der kan komme, men jeg tror, man skal være i nogle bestemte omgivelser, før de kommer, og de kirkelige omgivelser er gunstige for at komme til at tænke på offeret eller offerets efterladte. Fordi man bliver oftere opfordret til at overveje sin delagtighed i det, man går og laver. Dermed mener jeg ikke, at man skal gå rundt og være skyldbetynget, men netop se, at man er skyldig, og at det er fantastisk, at der er en, der elsker mig alligevel. At jeg får lov til at leve i tillid til, at jeg er elsket. (...) Selv om jeg har brug for at bede om styrke og tilgivelse. At jeg nu kan leve et nyt og bedre liv (2/5-2016).

Realisme og skyldighed

Det at indse, at man er skyldig, hører med til at leve et nyt og bedre liv. Det gælder for alle mennesker – også indsatte, og ”skyldig” er her ikke ment juridisk, men går på skyldigheden overfor Gud og næsten. Det handler om at få et realistisk forhold til sig selv og tilværelsen. Og som straffet bliver den juridiske skyld en del af den realisme, man må se på tilværelsen med. En af fængselspræsterne siger:

Den, der kommer ud og står ved: Ja, jeg har været i fængsel, og der er jeg ikke mere. Nu er jeg et andet sted. Jeg tror, det er frigørende, at tage det på sig. (...) De kommer ud med en større dybde og fylde og langt mere personlig integritet. Det er, hvad det er. Du kan ikke løbe fra det (27/4-2016).

Et vendepunkt

Hvis man vil bruge fængselsopholdet på at tænke sig om og komme ud i en ny retning, mener fængselspræsten, at fængselskirken kan bidrage til den proces. Han siger:

De (indsatte) bruger den (fængselskirken) også, fordi de ved godt, at de er fucked up. At de er ude at svømme. At deres liv er kaotisk. Man har brugt en stor del af tiden udenfor til at adspire sig fra det, men man bliver jo konfronteret, når man pludselig kommer i retten osv. Mange siger, at hvis bare de kunne sove sig fra afsoningen, så var det fint. De søger præsten dels for at få et menneske at snakke med og dels for at få lidt hjælp til at prøve at forstå, hvad meningen er med det her. Forstå sig selv med præstens tro eller håb eller kærlighed. Er der noget her, der kan give mig et nyt rum at forstå mig selv med? Præsten repræsenterer noget.

Nogle værdier, der for mange er eksotiske, men som også har en tyngde pga historien. Netop fordi man svæver. Og præsten har tavshedspligt. Præsten skriver ikke noget ned. Det gør jo også, at mange oplever det som noget rart – et frirum med fylde. Et rum, hvor de får lov at være der, hvor de er, men samtidig er nysgerrige efter: Hvad er det for noget, og det dukker typisk op i samtalerne. Så bliver det en samtale, hvor der bliver åbnet et rum for dem. Man kan sige, at netop fordi man svæver der, og alt er uvist, og man ved ikke, hvor man kommer hen herfra, så er det også mulighed for ny begyndelse. Præster er gode til ikke at udnytte det her sårbare rum til at lave overgreb, men på en nænsom måde åbne nogle rum, som er grobund for en ny begyndelse. Vi ser hele tiden folk, der rejser sig og vil noget andet. Jeg ser det igen og igen. Der sker en eller anden form for omvendelse, og de går i en anden retning. Det bliver begyndelsen til noget nyt. Det giver rum for noget nyt. Det aflukkede rum i samfundet. Det her fængsel. I det aflukkede rum i det aflukkede rum, har du fængselskirken. Det er et meget specielt rum, som ... hvor der er mulighed for fortabelse eller for at indse noget nyt. Der kan ske noget med en, der gør at man går en ny vej (27/4-2016).

Senere siger han:

Fængsel er jo... noget skæbnebestemmende... (...) Opholdet kan placere dig i valget, hvor du kan blive hængende i din selvkreds, eller det kan blive katalysator og en mulighed for noget nyt. (...) Nogen gange skal der sådan en rystelse til, før at mennesket vågner. Så sker der måske noget, så man begynder at se sig selv på en ny måde. Der er også mange... så er vi tilbage igen... der er mange, der bare glider af... (27/4-2016)

Som Alexander siger med henvisning til brugen af korsfæstelse og opstandelse som billede på kriminalitet: "Så bliver du hængende. Så kommer du ikke ned fra korset".

Alexander: 9 ud af 10 er uskyldige

Alexander har selv erfaring med at blive hængende. Han siger om sin første løsladelse:

Jeg prøvede at bilde mig selv ind, at jeg ville tage en uddannelse, når jeg kom ud. Jeg syntes, det var meget spændende, men jeg havde ikke viljen... Jeg vidste godt, at jeg godt kunne, hvis jeg havde lysten til det, men jeg havde ikke lysten. Det andet (kriminaliteten) var sjovere. Jeg gik på handelsskolen for at komme på pension. Så snart jeg var ude, stoppede jeg på handelsskolen. Jeg havde ikke lyst til at stoppe (med kriminaliteten). Jeg var ikke nået til det punkt (21/3-16).

Om ærligheden overfor sig selv siger han: "Der er jo mange, der lyver for sig selv. 9 ud af 10 er uskyldige. 9½! Det er bare at lyve for sig selv. For at komme ud. Du ved jo godt selv, at det ikke helt hænger sammen. Så prøver man at snige sig uden om" (12/5-16). Alexander er altså enig i præsternes pointe om, at man ikke kommer fri af kriminaliteten ved at glide af og snige sig uden om, men ved at se kendsgerningerne i øjnene.

Særligt om drab

I projektet her har som sagt medvirket to informanter, som har begået drab: William, som er i gang med at afsone sin dom for manddrab og Lucas, som er færdig med at afsone sin dom for manddrab og sidder varetægtsfængslet for noget helt andet, da interviewene finder sted⁵².

Hvor "restgruppen"⁵³ i høj grad betragter frihed som noget rent fysisk – en frihed fra låse og opsyn, dukker frihed som eksistentielt spørgsmål oftere op hos de to informanter, som har begået drab. De taler også om frihed fra fængslets mure, men især taler de om frihed i en mere overført betydning som en mulighed for at "komme videre" gennem en forståelse af sig selv eller ved igen at opnå en indre balance.

Om at fortryde

Også spørgsmål om skyld svarer de to, som er dømt for drab, anderledes på end de øvrige strafegnede informanter. Hvor restgruppen generelt ikke føler skyld overfor deres "ofre", føler de to, som har begået drab, skyld mod deres ofre og ofrenes efterladte.

Lucas tilkendegiver tydeligt, at han fortryder drabet. Dermed mener han ikke, at han ikke vil stå ved, at han begik drabet. Tværtimod. Det giver kun mening, at fortryde noget, vi har gjort med overlæg. Drabet var selvtægt, og på gerningstidspunktet så han det som nødvendigt. Alligevel har han siden haft mod til at indse, at det var forkert. Og selv om Lucas har gjort sig tanker om drabet, før han begik det, har det været helt anderledes bagefter, end han forventede. Han siger:

Der kører et gammelt sagn om, at man vil drømme om det hver nat og få mareridt og tænke på det hver dag og virkelig skamme sig. Nej! Det vil man ikke. (...) Mit valg har kostet mig rigtig dyrt! Og det var jeg fuldstændig bevidst om! Jeg troede også, at jeg ville drømme om det hver nat og blive helt mærkelig. Sådan er det slet ikke. Men jeg bliver ramt i maven af det en gang imellem. Det er ikke kvalme eller ubehag. Men det er der. Det er noget spirituelt. Et spirituelt ubehag. Du ved, at du har gjort noget, der ikke er i orden (7/12-15).

Så godt som ingen går rundt med et hemmeligt ønske om at slå ihjel. Både Lucas og William mener fuldstændig entydigt, at det er forkert at tage et andet menneskes liv. Lucas siger: "Når jeg nu tænker tingene igennem, kan jeg jo godt se, at det er forkert. Al alt for kert"! Han forklarer:

Jeg er vokset op i et samfund med tro på, at de etiketter og den etik, der er i det samfund, er det, som jeg også stræber efter i en eller anden forstand. Det med at behandle dine medmennesker med respekt. Og med næstekærlighed og alle de her ting her. Og der er jo et stort spring fra næstekærlighed til at tage et andet menneskes liv (28/2-16).

⁵² Fælles for alle de strafegnede informanter – de frivillige isolanter fraregnet – er, at de erkender, at de er skyldige. Flere af dem erkender sig ikke skyldige i alt, hvad de er sigtet for, men ingen mener, at de burde frifindes fuldstændigt. Her adskiller Lucas sig i forbindelse med den nuværende sigtelse, som han erklærer sig uskyldig i. Derimod erkender han fuldt ud sin skyld i manddrabet. Derfor optræder han som informant i relation til drab og jeg har undladt at forholde mig til den nuværende sigtelse, som vi ikke har talt ret meget om.

⁵³ "Restgruppen" består af narkohandlere, en voldssigtet og en, der sidder i fængsel for røveri.

Før og efter

Det er ikke bare omgivelserne, der finder drab forkert. Både Lucas og William har også brudt med deres egen moralske opfattelse af rigtigt og forkert, da de begik drabet. Og på begge virker det som om drabet er en slags livskrise, som bliver bestemmende for, hvordan de ser livet. En af fængselspræsterne kalder det, at der er noget "skæbnebestemmende" ved at begå et drab. Han siger:

Fængsel er jo... noget skæbnebestemmende... fx hvis du har slået nogen ihjel, så vil det blive skæbnebestemmende på den måde, at her kommer der et skæbnepunkt. Der var noget før jeg blev morder, og der er noget efter. Det bliver skæbnebestemmende. Det er så radikalt, det der sker, når du slår et andet menneske ihjel, men også når du får så lang en dom. Det får skæbnekarakter. (...) Det kalder på eftertanke (27/4-2016).

Lucas sætter her nogle ord på sine erfaringer om før og efter:

Det føles ikke som en ton, du render rundt og slæber med hver dag. Det er ikke sådan, det er. Det er sådan... Det er der på en eller anden mærkelig måde, så du bliver mere bevidst om dig selv. Og det er faktisk det, der gør ondt. Fordi før, der var du ikke så bevidst om dig selv – hvordan du selv tænker, hvordan du reagerer overfor andre mennesker i situationer. I dag tænker jeg meget mere over mine egne valg (...) Det kan være en konflikt på gårdturen, som du tager hånd om på en mere fornuftig måde i stedet for bare at gå ned og slås. (...) Så jo, nogen gange kan det godt være en byrde forstået på den måde... Hvor før i tiden, der reagerede du mere prompte i en eller anden forstand eller du reagerer mere lige nu og her. Og tænker ikke så meget over konsekvensen. Der er en vis befrielse i det. Når du tænker tingene igennem, inden du gør dine handlinger, føles de faktisk rigtig tunge at komme igennem, fordi du allerede kender flere udfald af det her. (...) Så jo, jeg er meget mere reflekterende over mine valg og bevidst om konsekvenserne af mine handlinger, hvis jeg gør nogen forskellige udfald (7/12-15).

Efter drabet

Umiddelbart er Lucas enig med præsten i, at han har ændret sin måde at agere på. Det er ikke sket fra dag til dag, men over lang tid. Lucas beskriver her tiden efter drabet, hvor han er igennem en lang udvikling – indimellem hjulpet på vej af sine nærmeste eller sine medindsatte. Han fortæller:

Lucas: Jeg var rigtig meget i fornægtelse. Den der vrede. Han (offeret) havde bare fortjent det. Jeg kan stadig mærke vreden mod gerningen. Ham... Jeg kan ikke engang se ham for mig længere. Alligevel kan jeg godt se ham. Meget svagt. Sorg. Jeg var rigtig ked af det. Jeg kan huske irritation over, at der ikke var andre, der havde gjort noget? Der begyndte at dukke nogle spørgsmål op ganske kort efter, men jeg holdt dem nede. Jeg kunne ikke magte at tænke dem. Jeg vidste, at jeg skulle sidde inde i mange år. Jeg skulle nok få tid til at tænke over det. Jeg sagde faktisk undskyld i retten (...) Jeg sagde: 'undskyld. Jeg kan ikke fortælle hvorfor'. Jeg syntes, det var noget rigtig lort, jeg havde lavet. Der var en masse af hans venner og kolleger. Mange. Flere hundreder.

(...)

- Lucas: Du taber så meget. Du taber dig selv. Den der tomhed. Jeg glemmer det aldrig nogen sinde. Helt tom indeni Det er – hvis man kan kalde det en følelse, så er det det værste, jeg har følt. Tomrum. Ingen smerte. Ingenting. Så vil jeg hellere sidde i en dybfryser, så jeg kunne føle noget. Jeg blev forskrækket over det. Det var jeg ikke forberedt på. Jeg ved ikke, hvad jeg havde forestillet mig, fordi jeg forestillede mig ikke noget som helst. Jeg handlede bare. Det er i hvert fald, hvad jeg synes, er det værste. Det er tomheden.
- LL: Var det den, du holdt på afstand, ved at sige, at han selv var ude om det?
- Lucas: Nej. Jeg tog tomheden med som en del af min gerning. Men i mørket er der ingenting. Intet centrum. Ingenting. Nada. Du ved ikke, hvad der er op og ned. Jeg lagde låg på det, indtil jeg følte, at jeg skulle være stærk nok til at se mig selv i øjnene. Det er ikke for børn. Jeg skal se min egen dæmon i øjnene. Jeg skal være stærk nok. Se mit eget mørke jeg. Det er svært at se noget i øjnene, man ikke kan se. Langsomt så fik jeg håb. Det startede med varme, kan jeg huske og et underligt spørgsmål: Hvorfor?
- LL: Var du her (i Vestre)?
- Lucas: Nej. Jeg var ude til afsoning og i kirken. Det har ikke som sådan noget med kirken at gøre, men det kom helt uforberedt. Pludselig røg jeg bare ind i en tanke – ind i mig selv. Selvom jeg sad sammen med 50 indsatte, så var jeg for mig selv: Hvad skete der? Hvorfor? Vågn op, mand! Så lagde jeg låg på igen, men gik og gumlede på den et par måneder. Jeg gik rundt og lavede andre dagligdags ting, løb, spillede fodbold. Så en gang imellem stoppede jeg op ved en lugt. Først var det varme, så lugt. Jeg var igennem en periode, hvor jeg frøs og frøs. Jeg havde is i hænder og fødder, uanset hvor mange tæpper jeg tog på. Mine fødder var koldere end køleskabet.
- Og en dag fik jeg at vide af en anden indsat og også af nogle andre tætte på, som sagde, at nu er det nok. Lad være med at rende rundt og dunke dig selv oveni hovedet. Så sagde jeg: Det kan aldrig være nok. Fordi det er tabsgivende. (...) Man har selv svært ved at forstå det her, og alligevel prøver man også at forsvare sin egen handling overfor sig selv og sige: Det var nødvendigt. Fordi at det ikke skulle udvikle sig yderligere.
- LL: Men hvad... den medindsatte, der sagde til dig: Nu er det nok...?
- Lucas: Det er indtil flere, jeg har mødt undervejs. Det er jo sådan noget... Det er jo ikke noget, der er kommet fra time efter time. Det er sådan noget, der har taget nogle år, hvor de siger: Nu er vi snart trætte af at se på, at du hænger med skuffen. Nu må du sgu se at komme lidt op ikke også? Fordi, at du får ikke den person tilbage i livet. Og du stopper ikke den gerning. Så du må lære at leve med det eller dø med det. Det... Forstået ordet dø med det: det vil sige, at du dør indvendigt. Du taber dig selv yderligere. Så er der ingen vej tilbage. Så du skal ligesom finde dig selv igen. Og det gør du netop igennem din soning (4/5-2016).
- Måske er det den søgen efter sig selv igen, Leer-Salvesen kalder at sætte brikkerne sammen. Han skriver: "Gennem drabet har gerningsmanden også mistet sig selv. Han er blevet en anden. Han er i sorg over at være blevet drabsmand, og befinder sig i begyndelsen af en lang proces hvor han skal sætte brikkerne sammen til et nyt selvbillede" (Leer-Salvesen 1991: 189). Samtalerne med de to informanter, som har begået drab peger

ikke umiddelbart i retning af et opstandelsesbillede i betydningen: Nu er det lagt bag mig. Der er snarere tale om en bevægelse, der gøres igen og igen med variationer. Periodevis sorg og periodevis optimisme og håb.

Følelsen forandrer sig - regnbuen

For de drabsdømte falder fængselsopholdet sammen med tiden efter drabet, hvor brikkerne, som Leer-Salvesen skriver, igen skal forsøges at stykkes sammen til et selvbillede. Det er en del år siden, at Lucas begik drabet, og han understreger, at sorgen og soningen er en proces, og at den ikke nødvendigvis går i samme retning hele tiden, og at følelserne forandrer sig over tid. Han bruger ofte regnbuen som eksempel på et fænomen, der er lidt tåget i kanterne og skifter udseende, efter, hvorfra man ser den. Alligevel er alle regnbuer ens – vi kan altid genkende dem. Han siger:

Når jeg vælger at beskrive en regnbue på den måde, er det for at give et billede af, hvordan det er, jeg ser mine egne gerninger afhængigt af, hvor jeg er henne i mit liv. Det er sådan en lidt nem måde. (...) Sorg er nok det, jeg er ramt af – forstået på den måde, at sorgen er ikke en – det er ikke længere en byrde. Det har det været. Det at være ked af det, er ikke en måde, at rense ud på som sådan, men du kan mærke det dybt inde i din sjæl. Og det er igen det, jeg har prøvet at forklare omkring, at det er svært at forklare noget spirituelt, ligesom jeg også har en overbevisning om, at der er Gud. Så er det min overbevisning. Det er ikke nødvendigvis din overbevisning. Og din opfattelse af Gud er ikke nødvendigvis den samme som min. Det er det, jeg mener med, at der er forskellige måder at opfatte, hvordan vi ser på hinandens gerninger (7/12-15).

Sorgen, Lucas beskriver, er ikke en udrensning. Det er det derimod, når han fortæller om drabet og sine tanker omkring det. I øvrigt er Lucas tydeligt optaget af, hvor forskellige alle mennesker er og er derfor altid meget tilbageholdende med at sige noget generelt om drabsmænd eller mennesker i det hele taget.

Ved det tredje interview fortæller Lucas, at vores samtaler er en del af en særlig form for bod, han har pålagt sig selv:

Lucas: En bodshandling. Og det var den accepten og erkendelsen af mine egne handlinger overfor alle, som nu enten måtte spørge, så ville jeg være ærlig. Og det tænkte jeg, at det kunne også være med til at advare andre om ikke at gøre de ting, som jeg havde gjort.

LL: Og så tog du ud og holdt foredrag og svarer på mine spørgsmål...

Lucas: Alt muligt. Så jeg har lovet mig selv fremover, at jeg vil aldrig nogensinde holde noget skjult. Fordi at det kan være med til også at give en forståelse af, hvad er det egentlig, der sker inde i hovedet på en tosse, der tager et andet menneskes liv (4/5-2016).

Tilgivelse

Én af de ting, Lucas fortæller, der "sker inde i hovedet" på ham, er tomhed. Tomheden hænger for Lucas snævert sammen med tilgivelse. Han fortæller, at han en gang imellem bliver overfaldet af et sort tomrum, som i den første tid efter drabet var meget massivt og varede i lang tid. Han siger:

Lucas: Det er korte øjeblikke, og det er ganske ubehageligt. Det kan komme om natten.

- LL: Men ikke månedsvis længere?
- Lucas: Nej. Måske 5-10 minutter. Hvor der er helt tomt. (...) Jeg tror, det har noget med sorg at gøre. Fordi... jeg kan huske nogle tidligere hændelser, som har med mig at gøre... vold i hjemmet... jeg synes, det var en anden form for mørke – beskyttelse – man trækker sig ind i sig selv. Når man får tilstrækkeligt mange tæsk, lukker man sig ind i sig selv. Inde hvor ingen kan finde dig. Et sted, hvor der er helle. Det overraskede mig lidt, at det, jeg havde beskyttet mig med, ikke længere kunne beskytte mig, fordi jeg havde gjort noget... skræmmende... (...) Jeg har en idé om, at vi alle sammen føler, og på et tidspunkt er der mørke. Intet lys. Jeg ved ikke... Det er den bedste måde, jeg kan forklare det på. Jeg kan ikke bare sige: Usynligt. Men ok. Det kan give mening at tale om noget mørkt, du bliver suget ind i. Du ved ikke, hvad der er op og ned. Så dukker det op igen. (...) Du kan lægge låg på og ignorere det. Men jeg ville gerne prøve at forstå det. Jeg tror også, det er nøglen til tilgivelse. Tilgivelse. Hvis det her kommer indefra, så må tilgivelsen også komme indefra. Gud er i os alle.
- LL: Så der er en sammenhæng mellem at tilgive sig selv og Guds tilgivelse?
- Lucas: Ja. Det skal komme af sig selv. Det føles ligesom (puster let på min arm) Tjing tjing siger det så i hovedet: Så er jeg på rette vej. Men der er en masse smerte forbundet med det. Jeg har mødt børn, der har fået flere tæsk end mig, men mine forældre har ikke ligget på den lade side (4/5-2016).

Det er ikke hele Lucas' forklaring, der hænger sammen som en logisk redegørelse, men den tegner et billede af, hvordan han har det, når han tænker på drabet og følelserne omkring det. Han beskriver det som: "ikke sorg. Men jeg registrerer sorg i mørket. Registrerer råb om tilgivelse... (råb) om... 'undskyld'" (feltnote 17/7-2016).

Man skal angre oprigtigt

I forhold til Gud, mener Lucas, som informanterne i øvrigt, at det springende punkt er, om man mener noget med sin anger. Lucas siger:

- Lucas: Jamen du kan få syndsforladelse, men du skal mene det fra dit hjerte. Det skal komme fra dit hjerte. Er du oprigtigt ked af det, så tilgiver Gud dig. Fordi så ved han, det er sandhed. (...)
- LL: Så hvis man angre det oprigtigt?
- Lucas: Ja. Så er Guds frelse der. Og det har jeg selv tænkt rigtig meget over. Fordi, ja, jeg er rigtig ked af det omkring mine handlinger, men jeg har det også sådan: Jeg står også ved mine handlinger. Jeg spørger min præst på et tidspunkt: Hvordan kan Gud tilgive mig, når jeg har gjort de her forfærdelige handlinger? Så siger han: Når du bliver døbt, bliver din sjæl rensed (...) Scratch one! Men det kommer ikke af ingenting. Du mener det oprigtigt, så det betyder noget (28/2-16).

Om at leve med det

Siden drabet har Lucas gjort meget for at bringe sig i situationer, hvor han kan bearbejde sine tanker om skyld og tilgivelse. Det betyder, at han har haft meldt sig til en mængde forskellige forløb, som fængslerne tilbyder, hvor man lærer om psykologi, anger management eller på andre måder får hjælp til at tænke over sit liv, og hvem man selv er. Lucas fortæller: Psykosomatri. Jeg fik øjnene op for, at jeg havde det slemt indeni. Jeg begyndte at gå til meditation. Deltog i et pilotprojekt. Noget mindfulness. Det handler meget om at kigge ind i sig selv (4/5-2016).

”Mesteren” på meditationskurset har lært Lucas noget, der er vigtigt for ham:

Han (meditationsmesteren) sagde: ’Du er et godt menneske, der har taget nogle dårlige beslutninger, men du må lære selv at finde ud af det, for der er ingen andre, der kan’. Det vidste jeg godt i forvejen, men jeg blev bekræftet i, at det ville tage resten af mit liv. Det er en bitter pille, du skal tage hver dag. Hver evig eneste dag (4/5-2016).

Det, Lucas har opdaget, er, at han vil være drabsmand resten af livet. Meditationsmesteren beskriver det som en bitter pille, og det lader til at være et billede, der passer på Lucas’ erfaring. Den bitre pille er blevet et livsvilkår, og både William og Lucas søger at indkredse, hvad den indeholder. Et forsøg på at hjælpe Lucas på vej i forklaringen er mit spørgsmål: Hvorfor recidiverer drabsmænd ikke? Han svarer:

Det ligger næsten i kortene. Det gør man kun én gang. Det er så ekstremt grænseoverskridende. Alt inde i en skriger på, at det skal du ikke gøre. Det er det sværeste valg, jeg har taget. Jeg vidste, hele mit liv ville være fucked up resten af mit liv. (...) Jeg blev to gram lettere. Min samvittighed røg. Jeg er så småt ved at få den tilbage. Jeg har selv svært ved at forstå det. Men jeg er kommet tættere på (4/5-2016).

Drabet ligger for Lucas’ vedkommende nogle år tilbage, og bearbejdningen af det fortsætter. Den bitre pille er blevet et livsvilkår. Alligevel håber han at kunne komme så langt ”videre”, at han igen kan være i harmoni med sig selv og ”trække vejret uden skygge”, som han siger (feltnote 17/7-2016). Han konkluderer: Man kan leve fuldt ud, eller man kan virkelig leve fuldt ud. Man skal turde spørge sig selv: Kunne jeg have gjort noget andet? Kan jeg forbedre mig? (feltnote 21/7-2016) ”Leve fuldt ud” er i nærværende sammenhæng et andet udtryk for det, jeg kalder ”opstandelse”. Man skal turde indse, at man selv gjorde noget forkert, så kan man stige ned fra korset og genopstå.

Livslang skyld

Modsat Lucas taler William ikke rigtigt om noget håb om tilgivelse, eller om at han på et tidspunkt vil blive fri af sin skyld. Han siger:

Altså på mange punkter er jeg... nu ved jeg ikke, om jeg kan kalde mig et godt menneske længere, men hvis man ser bort fra, at jeg har dræbt ham der, så synes jeg på rigtig mange punkter, at jeg er et tusind gange bedre menneske end alle dem, jeg omgås. Og det er rigtig meget personalet i kriminalforsorgen, jeg mener dermed (16/11-15).

Lidt senere spørger jeg: Jeg sidder og tænker på... Hvad tænker du om et begreb som tilgivelse?

- William: Altså... om jeg skulle kunne blive tilgivet?
- LL: Ja, for eksempel...
- William: Nej. Det synes jeg ikke, man kan tilgive. Næ. Nej, det synes jeg ikke. Nej, det synes jeg ikke, man kan tilgive.
- LL: Altså du tænker, at du kan ikke selv, eller offeret ville ikke kunne eller Gud eller...?
- William: Jeg synes ikke at offerets familie eller venner. Og jeg synes heller ikke, jeg selv kan eller skal tilgive det. Altså nej, det synes jeg ikke. Jeg synes, det er noget forfærdeligt noget at gøre. Og jeg synes at.... Jeg synes ikke... Jeg kan ikke se, hvorfor man skulle tilgive sådan noget. Det kan jeg ikke. Det kan jeg ikke. Nej. Det ved jeg ikke hvorfor. Hvorfor det skulle tilgives. Nej. Det kan jeg ikke se, hvorfor det skulle?
- LL: Nej. Så det tænker du er en skyld, der følger med?
- William: Ja.
- LL: Det lyder hårdt...? Men det er det jo også...
- William: Ja. Altså...
- LL: Ja, men det er helt...
- William: Men det er jo ti gange hårdere for de forældre, der har mistet en søn og den søster og bror, der har mistet en bror. Altså ikk?
- LL: Måske...
- William: Altså det ... den må jeg... sådan er det bare. Men måske bliver det nemmere, når jeg kan forstå, hvorfor det er sket (16/11-15).

Williams konklusion er altså, at sådan er det bare. Det bedste, han håber på, er, at han kan nå til en eller anden form for forståelse.

High-five

William spørger ikke efter tilgivelse, hverken fra mennesker eller Gud. Victor interesserer sig derimod for Guds tilgivelse. Ikke nødvendigvis i relation til kriminalitet, men som alment menneskeligt spørgsmål. Ved en gruppesamtale bringer Victor den gratis nåde på banen. Hvis nåden tages for givet, bliver den ikke frigørende, og det er præcis den erfaring flere i gruppen har.

Først et kort rids af katolsk og protestantisk frelsesforståelse: I den romersk-katolske kirke ser man synd som noget, der kan rådes bod på. Man kan skrifte og gøre bod og så er den aktuelle synd slettet. Heroverfor kan man se Luthers bodstanker. Luther betragter hele kristenlivet som et liv i bod. Bodssakramentet samler hos Luther op på den kontinuerlige synd og bod, men kurerer ikke menneskets synd. På Luthers tid kunne man købe sig til frelse gennem aflad i den romersk-katolske kirke. Det mente Luther var forkert. Ifølge Luther kan man ikke selv gøre til eller fra i henseende til frelse (Lysholm 2014: 57).

I den katolske kirke kan mennesket gennem bodens sakramente få forladelse for sine synder og i den forbindelse pålægges en bod. Det skal ikke forstås sådan, at Gud ikke vil have med en at gøre, hvis ikke der gøres bod. Også katolikkerne mener, at Gud elsker menneskene ubetinget. Hvis en katolik ikke kan komme til en skriftefader, må han (i særlige tilfælde) gerne gå til nadvers uden at have skriftet. Også i den katolske kirke tilgiver Gud, fordi han elsker menneskene. Når synderen har fået tilgivelse, pålægges han en bod, som han kan tage på sig som svar på tilgivelsen (Lysholm 2014: 58).

Luther kritiserede Romerkirkens afladshandel, fordi han mente, at aflad svækker boden. Det gør den i hans øjne, fordi den overflødig gør anger, som netop ifølge Luther er en meget væsentlig del af bodens sakramente. Det medfører, at man ikke i den protestantiske frelsesforståelse, kan frelse sig ved at gøre bod, fordi det ikke gør nogen forskel i gudsforholdet (Lysholm 2014: 59).

Luther siger, at Gud retfærdiggør synderen uden lovgerninger ved nåde alene. Når ikke mennesket selv kan gøre noget, er det eneste, der står imellem synderen og frelsen, synderens tro på frelserens nåde. Det er på én gang frustrerende og befriende. En gæld, der kan betales, er til at forstå. En gæld, der frit eftergives, er mere tvetydig. Man føler sig taknemmelig, men også mærkeligt forpligtet (Lysholm 2014: 59).

Victor spekulerer over frelsen ved nåde alene. Han siger: "Jeg har tænkt over det der med tilgivelse. Går man bare op til præsten og giver ham high-five, og så kommer man i himlen? Eller hvordan er det, det foregår? Der er jo nogle kriterier for at komme i himlen. At man er et godt menneske og sådan noget?" (Gruppesamtale 2, 15/2-16)

High-five er en lidt frisk-fyr-agtig hilsen, som harmonerer dårligt med en inderlig anger og et seriøst håb om tilgivelse⁵⁴. Victor sætter på den måde den protestantiske frelsesforståelse på spidsen, idet han med sit spørgsmål peger på det paradoksale i, at evangelierne på den ene side fordrer en bestemt slags opførsel af os – vi skal fx elske Gud og vores næste – og at vi på den anden side ikke mener, at der er en håndgribelig straf efter døden. Vi mennesker plejer at straffe, når nogen gør noget forkert og det er derfor umiddelbart oplagt at forvente noget tilsvarende fra Gud.

Victor svarer lidt overrasket, da jeg lukker diskussionen, som finder sted ved en gruppesamtale, med:

LL: Lidt hurtigt sagt, så tror jeg, han tilgiver alle.

Victor: Jamen så kommer alle jo i himlen⁵⁵ (Gruppesamtale 2, 15/2-16).

De andre i gruppen kritiserer Victors letkøbte "high-five" for at være overfladisk.

Victor: Men så er der mange, der gør noget og tænker: Gud elsker mig alligevel.

Alexander: Men det er jo en forkert måde at se det på. Det er meningen, at du skal se de fejl, du laver. Man skal kunne se de fejl, man laver. Hvis man har slået nogen ihjel, så kan det jo godt være,

⁵⁴ Der er ikke – med high-five – tale om "fængselsslang" eller noget i den retning. Billedet af high-five, som den lette måde at få Guds frelse på, er et, Victor opfinder til lejligheden. Men det er et tydeligt og godt billede, som både gruppen og jeg tager med videre i vores samtaler.

⁵⁵ Senere uddyber Victor, at det for ham er naturligt, at han efter at have fået en lang dom, overvejer, om han virkelig har gjort noget meget forkert (hvilket han ikke umiddelbart mener) og overvejer om han kan have pådraget sig Guds vrede. Han er tilbøjelig til at mene, at der må være et regnskab, som afgør, hvor den enkelte kommer hen, når vi dør (feltnote 16/7-2016).

at han var en idiot – Magnus for eksempel – men det er stadig forkert (Gruppesamtale 2, 15/2-16).

Jeg præsenterer senere fængselspræsten for Victors forslag. Præsten siger:

Ja. High-five er meget god for så vidt. Men hvis du efter high-five går hen og laver det samme igen, så tror jeg, man nemt glemmer en mellemregning: angeren. Hvis man springer det led over, inden man modtager sit high-five, så misser man forvandlingens mulighed. Også den forvandlingens mulighed, der ligger i at leve i Guds nærvær. Det bliver overfladisk og man glemmer en vigtig mellemregning, som minimerer recidiv. Man tager det mellemlid med⁵⁶, som sker i angeren. Når man⁵⁷ på baggrund af anger beder om Guds tilgivelse, så er du nået en dybere proces. Den savner jeg i det billede der. Det er et vældig godt billede, men det er med til at vise, hvor overfladisk den lutherske forkyndelse kan blive opfattet som. Noget dybt overfladisk! Fordi angeren ikke er med (2/5-2016).

I en vis forstand siger han det samme som Alexander, der ikke har samme teologiske ordforråd til sin rådighed, men alligevel fastholder, at der er noget galt med Victors high-five.

Primær og sekundær religionsdyrkelse

Flere af informanterne forholder sig mest til religion og kristendom som noget, man kan vide noget om, mere end som noget, de bruger tid på at dyrke. Det er en meget udbredt måde at være kristen på i Danmark: Der er nok mere mellem himmel og jord, end man lige kan se, men man hører ikke altid kirken udtrykke lige det, man selv tror på. Frederik hører til restgruppen. Han siger:

Jeg er ikke så skide kristen, vel. Jeg tror på, der er noget mellem himmel og jord, men jeg ved ikke, om jeg vil kalde det en Gud, eller om jeg vil kalde det en skaber eller Allah eller hvad f... det er, alle folk siger, jeg tror bare på, at der er noget mellem himmel og jord, der er noget større end det, vi lige selv kan overkomme. Det er det, jeg tror på, vil jeg sige (14/12-15).

Ulla Morre Bidstrup refererer i sin afhandling, *Fordi der skal prædikes på lørdag*, den tyske teolog, Theo Sundermeiers skelnen mellem primær og sekundær religionserfaring, hvor primær religionserfaring er den umiddelbare erfaring fx af at være holdt af noget uden for en selv, og sekundær religionserfaring er den formidlede erfaring, som man møder i fx kirken. De primære religionserfaringer er ikke ens, og de kan ikke alle med selvfølgelighed findes beskrevet i Bibelen eller i bekendelsesskrifterne. Derfor opfattes de af og til som stående i opposition til kirkens formidling af sekundær religionserfaring, men forholdet er altså, at de primære religionserfaringer har altså deres udgangspunkt i bærende og afgørende fænomener i det levede liv, mens de sekundære religionserfaringer er formidlede og ordnede. og det er vel at mærke primære religionserfaringer, de sekundære religionserfaringer ordner. Sundermeier siger, at de sekundære religionserfaringer indeholder de primære (Bidstrup 2011).

Denne skelnen mellem primære og sekundære religionserfaringer er nyttig, når man vil forstå forskelle i det, der tros af "almindelige danskere" – fx indsatte og det, der skrives ned i bøger om dogmatik og som der tales om i kirken.

⁵⁶ Skift "med" ud med "ud" (feltnote 11/7-2016)

⁵⁷ Tilføj "derimod" (feltnote 11/7-2016)

Undersøgelser viser, at mange danskere fx tror, at vi her i livet bliver mødt af en form for retfærdighed, så det kan "betale sig", at behandle andre godt. Fx fortæller Lucas om en episode på en gårdtur. Han siger:

Lucas: Men jeg vil så vende det om og sige: Karma har det med at vende tilbage. Og jeg mødte jo selv op på gårdtur, fordi jeg tænkte: Så nu er det min tur. Jeg skal stilles til doms for min egen handling. For det, jeg har gjort. Så jeg mødte op. Jeg havde ikke regnet med, at jeg havde overlevet den gårdtur. (...) Og der tænkte jeg, da jeg gik dernede på gårdtur. Jeg var faktisk i fred med mig selv. Jeg havde faktisk forberedt mig selv på, at nu skal jeg dø. Jeg var klar. Jeg vidste: Ok. Fair nok. Jeg har taget et andet menneskes liv. Nu er det min tur. Noget for noget. Øje for øje. Tand for tand.

LL: Men det var ikke derfor, de sprang på dig?

Lucas: Nej nej. Det var pga. det var noget helt andet. Det var en eller anden, der blev overfaldet. Med en eller anden gut, som ikke ville betale sin hashregning (28/2-16).

Selvom overfaldet ikke har noget som helst at gøre med det drab, Lucas har begået, forbinder han de to ting med hinanden: Han får som han har fortjent i livets store regnskab, så måske tæver de ham til døde.

Lucas har aktivt praktiseret sin kristne tro også inden han kom i fængsel. Han har med andre ord et religiøst repertoire – et sprog og nogle erfaringer – på forhånd, som bærer præg af, at han er vant til at komme i kirke også udover højtider og særlige lejligheder. Kendskabet til kirken betyder dog ikke, at Lucas blindt har overtaget dennes sekundære religionsdyrkelse. Han bliver derimod i sin primære oplevelse og kritiserer en bogstavelig læsning af Biblen. Han siger: "Der er nogle huller i den religion. I 40 år er der oversvømmelse på HELE jorden (ruller med øjnene. LL ler). Så forsvinder vandet, og de går ud for at møde de andre... HOV, der knækkede filmen. Hvor kom de fra? Tro er ikke det, jeg læser i en bog. Tro er det, jeg mærker i mit hjerte. (...) I kirken hører jeg nogen gange noget, som jeg ikke hører andre steder" (7/12-15). Lucas finder ud af at bruge kirkens (sekundære) religionsdyrkelse som en del af sin egen primære, der – som beskrevet – også rummer forestillingen om karma, uden at han oplever det som nogen konflikt overhovedet.

Om udfordringer efter løsladelsen

Flere af informanterne har erfaringer med at blive løsladt, så de kender til en del af de problemer, de vil møde, når de kommer ud af fængslet. Det er hårdt at planlægge – realistisk – hvad man vil, efter sin løsladelse. Der er mange ting, der spærrer, så tilværelsen ikke bare ligger åben. Flere siger noget i retning af: Straffen rammer først, når man bliver løsladt.

Frederik om straffeattesten

Af de hindringer, man støder på efter løsladelse, er straffeattesten den informanterne oftest nævner. Fx siger Frederik:

Bare fordi man har siddet herinde, så skal man ikke straffes, når man kommer ud. Og derfor synes jeg, det der system med straffeattest herhjemme, det er helt latterligt, fordi det ødelægger så manges liv, hvis folk gerne vil – når man kommer ud – være lovlydig, eller hvad

man kan sige, almindelig gennemsnitsdansker. Det kan du ikke få lov til, fordi ni ud af ti steder, der skal du have en ren straffeattest for at være⁵⁸ (14/12-15).

Frederik finder det urimeligt, at firmaerne ikke forholder sig til, hvilken type kriminalitet, man har været straffet for, men alene til, at man har været straffet. Han beskriver her med en en-mands-dialog sin erfaring med jobsamtaler: "De lyder så pisse optimistiske: Ja. Mand. De kan godt se en fremtid. Og du virker som en ung og fin mand, og du har talegaverne i orden. Har du en ren straffeattest? Nej. Så kan vi ikke bruge dig. Du har bare lige siddet og rost mig en halv time, ikk? Det er sindssygt. Jeg har prøvet det så mange gange" (14/12-15). Ansporet af gruppeopgaven og af mine opfølgende spørgsmål, kommer Frederik lidt på sporet af en religiøs udlægning af sin holdning til straffeattesten. Det er bemærkelsesværdigt, at han ikke taler om komplet tilgivelse og nåde, men om et ønske om en reel og afsluttet straf:

Frederik: Man hører jo tit om det, også når de prædiker oppe i kirken, at Gud tilgiver hver gang. Og hvis han tilgiver hver gang, hvorfor skal vi så straffes af andre? Hvis han kan sige, at hvis du er synder og han siger, at du er tilgivet for dine synder, hvorfor skal vi så straffes af et retssystem eller andre ting? Altså, jeg kan godt forstå det her retssystem, at der er noget, for at verden ikke bare løber løbsk, men jeg har det bare også sådan: Man bliver straffet så mange år efter, når man har været her (14/12-15).

(...)

LL: Også tænker du, at hvis Gud tilgiver, så kunne samfundet godt lægge sig efter det og sige: Så gør vi det samme? Vi dropper de der straffeattester fx?

Frederik: Præcis. Så ens straf er overstået i det omfang, du har taget din straf i fængslet og haft din prøvetid.

Straffeattesten er et af flere eksempler på, at en tidligere kriminel løbebane klæber til en. Frederik er træt af prædikatet: Kriminel. Han siger:

Hvis jeg går i ti år og ikke laver noget og så bliver taget igen, så vil hele min fortid dukke op igen. (...) Anklageren ville også have udløst min bedragerisag, men det kan ikke lade sig gøre, for det er ikke ligeartet. Det skal være recidiv, og det er det ikke. (Han forklarer lidt om sin bedragerisag): Anklageren ville have det udløst, fordi jeg er kriminel. Der er den igen: Kriminel (14/12-15).

Selv definerer Frederik sin kriminalitet på en måde, så han ikke selv er "kriminel". Han siger:

Altså, og i min verden, der er kriminalitet en meget mindre kategori. Bare fordi man slås, er man ikke kriminel. Min far slog en dreng og fik en dom. Men han er jo ikke kriminel. Men taler vi om narkokriminalitet eller økonomi. Men vold. Det er jo bare et tilfælde. Det er jo ikke kriminalitet. Bedrageri. Narkokriminalitet. Så er man kriminel som person.

Frederik reagerer ikke på min skelnen mellem "en, der har gjort noget kriminelt" og "en kriminel". Men han forstår godt min lidt ironiske spørgen til hans definitioner af kriminelle. Følgende ordveksling følger en anelse senere i interviewet:

⁵⁸ Det er arbejdspladser, Frederik her taler om.

Frederik: Jeg kan godt se, at Stein Bagger er kriminel. Man skal ikke sættes i bås, fordi man har været oppe at slås. (...)

LL: Tror du, Stein Bagger definerer det anderledes?

Frederik: Præcis. Jeg kunne retfærdiggøre mig selv lige så godt, hvis jeg var Stein Bagger (14/12-15).

Alexander er dømt for handel med stoffer, så han passer i Frederiks definition af en "kriminel". Men han siger:

Jeg er dømt for hashhandel. Det er to forskellige ting. Jeg har set det som en forretning. Når det er vold, og det går ud over folk... det synes jeg... det ville jeg ikke have det godt med, hvis det var mig selv, der havde gjort det. Eller hjemmerøveri mod gamle. Det er forkert i mine øjne. At du tager en nævekamp. Det er en ting, men at de går rundt med knive og pistoler og lemlæster folk. Det er forkert (17/12-15).

De er dog enige om, at vold mod tilfældige mennesker er uacceptabelt.

Frederik planlægger at søge ind på en bestemt uddannelse, når han kommer ud. Hvis det mislykkes, har han svært ved at se, hvordan han skal komme ud af sin kriminalitet. Han siger:

Nu håber jeg på, at alt det her med uddannelse og når jeg kommer ud, skal jeg ind på (uddannelse), for der skal man ikke have ren straffeattest. Så håber jeg lidt på, at jeg kan komme ind den vej. Og hvis jeg ikke kan det, så føler jeg ikke rigtigt, at jeg har noget andet at tage mig til. Så kan jeg lige så godt gå tilbage til det, jeg har lavet, for der er penge at hente i det (14/12-15).

Frederik kan tjene mange penge ved at fortsætte sin kriminelle karriere, så han er tilbøjelig til at vælge det, hvis det viser sig for besværligt at uddanne sig til noget andet.

Mikkel: Jeg føler mig som andenrangsborger

Mikkel er i en helt anden situation. Han har kone og barn og har allerede inden han kom i fængsel denne gang lagt sit liv og sine udgifter ganske meget om, så familien ikke er afhængig af den høje kriminelle indtægt, han har haft før. Han siger, han er klar til at deltage i "det etablerede samfund". Han er klar over, at det kan blive svært for ham at få et arbejde, og også han har erfaringer med den stigmatisering, der følger med straffeattesten. Han siger:

Når man kommer ud, så føler man sig som andenrangsborger. Det er der ikke ret mange, der tænker over. (...) når man kommer op på socialkontoret eller et eller andet sted, så ved de, hvad du har lavet. Og så føler jeg – jeg har altid haft det der med, at jeg føler mig som en andenrangsborger, når jeg kommer ud (Gruppesamtale 1, 30/11-15).

Jeg ved ikke, hvad socialrådgiveren kan se i sin computer, men oplevelsen er, at alle kan se, at man er tidligere indsat. Mikkel tilføjer, at "man er jo nødt til at svare, når de spørger: Hvad har du gået og lavet?" (feltnote 30/6-2016)

Flere i gruppen nikker til Mikkels oplevelse. Alexander er mere optimistisk:

Jeg synes, at mange siger: Jeg er stemplet som kriminel og kan ikke få arbejde. Det er dovenskab. Jeg føler godt, at vi alle sammen kan gå ud og finde et arbejde. Det er fordi, folk er urealistiske. Når man har valgt at være kriminel, kan man ikke tro, at man kan blive direktør fra dag ét. Man må starte et sted. Måske er det et rengøringsjob. Måske er det rigtigt, at man bliver stemplet. Jeg ved det ikke. Jeg har aldrig været en del af bistandsystemet. Så jeg aner ikke, hvordan det fungerer. Det kan godt være... jeg ved det ikke. Jeg har aldrig prøvet (12/5-16).

Som han selv siger: Han ved det ikke, for han har aldrig haft et almindeligt arbejde, men Alexander har bevaret troen på – håbet om – at det er muligt at komme ud til en tilværelse uden kriminalitet.

Emil om at være flink

Også Emil siger, han er i fængsel for sidste gang, og han glæder sig til at komme ud og være en del af en almindelig kernefamilie med sin kone og hendes børn. Frederik definerede kriminalitet på en måde, så han ikke selv var kriminel og William kalder – lidt tøvende – sig selv for et godt menneske. Hele fortællingen om et menneske er aldrig, at han eller hun er farlig eller ondskabsfuld, og de to fængselspræster her lægger vægt på at skelne mellem noget, en person har gjort og så personen selv. Der er altså forskel på at have begået røverier og så at være en røver. Betegnelsen "røver" åbner ikke mulighed for at man kan ændre sig og blive noget andet. Hvis man derimod har begået røverier, kan man stoppe med det og gøre noget andet i stedet.

Emil, der er dømt for flere forhold, sætter fx en ære i, at vidner og ofre har omtalt ham som en "flink røver". Det viser ham, at han ikke er grov eller ondskabsfuld:

Der er ingen grund til at gøre folk forskrækkede. De går bare i stå, så de ikke kan samarbejde. Det er bedre at det foregår stille og roligt. Det er både lidt sjovt, men også noget, jeg er glad for. Og så har det nok også medvirket til mine ret milde domme, at jeg ikke har været voldsom. Jeg er glad for, at ekspedienterne ikke har fået traumer af røverierne. En af de første var meget knækket i retten, og det har jeg tænkt lidt over. Det er meget rart, at vidnerne siger, at de ikke har følt sig truet. Det er jo ikke meningen, at man vil ødelægge folks liv, man vil bare have nogen penge. Jeg synes, jeg har gjort, hvad jeg kunne, for at det ikke skulle blive ubehageligt for ekspedienten (25/11-15).

Christian: Det er vigtigt for mig

Christian er sigtet for en sædelighedsforbrydelse, som han tydeligt siger, er en misforståelse. Derfor er han optaget af at få fortalt, at han ikke har gjort det, som der står i tiltalen. Han fortæller:

Da han (præsten) kom den første dag, og da du kom den første dag, det er meget vigtigt for mig, at fortælle, hvad jeg ikke havde gjort. Han sagde: 'Det er lige meget, om du har gjort det eller ej'. Jeg ved godt, at han (præsten) er der for alle, men det er vigtigt for mig at fortælle det. (...) Det betyder noget for mig og det irriterer mig lidt, at folk ikke gider høre min forklaring. (...) Jeg ved godt, at I gør jeres arbejde ligeså godt med dem, der er skyldige, men det er vigtigt for mig (29/2-16).

Christian ved, at de ansatte i fængslet ofte hører fra indsatte, at de er uskyldige – 9½ ud af 10 som Alexander siger – alligevel er det vigtigt for ham at fortælle, at netop han ikke er kriminel. På papiret har han begået noget kriminelt, men som person kan han ikke identificere sig med prædikatet ”kriminel”.

Magnus: Jeg er et ordentligt menneske

I det hele taget bør man udvise varsomhed, når det drejer sig om at fælde domme over et helt menneske. Man kan argumentere for, at alle mennesker rummer noget godt og ordentligt og at ingen kan reduceres til et enkelt prædikat som fx ”kriminel”. Alle har et moralkodeks, de søger at leve op til. Magnus fortæller, at han er irriteret over alle de rykkere, han får, mens han sidder i fængsel. Ofte ender det med, at han bliver registreret i RKI som dårlig betaler og det prædikat bryder han sig ikke om. Han siger:

I vores samfund er man rigtig gode til at lege straffende og at træde på en, når man ligger ned. Og det er sådan nogle ting, jeg render og bliver sur over, fordi jeg er sgu ikke ude på at snyde nogen. Og det kan jeg bevise her sort på hvidt. Jeg har skrevet til hver eneste fucking en. Hver eneste! Hver eneste, der er nogle penge ude at svømme hos. Om det er 10 kroner eller om det er fucking 100.000. Det er lige meget. Folk skal have deres penge. Og så bliver jeg behandlet sådan her. Så bliver jeg gal. Sådan noget, det tager jeg personligt. Og det tager jeg til mig. Især fordi jeg er et ærligt menneske. At jeg sidder her, fordi de mener, at jeg er en bandit, det har ikke noget med min moral at gøre eller mig som person. Det har noget med mit arbejde at gøre. Jeg er hverken tyv eller noget andet. Jeg er aldrig nogensinde dømt for at have stjålet så meget som et stykke tyggegummi. Så mener jeg ikke, man kan behandle folk sådan (9/12-15).

Det er kort sagt vigtigt for Magnus, at gøre rede for, at han er et ordentligt menneske, der har et moralkodeks, han lever efter. Han er ikke et dårligt eller ondt menneske.

Informanterne fra restgruppen⁵⁹ skelner ikke så nøje mellem handling og person, som præsterne gør, men de opfører sig i egne øjne, som de skal og er dermed gode mennesker. Informanterne fra restgruppen hælder til den opfattelse, at ens handlinger viser, hvem man er, og Magnus vil ikke have siddende på sig, at han er en dårlig betaler – når nu han er forhindret i at betale, fordi han sidder i fængsel.

William

Oveni bunken af ubetalte regninger, får alle dømt en regning for omkostningerne i forbindelse med deres retssag. Det resulterer i en gæld, som er et meget konkret udtryk for, at ”det er svært at komme efter” det, som William siger: ”Og jeg er godt klar over, at jeg er startet rigtigt forkert ud, men det er altså rigtig svært at komme efter, ikk?” (16/11-15) Mens flere af informanterne fra restgruppen har haft held med at komme godt i gang med uddannelse allerede under deres varetægtsfængsling⁶⁰, er Williams oplevelse en noget anden. Han har haft en række kedelige oplevelser, hvor han af forskellige grunde er blevet forsinket i sit

⁵⁹ Narkohandel, vold og røveri.

⁶⁰ Det er dog ikke alle indsatte, der når at blive færdig med uddannelsen, mens de afsoner. (...) Hvis de har påbegyndt deres EUD, men ikke færdiggør den, mens de afsoner, har de mulighed for at få merit på erhvervsskoler rundt omkring i landet,” siger Ulla Hjarne, chefkonsulent på Københavns Fængsler (<http://www.kriminalforsorgen.dk/Nyheder-19.aspx?Action=1&NewsId=938&PID=14052>).

uddannelsesforløb, ligesom to behandlingsforløb, han har været i, også er blevet afbrudt. Og han ser, at det samme sker for hans medindsatte. På mit spørgsmål, om det føles lidt som Davids kamp mod Goliat, protesterer William: Det er ikke en følelse! Det ER sådan (feltnote 24/6-2016)!

William anerkender, at kriminalforsorgen har gode intentioner og mange fornuftige tiltag, men han er frustreret over måden, han oplever, at intentionerne bliver forvaltet på. Han siger:

Altså folk, som har fået en straf, de kan godt arbejde med sig selv og blive bedre i løbet af den straf. Det er i hvert fald det, de lægger op til fra kriminalforsorgens side, og det synes jeg, er en rigtig fin ide. Jeg synes bare, det er en katastrofe, som det er. Altså politisk lyder det fint nok, og udad til lyder det i og for sig også fint nok. Men det fungerer ikke på nogen måde overhovedet. Overhovedet. Det gør faktisk tingene værre. Og så synes jeg, at det er bedre bare at sige, at du skal afsone i otte år, hvor vi bare holder det (uddannelse og terapi) fra dig. I stedet for at komme med en gulerod hele tiden og blive ved med at forvirre og give håb og skuffelser, håb og skuffelser. Det er jo en følelsesmæssig rutsjebane ud over det sædvanlige. Og. Hvad jeg ser, gør det kun ondt værre. Det er ikke kun for mig. Det er for rigtig mange mennesker⁶¹ (16/11-15).

William fortæller, at reglerne ofte bliver ændret, og at der bliver lavet handleplaner om ham hver tredje måned – nogen gange uden at han bliver taget med på råd. Overordnet er han lidt opgivende omkring sin handleplan: "Og (sukker) den handleplan, jeg har lavet, hvor der står de her ting: jeg ønsker et psykologforløb rigtig højt – eller psykologbehandling – og jeg ønsker at tage en uddannelse, det, synes jeg, hele tiden bliver forpurret eller lavet rav i". Og senere tilføjer han:

Altså hele den plan jeg havde, som jeg var sikker på, kunne give sig, da jeg sad i arresten, hvor jeg havde skolelæreren og en overvagtimester, som var ordentlig og talte til mig og kiggede mig i øjnene som et menneske, og jeg troede på, hvad de sagde til mig, og de var også af den indstilling, at det er en superfed plan, og det kan du, William og det er ligesådan noget, der går godt for kriminalforsorgen. Så kommer jeg så til (et andet fængsel). Det er så en skuffelse, at jeg ikke kan starte på de eksaminer, men det er så det. Så bliver jeg flyttet til (et tredje fængsel) og så ramler det hele sammen. Og jeg kan ikke. Altså jeg kan ikke forstå hvad Søren (16/11-15).

Alle flytningerne fra et fængsel til et andet og så igen til et tredje har gjort at Williams uddannelse igen og igen bliver afbrudt og han kan ikke komme op til sine eksaminer. Det betyder, at William bestandigt planlægger om, hvilket stresser ham:

Og det, jeg har det så svært ved, jeg kan godt lide at have en plan for, hvad der skal ske. Og ligesom den plan, jeg havde under min afsoning. Og komme ud til og få et eller andet godt ud af det. Hvis jeg har den plan, kan jeg få lidt ro oveni hovedet. Og synes ok, det ender måske ikke så skidt, som det.... Det ok. Det kan godt blive til noget ok-noget. Så hver gang, jeg bliver flyttet, og hver gang jeg bliver afmeldt eksaminer, så bliver der rodet rundt i det. Og så når jeg kigger fremad, så kan jeg ikke se andet end et stort rod (16/11-15).

Lidt senere spørger jeg konkluderende: Oplever du, at det er svært at få lov til selv at tage ansvar?

⁶¹ William beder mig senere præcisere, at de "mange mennesker" er hans medindsatte (feltnote 24/6-2016).

William: Nej! Det er fuldstændig umuligt! (16/11-15)

Det er noget helt grundlæggende menneskeligt at planlægge sin fremtid, så der er intet mærkeligt ved Williams skuffelse, når det gang på gang går i vasken. Hans håb om en god fremtid efter løsladelsen bliver hele tiden ødelagt, synes han.

Opstandelse

Netop håbet om at der sker noget godt bagefter er et af de aspekter, der gør opstandelsen til et oplagt billede på løsladelse. Flere af informanterne taler om løsladelse i vendinger, der kan give associationer til opstandelse, og de er enige, når jeg bringer den tolkning frem for dem. Jeg har brugt altertavlen fra Østjyllands Fængsel som billede på den lidelse, alle mennesker skal igennem for at blive fri – hvad enten det er fra kriminalitet, fængsel, skyld eller noget helt andet. Billedet kan bruges på mange niveauer. Eksistentielt som den frihed vi føler, når vi har fået så meget hold på et uoverskueligt vilkår, at vi igen føler os i stand til at trække vejret frit og leve vores liv. Det kan være en skyld, der har tynget os til jorden, og som der måske nu er fundet tilgivelse for, eller det kan være en konkret løsladelse, med korset som den afsoning, man er blevet pålagt.

Løsladelse

Korsfæstelse og opstandelse er et billede, som informanterne nemt tager til sig og bruger. Fx siger Alexander:

Alexander: For nogen er det et nyt kapitel (løsladelsen). Andre fortsætter bare. Så bliver du hængende. Så kommer du ikke ned fra korset.

LL: Jeg hører mange tale om straffeattesten som stigmatiserende. Det synes jeg er sjovt, fordi man også kalder Jesu sårmærker for stigmata. Så billedet går videre... kan man sige, at man – selvom man kommer fri efter løsladelsen – så har man stadig sårmærkerne?

Alexander: Ja. Men dem har man jo kun i en periode. Så har du ren straffeattest (12/5-16).

Han er helt med på, hvad jeg hentyder til med "sårmærkerne".

Det bibelske billede, Alexander selv vælger til at illustrere løsladelsen, er Noas ark. Han siger: "Ja, hvis alt går ned, kan man starte noget nyt. Det er ligesom at havne i fængsel: Man kan starte forfra eller fortsætte. Det føler jeg, at man har chancen, når man kommer ud af fængsel, fordi man har ikke de store behov. Man har ikke brug for det store for at overleve" (21/3-16).

Christians løsladelsesbillede er havet. Han har ikke været i fængsel før og har derfor ingen erfaringer med løsladelse. Her gengiver han, hvad en anden indsat har fortalt ham:

Fordelen ved at være i fængsel er, (...), at når du kommer ud, vil du se livet på en helt anden måde. Du vil lægge mere vægt på de småting, som du normalt slet ikke ser. Du vil fordybe dig mere i trivielle ting. Blive en bedre far og ægtemand. Gå mere op i dit arbejde. Opleve livet på en anden måde, fordi de små ting får mere betydning. Når man har prøvet at savne dem. Når man tager på sommerferie og spørger, hvad folk savner, siger de "rugbrød" eller sådan noget. Det første, jeg vil gøre, når jeg kommer ud, er, at tage ud at svømme i havet. Jeg ved ikke

hvorfor, for vi gør det ikke så meget. Mine børn har ikke lyst til at tage til stranden, og vi vil gerne være sammen. Måske hænger det sammen med følelsen af frihed (29/2-16).

Her er øjensynligt ikke tale om, at der behøver være anger og tilgivelse imellem kors og opstandelse. Bevægelsen her er snarere: Dumhed (Christians da han var sammen med pigen, som han er sigtet for at have voldtaget) – uretfærdig håndtering (fra systemets side) – frihed.

Også Victor er med på opstandelsesbilledet:

Jeg tror ikke, du finder en bedre opstandelse. Fængslet er en beskyttet bolig. Du får ro til at tænke over fortid og fremtid. Det kan du ikke gøre i en uge på Gran Canaria, som andre gør. Så er det selvfølgelig – afhængig af dommens længde – en helt ny verden du kommer ud til. Jeg vil da sige, at man starter på en frisk, når man kommer ud. Selvfølgelig har man en advokatregning hængende over hovedet. Det letteste er, at falde tilbage. Men det er også svært at komme ud. Hvis man rigtig gerne vil forbedre sit liv, så er fængslet det bedste sted at gøre det. Hvis man vil ned af korset (primo maj 2016).

Billedet af kors og opstandelse er overraskende nemt for informanterne at bruge. Der er en umiddelbar symbolik i det, og de tager det til sig og bruger det på nye måder, så det passer til deres situation.

Mathias er, ligesom Alexander, sigtet for handel med narko. Også han ser overvejende optimistisk på fremtiden efter sin løsladelse. Han glæder sig til at komme ud og have et nyt syn på tingene:

Mathias: Hvis man bare fik et halvt år, så man kan mærke det. En måned, det glemmer folk igen. Man skal sidde i lang tid, for at sætte pris på det. Det bliver fuldstændig vanvittigt at komme ud igen.

(...)

Før var det fuld fart fremad. Det er klart, at du får et helt andet syn på tingene. Mere klarsyn på en eller anden måde.

LL: Får du det bedre? Er du blevet et "bedre menneske"? Får du et rigere liv?

Mathias: Ja. Jeg vil sætte pris på nogle andre ting. Det går jeg ud fra. Men så bliver det bare åndeligt rigere. Før kunne jeg godt lide at købe dyre ting, og det vil jeg blive ved med. Jeg tror bare, jeg kan kombinere de to verdener og det bliver meget mere fantastisk (2/5-2016).

Senere tilføjer Mathias, at det jo er et gæt, al den stund, han ikke har prøvet at blive løsladt før. Tilmed kommer der til at gå lang tid, før han bliver løsladt og dermed får vished. Men det betyder jo ikke, at opstandelsesbilledet passer dårligere (feltnote 6/7-2016).

Håb

For der er jo netop tale om håb – tale om tro. Mathias ved ikke, hvordan det bliver at blive løsladt, men han tror og håber, at det bliver fantastisk.

Christian fortæller, at når det handler om hans sag, har han opgivet håbet. Han forholder sig pragmatisk til tabet, idet han ikke opfatter det som noget udelukkende negativt:

Håbet er det første, du mister herinde. Du er sikker på, at nu kommer sandheden frem, men du bliver fængslet igen og igen (i retten, når varetægtsfængslingen bliver forlænget). Det er pressen, der har overtaget. Det er ikke beviserne, det handler om. Så ville jeg slet ikke sidde her længere. Håbet er ikke noget godt at have i fængslet. Håbet det gør, at du ikke kan overskue situationen længere. Jeg har to gange fået at vide af min advokat, at nu kommer jeg hjem. To gange har jeg pakket mine ting og givet de andre tingene i mit køleskab. Når så man kommer tilbage til fængslet efter dagen i retten, falder hele verden sammen. Det var ikke sket, hvis jeg ikke havde haft det håb. Man falder i et hul. Det virker lidt opgivende. Men det er det modsatte. Man bliver bare ovenud realistisk og regner ikke med at retfærdigheden sker (29/2-16).

Christian præciserer senere, at han to gange har været fuldstændig overbevist om, at han skulle hjem. Han understreger altså, at der er ikke tale om en formodning om, at det nok går godt i retten denne gang, men at han var fuldstændig sikker på at komme hjem (feltnote 22/6-2016).

En anden informant, Lucas, understreger flere gange håbet som den største gave, vi har fået. Han siger:

Lucas: Man tror på, at der er noget godt. Der må være noget godt derude. Og det, der er den største gave, det er ordet håb. At håbe på noget bedre.

LL: Altså som indsat?

Lucas: Nej! Som menneske. Generelt bare menneske. Man håber på en bedre verden. Man håber på en bedre dag i morgen. Man håber på en bedre løn. Eller håber på at maden i morgen bliver bedre. Eller... Men når først man har mistet alt, så har håbet først en betydning. Og når du er gået de her virkelig mørke episoder igennem som nogle ganske ganske få mennesker kommer igennem i deres liv. At vågne op – alt det der med at tage et andet menneskes liv. Det giver også rigtig rigtig meget stof til eftertanke, at man sætter sig ned og kigger meget indad (4/5-2016).

Med til den mørke episode hører indsigten i, hvor vigtigt håbet er for ethvert menneske. Om fængselspræstens arbejde siger han: "Det er den største gave, man kan give et andet menneske: Håb. En samtale" (4/5-2016).

Fremtiden

Kors og opstandelse som billede på frigørelse er et billede, informanterne nemt tager til sig. Frigørelsen optræder især som håb om en bedre fremtid med et godt forhold til sig selv, familien eller til "det etablerede samfund". Flere har gjort den erfaring, at en vigtig del af frigørelsen er ærlighed overfor sig selv. For informanterne har ærligheden ikke nødvendigvis noget med skyldfølelse over kriminalitet at gøre. Hvis man ærligt indser, at man har forvoldt andre ondt, kommer angeren måske. Så er der ikke længere tale om et overfladisk high-five, men om et mere alvorligt.

Det er noget meget grundlæggende menneskeligt, at vi vil noget med vores fremtid, og at vi lægger planer for den⁶². Flere af informanterne har erfaringer med skuffelser, når det viser sig at planerne bliver bremsede eller helt stoppet af vrangvillige arbejdsgivere, gæld eller fængselsystemet. Eksempler på det er Frederiks beskrivelser af jobsamtaler, der går i stå, når det kommer frem, at han har plettet straffeattest, og Williams eksaminer, som er blevet aflyst fordi han er blevet flyttet fra fængsel til fængsel.

For de to informanter, som har begået drab, er også angeren over selve den kriminelle handling en vigtig ingrediens i håbet om frigørelse. De taler om en mere eksistentiel frihed, som ikke har så meget med låse og mure at gøre. For William er korset det store spørgsmål om at forstå, hvordan han kunne slå et andet menneske ihjel, og opstandelsen er billede på håbet om et svar en gang i fremtiden. Lucas håber på en indre balance og har fundet en vis ro i at indse, at sorgen og angeren aldrig forsvinder helt.

SKYLD OG FIRGØRELSE

Den "almindelige erfaring" af lettelse, når vi har sagt undskyld og måske fået tilgivelse for noget forkert, vi har gjort, kan ikke umiddelbart overføres til alle former for kriminalitet. Hvor der ingen skyldfølelse er, er der ikke en tyngende anger at blive befriet for og det giver ingen mening at tale om at "komme videre" i den forbindelse. Det betyder ikke, at der ikke er enighed blandt informanterne om, at det er dejligt at blive befriet fra skyldfølelse, men det relaterer sig ikke nødvendigvis til deres kriminalitet.

Skyldfølelse kommer nemmest, når det er personer, vi har skadet. Det medfører at det er sværere at angre en skyld mod samfundet end mod et menneske. Flere af informanterne erklærer sig enige i Leer-Salvesens skelnen mellem forbrydelser med og uden ansigt (Leer-Salvesen 1991).

Mange af informanterne tager opstandelses-billedet til sig som billede på en eftertragtet frigørelse. Nogle forbinder frigørelsen med løsladelse, andre med frihed fra kriminalitet. Alle kender til frigørelse fra skyld, eller i det mindste fra skyldfølelse. Frigørelsen knyttes sammen med et håb om en bedre fremtid, som kan indeholde mange forskellige elementer: Uddannelse, arbejde, familieliv er nogle af dem. For de to informanter, som har begået drab, hænger frigørelsen sammen med en

bearbejdning af anger. De har ingen forventning om, at blive den samme som før, men håber igen at kunne se sig selv og andre ligeværdigt i øjnene.

Det var fra starten af projektet en tese, at strafuegnede var frustrerede over ikke at stå til ansvar for deres kriminalitet. Den tese har ikke kunnet bekræftes i nærværende undersøgelse. De måske-egnede informanter, der har medvirket her, skelner umiddelbart ikke principielt imellem om de bliver idømt straf eller behandling.

For restgruppen retter skylden sig mod familien, mens den for de to, der har begået drab, retter sig mod offeret og dennes efterladte, men også mod noget mere diffust, som hænger sammen med fællesskabet i samfundet. De to fængselspræsters erfaring er, at anger og realisme er vigtige elementer i at komme ud af fængslet med større integritet og måske komme fri af recidiv. Og også de indsatte informanter anser ærlighed for at være en meget vigtig egenskab. Hvis man ærligt indser, at man har forvoldt andre ondt, kommer

⁶² Fx Bertelsen: Det (tilværelsesprojekter) er noget, vi hele tiden er i gang med at realisere (citeret fra Mathiassen 2004: 34).

angeren måske. Så er der ikke længere tale om et overfladisk high-five, men om en mere alvorlig tilgivelse, som måske peger i en ny retning, ud af skyld hvad enten den er rettet mod samfund, ofre eller familien.

LITTERATUR

Adrian, Erik. 2014. Liber daticus – fra en fængselspræsts hverdag i *Kritisk Forum for praktisk teologi*. Frederiksberg C: Forlaget Anis

Alford, Fred C. 1997. *What Evil Means to Us*. Ithca: Cornell University

Bertelsen, Preben. 2003. *Antropologisk psykologi – En almenpsykologisk opfattelse af den frie vilje, bevidstheden og selvet*. København: Frydenlund

Bidstrup, Ulla Morre 2011. *Fordi der skal prædikes på lørdag: Kasualierne som orienteringsritualer belyst med udgangspunkt i nyere tysk kasualteori*. Aarhus: Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.

Halkier, Bente. 2014. *Fokusgrupper*. Frederiksberg C: Forlaget Samfundslitteratur

Johannessen-Henry, Christine Tind. 2013. *Hverdagskristendommens polydoksi: En empirisk-teologisk undersøgelse af tro i cancerrejsens kontekst*. København: Det Teologiske Fakultet

Kildentoft, Flemming. 2011. Undskyld på *Fangenumre* (cd). Fangekoret. Vridsløselille

Kok, Preben. 2008. *Skæld ud på Gud*. København: Informations Forlag

Leer-Salvesen, Paul. 1991. *Efter drabet – Samtaler om skyld og soning*. Oversat af Gerd Lütken. Viby J: Forlaget KIMÆRE

Leer-Salvesen, Paul. 2004. *Tilgivelse*. Oversat af Charlotte Pietsch. København: Hans Reizels Forlag

Leer-Salvesen 2011. *Forsoning*. Oversat af Jesper Strange. Frederiksberg C: Alfa.

Lysholm, Louise 2014. *Soning og afsoning. Med særligt henblik på strafegnedes og strafuegnedes situation*. Upubliceret speciale. København: Teologisk Fakultet. Kan rekvireres som bilag

Mathiassen, Charlotte. 2004. *Fanget i tilværelsen? Casestudier om fastlåsthed og forsøg på frigørelse*. København: Institut for Psykologi

Olesen, Annette. 2013. *Løsladt og gældsat*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Rubow, Cecilie 2000. *Hverdagens teologi – Folkereligiøsitet i danske verdener*. København: Anis

Straffeloven. §§ 16, 68 og 191

Svendsen, Lars Fr. H. 2010. *Ondskabens filosofi*. Overs. af Joachim Wrang. Klim

Transskriptioner af interviewene kan rekvireres som bilag

[Enkeltopslag på hjemmesider:](#)

<http://www.bibelselskabet.dk/ressourcer/aktiviteter/fortaellerhjoernet/davidogbatseba>

<http://cafeexit.dk/index.php?id=271>

<http://www.glostruphistorie.dk/glostrups-historie/steder-i-glostrup/sygehuset/>

<http://www.kriminalforsorgen.dk/Nyheder-19.aspx?Action=1&NewsId=938&PID=14052>

<http://www.min-mave.dk/navne/>

http://ordnet.dk/ddo/ordbog?entry_id=11051540&query=surrogatf%C3%A6ngsling

<http://www.psykiatrien.rm.dk/om-os/sadan-fungerer-psykiatrien/retspsykiatri-i-region-midtjylland/for-dom/>

<https://da.wikipedia.org/wiki/Sjælesorg>

Forsidefoto: Torben Petersen, altertavlen i Østjyllandsfængsel af Øivind Nygård